

СЛОВО

ЧАСОПИС

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ
ГОДИНА VIII

БРОЈ
34-35

НОВЕМБАР 2011.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
НОВЕМБАР, 2011.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: <i>Нема ја, а ипак је ју</i>	4

ЈЕЗИК

Милош Ковачевић: <i>Сајласносћ између језичконон-сенсној усћавној и насћавној сћајуса и назива српској језика</i>	19
Драга Бојовић: <i>Језик „Великој брајса“</i>	23
Весна Тодоровић: <i>Српски језик, ујркос свему или у чему је јојријешила српска ојозиција</i>	29
Тодор Живаљевић Велички: <i>Ојозицијо, нека ти је слава и хвала!</i>	34

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Новица Петковић: <i>Језик, књижевносћ и култура</i>	39

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Гаро Јовановић	50

БЕЛЕТРИСТИКА

Илија Лакушић: <i>Бијеле ичеле</i> (поезија)	67
Милутин Мићовић: <i>Дијтирамб умирућеј</i> (поезија)	74
Веселин Гатало: <i>Друја смртј Ибрахимбеја Куркуша</i>	78
Ђорђе Брујић: <i>Неразјовейно време</i> (поезија)	83
Бранко Бошковић: <i>Госјођа Јелисавейин муж</i>	86
Војислав Караџић: <i>Свейило невидимо</i> (поезија)	95
Снежана Милојевић: <i>Иденјишеј</i>	101

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

Јосиф Бродски: <i>Двадесеј сонейса за Марију Сјјуарј</i> (превео Момир Војводић)	104
Чеслав Милош: <i>јоезија</i> (превео Слободан Милић)	116

САДРЖАЈ

ИСТРАЖИВАЊА

Митрополит Амфилохије (Радовић): <i>Религиозност Саве Мркаља</i>	123
Горан Комар: <i>Ћирилички записи из Сјаре Херцеговине</i>	146

ЕСЕЈ

Предраг Живковић: <i>Индокиринирано образовање и нова (не)писменост</i>	169
Драган Дринчић: <i>Нови свјетски поредак</i>	174

ДАТУМИ

<i>50 година од дојеле Нобелове награде Иву Андрићу:</i> Радоман Рацо Станишић: <i>Андрићев дуализам у медијативним фрајментима</i>	183
Мирослав Радовановић: <i>О неким димензијама Андрићеве лирске поезије</i>	204
Ратко Пековић, Слободан Кљакић: <i>Андрић о стилу и језику</i>	210

КРИТИКА

Драгољуб Петровић: <i>Похара Срба и српског језика</i> ..	227
Раде Лаловић: <i>О себи и друћима</i>	247
Анђелко Анушић: <i>Књижа синова људских</i>	250
Драган Копривица: <i>Кохерентна јесничка визија</i>	253
Глиго Бјелица: <i>Херцег-Нови. Град са 1000 001 становника</i>	257
Перивоје Поповић: <i>Тајанствени вијенци наде</i>	261

У СПОМЕН

Миодраг Мијо Ћупић (1936-2011)	268
Ранко Јововић: <i>Свједок и мученик</i>	268
Миодраг Ћупић: <i>Гороцвети, Небеска трибина, Предаши души ђаволу или не</i>	271

ФОТОГРАФИЈЕ: Милојко Пушица,
Од Вукове Пећнице до Андрићеве Вишеграда

Веселин МАТОВИЋ

НЕМА ГА, А ИПАК ЈЕ ТУ

Игра без граница. Није требало много пророчког дара да би се увидјело како је преименовање наставног предмета Српски језик у Матерњи(...) 2004. године, само почетна етапа на путу затирања имена српског језика у Црној Гори. Исто тако – и драматичног урушавања нашег образовног система (његовог садржаја, карактера и циљева) и његовог стављања у службу етатоманске и нациоманске идеологије црногорског режима. Бранећи тада име српског језика, као име наставног предмета (што смо сматрали нашом и професионалном и моралном обавезом), ми, који смо због тога остали без „коре хљеба“, бранили смо, разумије се, и свој језички, културни и национални идентитет. Али нијесмо, како данас кажу неки страначки лидери (који на све гледају кроз политичку кључаоницу и све што им се допусти подводе под свој страначки интерес), бранили устав, јер би то било бесмислено. Позивање на устав било је само један од наших аргумената, али не најважнији. Имали смо ми много других и много важнијих аргумената. Устав је, у међувремену, промијењен, али су сви други аргументи остали за нас, и дан данас - подједнако важни и актуелни. Исто тако је нетачна, а и нечасна (јер је у основи злоупотреба нашег чина и нашег положаја), њихова тврдња да је ново именовање истог наставног предмета, некаква „наша побједа“, због које нам они, тобоже - „скидају капу“.

Напротив, да смо којим случајем данас у школама, ми бисмо учинили исто и због овога новог именовања, које је кудама незнавеније и виша петљавина од ондашњега. Ондашњим преименовањем наставног предмета српски језик није био избачен из школа (настава се све до јуче изводила на чистом српском књижевном језику¹). Били су нападнути и угро-

¹ Термин употребљен у данашњем значењу стандардног језика, а не језика књижевности, односно пјесничког језика.

жени његово име и његова симболичка па и културна функција (првенствено преко идеолошки конципираних програма: изостављања или, пак, сврставања писаца српског језика у црногорску књижевност и сл.), али је, ипак, свима који су то жељели, било омогућено да им, макар у школска свједочанства, буде уписано да су учили српски језик.

Данас имамо једну сасвим друкчију ситуацију. Данас се настава у нашим школама почела изводити на нечему што није српски књижевни језик, не само номинално него и садржински, и што се, чак, и статусно и симболички - иако његов сурогат, - надређује српском књижевном језику. Према томе, прича да је скорашња нагодба црногорског режима и његове опозиције (склопљена без питања говорника српског језика, против науке и насупрот језичке стварности) некакав успјех у одбрани имена српског језика и његовог статуса у образовном систему, заиста је неодржива. А стављање нашег отпора у њен контекст, у најмању руку - неозбиљно. Како се једна евидентно неписмена и недомишљена формулација, нејасна до мјере да ниједан наставник у Црној Гори још увијек поуздано не зна како се зове предмет који предаје, и коју свако може развличити како му буде одговарало, проглашавати било чијим успјехом, и још горе – усвојити као назив главног наставног предмета у школама, у оквиру кога се дјеца првенствено уче писмености и правилности говорења? Пред тим „људско запире спознање“!

О равноправности. Кажу, ти наши нови именовавци: „Изборили смо се за равноправност српског и црногорског језика!“

Тзв. црногорски језик је политичка творевина. То није језик који има, како веле његови промотери – „лингвистичку основу“ (посебан граматички систем и унутрашњу структуру итд.), нити ће је икада имати, и ту му не могу помоћи ни устав ни закони; ни власт ни опозиција; ни Чиргић, ни Никчевић, а, богме – ни ови нови протектори, па макар попили сву лингвистичку памет овога свијета. Лингвистичку основу, ако већ употребљавамо ту сумњиву формулацију, има само српски језик. Црногорски има само политичку основу, и већину у Скупштини, али нема ништа што би га чинило посебним језиком: ни гласовни, ни морфолошки, ни синтаксички, ни акценатски систем, друкчији од српског. Не постоји посебан систем језич-

ких знакова и правила по којима се ти знаци употребљавају, који се зове црногорски језик. Једноставније речено: српски језик је лингвистичка, црногорски – само политичка чињеница - име без садржаја. Оно што је наводно стандардизовано под тим именом, то је опет само српски језик, то је супстандард српског језика под другим именом и ништа више. Према томе, не може се успостављати равноправност и једнакост између та два појма. Нема једнакости између дрвета и његове сјенке. Нема једнакости између коријена и заперка, односно плодноне гране и оне која се сијече и у ватру баца. Можемо, дакле, говорити само о равноправности именâ а не и језикâ, јер је у питању само један (српски) језик коме се слијепом политичком вољом намећу нова имена.

Међутим, када се језик стави у страначке жрвње, а политичари устолоче као његове судије – могуће је све. Могуће је и то да они који су, седам година, упорно негирали његово постојање, одједном, пристајући на тзв. чињенично стање (а у ствари – изманипулисано, и насилно произведено стање), тај непостојећи језик - не само признају и озаконе и као лингвистичку чињеницу (изненадивши тиме и његове обретнике), него и да моле (хајде да кажемо и да, у конкретној ситуацији - уцјењују) власт да се српски језик, тобоже, у школском законодавству и школској пракси (али не и у свеукупној јавној комуникацији), изједначи с њим.

У чије име и са чијим одобрењем? Од оних 43% грађана који су на посљедњем попису себе дефинисали именом српског језика, свакако нијесу имали такво одобрење! А чак и да су га имали, јесу ли остварили ту равноправност? Погледајмо шта пише у првом параграфу измијењеног члана *Закона о ошћишем образовању*, који су, у ствари, они формулисали и здушно подржали: „Настава у установи се изводи на црногорском језику; други параграф гласи: „имајући у виду исту лингвистичку основу, настава се изводи и на српском језику као језику у службеној употреби“. (Наравно, није прецизирано ни кад, ни гдје, ни како!) Треба бити потпуно слијеп па не видјети да ту имамо три пута условљено “призивање” имена српског језика. Прво је условљено еуфемистичном формулацијом **имајући у виду исту лингвистичку основу**, па везником **и** (Хајде и ти у сватове! Али се на такво “звање” код нас досад није одазивало.), и трећи пут да је то језик **у службеној употреби**. Логички, нема разлике између службеног и језика у службеној

употреби, али тумачи Устава тврде да има и да су језици у службеној употреби језици нижег реда у односу на службени језик, и то је тако и прихваћено.

Црта или цртица. Исто је и са именом наставног предмета (које, узгред, нијесу они смислили, смислили су га членици ДПС-а, они су му били само прикумци), и то је у свему овоме најсмјешније. Сви смо чули да је један од лидера казао да је формулација **црногорски - српски** „сложеница повезана цртицом“, што је заиста крајње бесмислено, то зна сваки трећеразредник, а његов колега, који се представи као неприкосновен зналац језика, рече да је то полусложеница, али и један и други не рекоше истину. Јер, ако је сложеница (што не може бити) или полусложеница, онда се ради о означавању истог појма: црногорског српског језика, а то би било ново име језика кога нема у Уставу. (Додуше, ту се онда појављује значајно огрешење о правопис, будући да ту не може стајати цртица, као што не стоји у синтаagmaма: „амерички енглески“ или „аустралијски енглески“. Цртица би се, и то зна сваки бистрији основац, употребила само после спојног вокала о, у случају црногорско-српски.) Међутим, ускоро се испоставило, наравно, да се ту не ради о цртици него о повлаци, о црти, а то је већ сасвим други знак. Премијер Лукшић је јасно нагласио да се ради о повлаци, а они се куну у истинитост онога што каже премијер Лукшић. Повлака, у овом случају, категоријално раздваја цијелу формулацију на први, главни дио: **црногорски**, и други (и другоразредни) вишечлани дио: **српски, босански, хрватски**. Гдје је ту онда равноправност између **српски** и **црногорски**, ма шта под тим називима подразумевали? **Српски** је овдје изједначено са **босански** и **хрватски**, а не са **црногорски**.

А шта је стварно договорено можда никада нећемо ни сазнати. Опозиција ће упорно тврдити једно, премијер – друго, школске власти спроводити треће, али је више него јасно да се овдје не ради ни о сложеници ни о полусложеници него о смицалици, о штреберској, и за говорнике српског језика крајње понижавајућој (може бити и фаталној), нагодби у складу са тренутним политичким интересима страначких врхушки, којима је, притијешњеним од узнемиреног народа, било стало да сроче нешто чиме ће моћи да машу и да правдају своје постојање, да кажу како су се за нешто бориле и избориле, у ствари

- да баце прашину у очи незнавенима и лаковјернима. И тако признају за истину, и озаконе је, све лажи и све фалсификате што их је црногорски режим уградио у наш образовни систем у посљедњих десетак година. Па и ону да је Немања окупирао Црну Гору и насилно је превео из католичанства у православље и да ју је Србија, по други пут, анектирала 1918.

Све је то, наравно, прекривено уставом, који – хвале се - нијесу прекршили, што може бити и тачно, али - нијесу ни испоштовали Устав! Интенција Устава је да се свима омогући право на образовање на сопственом језику, а они о томе нијесу ни расправљали. Они су се погађали само о називу наставног предмета и ни о чему другоме. Нијесу испоштовали ни Стразбуршку повељу о мањинским језицима из 1992. године, коју је усвојила Парламентарна скупштина Савјета Европе. У тој Повељи је јасно дефинисано шта је званични језик у једној држави (тамо се не употребљава термин службени језик, - језик службеника, служби државних, оних који служе, него званични језик), а то је најраспрострањенији језик, док су мањински језици они језици који се разликују од званичног језика, при чему се ту не убрајају дијалекти званичног језика, нити језици имигрантских група. Насупрот овим јасним одредбама, они су, у статус мањинског језика (па и мање од тога) превели већински српски језик, а његов сурогат, тзв.црногорски језик, поричући и обесмишљавајући резултате недавног пописа, признали као већински и званични језик у овој држави. Што би народ рекао: „Пошљи наше страначке лидере на преговоре о језику, па сједи и плачи“.

Српски осуђен на нестајање. И још кажу: „Вратили смо српски јези у школе!“

Прво, српски језик, понављам, досад никада није био избачен из наших школа, па га нико није тамо могао ни вратити. Избачено (замијењено) је име наставног предмета, а тако је и сада. Додуше – сада је и горе: овим новим именом, које је „ни Давидово, ни царско, ни спахијско“, уграђен је механизам за потискивање у настави али и својеврсну дестабилизацију и подривање граматичког система и унутрашње структуре српског (књижевног) језика.

А друго - имамо ли данас у школама наставни предмет који се зове *Српски језик и књижевност* или немамо? То је основно питање! Или имамо страначку измељотину: *Црногор-*

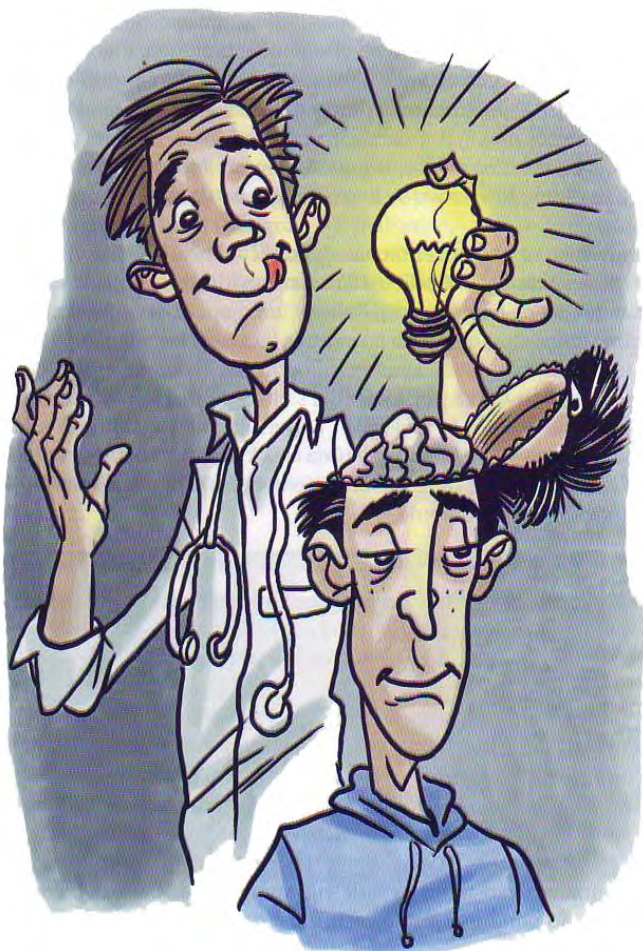
ски – српски, босански, хрвајски језик и књижевности, која ће се, наравно, за пола године, у говорној пракси, и код ђака и код наставника, свести само на *црногорски* (језик)? А *српски* ће полако тонути у заборав, тако да ће нам ускоро из школа излазити генерације, које ће свој матерњи језик углавном именовати као црногорски.

Неки сад кажу: *црногорски* у оваквој корелацији са *српским*, лингвистички једино легитимним језиком, нема будућност. Треба ли понављати: црногорски језик не постоји, па како оно што не постоји може имати будућност? Али, постоји име *црногорски језик* као супститут за име *српски језик* и оно има будућност, која му је загарантована управо овом и позиционом и статусном супремацијом у називу наставног предмета. Понављам, у говорној пракси, међу ученицима а и међу наставницима, име српског језика ускоро ће постати архаична ријеч! У истој мјери, а можда и већој, него да се наставни предмет зове, како је власт била зацртала, само – црногорски језик и књижевност. Онда би га, можда, у знатној мјери чувало осјећање обесправљености, односно инат говорника српског језика, који је сада, хвалењем оваквог рјешења, опозиција потпуно паралисала.

Наравно, то ће пратити и један други процес: те генерације ће, прецизно дозираним садржајима наставних програма, какви се примјењују у нашим школама већ од 2004, а посебно од ове школске године, бити изложене све снажнијој индоктринацији, с циљем њиховог емотивног, сазнајног и уопште интелектуалног усмјеравања према оним вриједностима које се не темеље на историјском, културном и духовном наслеђу створеном на српском језику, односно у српско-православном цивилизацијском контексту. Популарно речено – њиховом потпуном расрбљавању. А то и јесте смисао цијеле ове добро смишљене и још боље вођене операције.

С тим у вези, наводим податак да, рецимо, у уџбенику за црногорски језик за први разред гимназије, у одјељку у коме се обрађују почеци писмености у Црној Гори, нема, вјеровали или не, ни помена о Ћирилу и Методију, нити о хришћанству. Презентују се, табеларно, и глагољица и ћирилица, али се не каже ни ко су творци тих писама ни када ни гдје су она настала. И то је гимназијски уџбеник који је одобрио Национални савјет за опште образовање у држави са преко 90% словенског и преко 70% православног становништва!

Лоботомија и трансцеребрација. Уосталом, довољно је да погледамо цртеж из истог уџбеника, којим аутори (Аднан Чиргић, Јелена Шушањ, илустратор Озрен Мицало) илуструју наводно сазнајну функцију језика, а у ствари - смисао и карактер модерног црногорско-евро атлантског образовања, у коме се лоботомија и трансцеребрација установљавају као врховни педагошки метод, па ће нам све бити још јасније.

„Језик је средство којим се идеје из мог мозга стављају у твој – без операције.“
Mark Amidon

Бескрајан низ произвољних, ненаучних, нетачних и тенденциозних информација које сретамо у новим уџбеницима за црногорски језик (за основну и средње школе) али највећим дијелом и у оним досадашњим за матерњи језик, чији је циљ једнострано, идеолошко обликовање свијести младих генерација, као будућих чувара и вјерника владајуће нациоманске идеологије у Црној Гори, шта је друго до својеврсна лоботомија (какву видимо на цртежу), при чему је језик (ма како га именовали) буквално сведен на средство за идеологизацију, односно трансцеребрацију - стављање идеја из мог у твој мозак“ како се каже у овој, ко зна из каквог контекста истргнутој максими о језику и његовој сазнајној функцији.

Оваква нескривена гебелсовштина и антинаука, најбоље успијевају, разумије се, тамо гдје су ствари нејасне, гдје се законским актима и административним рјешењима (као што је постојећа уставна одредба о језику, нова измјена Општег закона о образовању и, на крају – скорашња нагодба о имену наставног предмета), односно поремећајем језичке норме у образовном систему, као прворазредним антицивизацијским чином, подстичу пометња, нејасноћа, релативизација, недоследност, несигурност, заборав, произвољност, хаос - не само у образовном него и у укупном културолошком систему. Идеолошко наметање језичког супстандарда, односно језика супкултуре (језика без изграђених функционалних стилова, чија се комуникацијска функција своди на усмено споразумијевање), као наставног језика у школама, неминовно води деградацији образовања, односно системском спутавању културног, па и менталног, развоја младих генерација, њиховог интелектуалног умртвљивања и тривијализације, што ће их, разумије се, чинити све подложнијим манипулацији и контроли протaгониста владајуће идеологије. Долази, дакле, вријеме када ћемо се питати како дјецу да сачувамо од лошег утицаја школе, а не само улице и масовних медија! Најозбиљније.

Учење или одучавање. Један од ставова те многохваљене нагодбе, односи се на програме и наставу у текућој школској години, па се тамо каже да ће се „настава доминантно ослањати на наставни план и програм досадашњег предмета матерњи језик и књижевност, уз допуну садржаја који ће обезбиједити изучавање специфичности матерњих језика“. Шта значи ово „доминантно ослањати“? Значи ли то да се програм за предмет Црногорски језик и књижевност, који се већ

примјењује у школама од 1. септембра, у ствари, неће мијењати, будући да он испуњава наведене захтјеве? Или – ако хоће – у којој мјери?

Опозиција каже како је договорено да се задрже нови уџбеници за предмет Црногорски језик и књижевност, али и да им се додају (доштампају) и они досадашњи за Матерњи језик, премда то није прецизирано у нагодби. Речено је само да ће „Министарство просвјете омогућити употребу неопходних уџбеника за реализацију“ претходног става, али није прецизирано којих уџбеника.

Но, добро – нека буде како опозиција каже, али шта ће радити наставник када, рецимо, у новом уџбенику за други разред гимназије наиђе на констатацију да су именице типа Андрија, Небојша, Срђа, Никола, и сл., именице женског рода, а у другом уџбенику (који год био од Вука наовамо), да су то именице мушког рода које се завршавају на **а**, како је логично, и како је то у српском језику одвајкада? Хоће ли у првом дијелу часа тврдити прво, а у другом друго? Хоће ли у првом дијелу часа дјеча учити да именица **бол** може бити именица мушког и именица женског рода, тј. „ако се мисли на душевну бол онда је то именица женског рода, а ако се мисли на физички бол онда је то именица мушког рода“, или да именица ауто такође може имати два рода граматичка, па може бити **тај ауто** и **то ауто**, и тако даље, а у другом – да није тако?

Присиљено да слушала наставу - формално на четири језика, учи из два контрадикторна уџбеника, пише двијема ортографијама и двоуми се између два правописа, кад изађе са таквог часа, дијете напросто, неће знати ни куда ће, ни како ће. Неће знати шта је исправно, шта није исправно, шта је научна чињеница, а шта обмана. И треба ли ја као родитељ, као и сваки други родитељ, па чак и онај који преферира име црногорског језика, да свакога дана провјеравам шта ми је дијете учило у школи и да то исправљам и тиме, пред дјететом, рушим и ауторитет школе и ауторитет наставника? Односно - да свакога дана, да бих се увјерио је ли испоштована тобожња равноправност језика, мјерим колико ми је дијете учило српског, а колико тзв.црногорскога језика, и како да га одучим да није исправно казати и написати осећај и секира, ако му то наставник у школи дозвољава. Заправо, хоће ли моје дијете у школи учити књижевни језик, језик културе, или некакав пијачни и кафански језик? На концу, шта ће бити од школе у којој су

основни принципи образовања, на којима почивају и педагогија и методика наставе: једноставност, јасноћа и научна утемељеност наставне материје, доведени у питање? Друкчије речено, у којој је, оваквим називом и концепцијом главног наставног предмета, пројектовано педагошко насиље над дјецом, наравно - и над наставницима?

Има ту још једно чудо какво се није појављивало у историји штампарства, и не само штампарства, него уопште - у историји писања. Од када се почело писати није се десило оно што ћемо срести у тим новим уџбеницима за црногорски језик: да неко досљедно пише дублете, на примјер: ђевојка/дјевојка, ђед/дјед, секира/сјекира. Е, сад замислите: дијете које почиње да чита (а то је, психолози кажу, најкрупнији преокрет у психолошком развоју дјетета), доведено је у ситуацију или да чита обоје, како је написано, или да се упорно двоуми и збуњује, бирајући који ће облик прочитати. Не постоји књига на свијету која је тако штампана и мислим да ће због тога ове црногорске једнога дана имати посебну библиофилску вриједност.

Подобни писци и остали. Посебна прича је нови наставни програм за тај тзв. црногорски језик и књижевност, који је концепцијски истовјетан ономе досадашњем – за Матерњи језик, јер се и у једном и у другом инсистира (тешко је измјерити у којем наглашеније) на посебном црногорском науштрб српског књижевног и културног наслеђа. Наиме, његови састављачи су замислили наставу књижевности као заједничку за све ученике, без обзира на њихову националну, језичку и вјерску припадност, а одабир писаца, наводно, није рађен по националном кључу, него по квалитету њиховог дјела, тако да избрани писци нијесу означени по националној припадности, и то је, по њиховом мишљењу, идеално решење којим се апсолутно задовољава равноправност свих ученика. Међутим, тако пише само у преамбули Програма. Али кад погледамо списак тих одабраних писаца, видјећемо десетине имена за која нико није чуо, а мислим да и њихови укућани за многе не знају да су (или да су били) писци. Зна можда ДБ и знају главни одбори ДПС-а и СДП-а. А с друге стране, имамо драстичну редукцију српске књижевности која тамо почиње од Доситеја Обрадовића. Нема тамо Светога Саве, ни Доментијана, ни Теодосија, ни српске библиографске књижевности. Исто тако нема ни српске епске народне поезије, нема Косовског циклуса, ни

Покосовског, ни циклуса из времена ослобођења. Дакле, имамо један потпуни прекид са традицијом, са коријенима. Право да вам кажем, ако у једном наставном програму нема Св. Саве као утемељивача наше књижевности, наше духовности, онда то не може бити програм српске књижевности, без обзира што се тамо налази низ српских писца. И још нешто: ако су узорити Стјепан Зановић, Бранко Бањевић, Љубомир Ђурковић, Вељко Мандић, Андреј Николаидис, Чедо Вулевић и низ других, чијех се имена заиста тешко сјетити, изабрани по квалитету њихових дјела а не по националном кључу и идеолошкој подобности, а, рецимо: Св. Сава, Јован Ј. Змај, Миодраг Павловић, Иван В. Лалић, Матија Бећковић, Бранимир Шћепановић, Ранко Јововић, Миодраг Ђупић и толико других, тај критеријум нијесу задовољили, било би поштено да се објасни о каквом критеријуму се ради. На основу којих књижењоисторијских, књижевотеоријских и естетских постулата је установљен, и ко га је установио.

Додуше, и даље, као и у програму за Матерњи језик, кога сад одједном хвале опозициони лидери, тамо нема ниједног савременог писца из Црне Горе који себе види у контексту српске културе, али, кажем, нашли су се сви они који су се идеолошки на вријеме „правилно“ определијели и који политички добро стоје. Тај кључ тзв. политичке подобности био је примијењен и у претходном програму, у читанкама за тзв. матерњи језик. Тамо су писци одређивани национално и онда су сви - почивши као и они који још стварају, рођени у Црној Гори, означени као црногорски писци: и Св. Петар Цетињски, и Његош, и Стеф. Митров Љубиша, и Ристо Ратковић итд. Нема, дакле, ниједног који је именован као српски писац. Што значи да, ако нема српских писаца из Црне Горе, онда тамо нема ни српског језика, а ако нема српског језика, нема ни српског народа, јер - немогуће је да постоји један толико инфериоран народ који у својој историји није имао макар једног писца и да га ни данас нема.

Занимљиво је на примјер и то да, иако је у поменутој преамбули наглашено да програм „није рађен по националноме критеријуму“, односно - да „наставу књижевности слушају сви ученици заједно (...) јер она није замишљена као национална књижевност“, већ у Читанци за први разред гимназије, наилазимо на поглавља: *Црногорска средњовјековна књижевност* (дванаест страница) и *Српска средњовјековна књижев-*

ности (једна и по страница). У Читанци за други разред имамо: *Просвјетилиштво у црнојорској књижевности*, *Од романтизма ка реализму у црнојорској књижевности*, *Реализам у црнојорској књижевности*, *Позни модернизам у црнојорској књижевности*, тако да су, ипак, сви писци обухваћени овим поглављима, сврстани у националну књижевност: Св. Петар Цетињски, Његош, С. М. Љубиша. М. Миљанов итд. Разумије се, немамо поглавља Романтизам у српској књижевности, Реализам у српској књижевности, итд. Ето њихове равноправности и досљедности!

Но, не треба се чудити ауторима ових шибицерских досетљивости и подметања, они су радили онако како им је наређено у Централном комитету за утјеривање црногорског идентитета, али да сад, одједном, опозициони лидери пригрле такве програме и такве уџбенике, претходно се здушно залажући за тзв. матерњи језик као име наставног предмета, које, наводно седам година „никоме није сметало“ и „одлично је функционисало“, просто је непојмљиво. Можда њима није ни сметало, можда су им такви програми и такве читанке увијек и одговарали, само што су до јуче друкчије причали. Међутим, било би елементарно пристојно да нам кажу: јесу ли нас тада обмањивали или нас данас обмањују?

Скривалица. Колико тек треба бити наиван па вјеровати да је могуће за наредну школску годину сачинити нове и „трајне програме“ и заједничке уџбенике (и то је дио ове неславне нагодбе) у којима ће на одговарајући начин бити заступљена српска и црногорска књижевност. Прије свега – наћи стручњаке, макар међу онима који себе виде у контексту српске науке о језику и књижевности, који ће се упустити у тај калкулантски посао. Питам се, како ће се, ако се ипак нађу некакви, нагодити, рецимо, око *Мирослављевој јеванђеља* и тзв. „црногорске редакције старословенскога језика“? Ево шта пише у новом уџбенику за црногорски језик за први разред гимназије: „У зетском периоду развија се зетска (црногорска) редакција старословенскога језика. Најзначајнији представник те редакције и најрепрезентативније дјело тога периода јесте Мирослављево јеванђеље, настало у Котору 80-их година XII вијека, а писала су га два писара – Зећанин/Црногорац Варсамелеон (Ко је и на основу чега то утврдио? – *ѿрим. В. М.*), који је написао главнину дјела и Рашанин/Србин Глигорије, писар посљедњих двију страница. Црногорска редакција дефинише

се (Ко и гдје, и како се она зове у науци, није, ваљда црногорско-словенски језик, аналогно српско-словенском? – *ѿрим. В. М.*) као тип старословенскога језика изговорно прилагођен мјесноме изговору преписивача из средњовјековне Зете. Из те редакције развиле су се касније босанска (Која, каква, како се зове, шта је њоме написао? – *ѿрим. В. М.*) и српска редакција старословенскога језика.“ (*Лажси, лажси, увијек ће нешто остати*. Гебелс) Хоће ли на другој страни тога виртуалног пост-споразумског уџбеника писати о том Јеванђељу нешто сасвим друго, или ће га прећутати, као Св. Саву, на примјер? И шта ће с Његошем, С.М. Љубишом, Миљановим и другима, који су нам оставили непоречиве потврде да су писали српским језиком? Ред је, ваљда, да се у библиографским напоменама о њима каже, ако ништа друго, како се зове језик на коме су писали, макар их и не сврставали у једну или другу националну књижевност. Или ће и то „гурнути под тепих“ да се дјеца не би узнемиравала, односно да би се, зарад мира у кући и скупштинске хармоније, држала у незнању, како и приличи црногорској просвјети, најпоузданијем чувару и подупирачу владајуће идеологије.

(Краћа верзија овога текста објављена је у недјељнику *Печати* бр. 71, Београд, 2011)

Милош КОВАЧЕВИЋ:
*Сагласношћ између језичкононсенсној уставној и
наставној стауса и назива српској језика
у Црној Гори*

Драга БОЈОВИЋ:
Језик „Великој браћи“

Тодор ЖИВАЉЕВИЋ ВЕЛИЧКИ:
Опозицијо, нека ти је слава и хвала!

Весна ТОДОРОВИЋ:
*Српски језик, ујркос свему или у чему је
појријешила српска опозиција*

Милош КОВАЧЕВИЋ

САГЛАСНОСТ ИЗМЕЂУ ЈЕЗИЧКОНОНСЕНСНОГ УСТАВНОГ И НАСТАВНОГ СТАУСА И НАЗИВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ЦРНОЈ ГОРИ

Црна Гора је очигледно уникатан свјетски лингвистички примјер. Прво по томе што се у њој они који се баве лингвистиком о језику ништа не питају, а лингвистика је – можда то не знају они који у Црној Гори кроје све судбине, па и судбину језика – наука о језику. О језику се питају само политичари, и то владајући. Потпомажу им покаткад и опозициони, кад владајућим понестане кворума, и/или идеја како да научно лингвистичко питање скрену на политичко, дубоко завађено са свим принципима не само лингвистике, него и науке уопште. Најбољи показатељ таквога стања је одређење језика у Уставу Црне Горе. Зна ли ико живи на којем језику је то одређење донесено, односно кога језика семантичка (значењска) и синтаксичка (конструкциона) правила поштује кад каже да је у Црној Гори „*службени језик црногорски*“, а да су „*језици у службеној употреби*“ српски, хрватски, босански и албански“. Сви који се баве српским језиком знају да је *службени језик онај који је у службеној употреби*, а да *језик у службеној употреби* *нужно мора бити службени*. Али они што донијеше Устав Црне Горе очито не знају српски језик па, ваљда инаугуришући већ у уставу „црногорски“ различит од „српског“, написао да службени језик није онај који је у службеној употреби, нити ће се језик који је у службеној употреби у Црној Гори сматрати службеним. И онда кад им затреба неко рјешење око језика почињу да се позивају на такав нонсенсни члан устава. И да га поштују. Поштовањем тог члана, заправо се поштује незнавеност, лингвистичка аветност (како би рекао Д. Петровић), која насупрот језичком смислу на пијадестал устоличује владавину политичко-језичког бесмисла.

И зар је онда чудно да они који и не знају да су у односу интердепенденције (двоструке импликације) „службени језик“ и „језик у службеној употреби“, почну да се позивају, опет незнавено, на примјере других, и то из окружења. Они чак неће ни код лингвиста да провјере има ли икаквог језичког смисла то што говоре. Мисле да политичку моћ могу, као својевремено Стаљин, у политичку претворити. Тако неприкосновени политички владар Црне Горе Мило Ђукановић изјави да се „власт у одабиру службеног језика 'ни случајно' није водила показатељима са пописа становништва, већ се руководила 'искуством из региона'. Тако је и Црна Гора, попут Хрватске и Босне, српскохрватски језик назвала по држави“. Чак и лингвистички дилетанти знају да назив „*хрвајски* језик“ није могао настати од назива „*Хрвајска*“, јер је и *Хрвајска* придјев исто као *хрвајски*, али што то мора Мило знати? Ваљда Мило мисли да је хрватски настало од Хрватска зато што је хрватски мушког рода, а Хрватска женског рода?! То је заиста допринос нововаспостављеном црногорском језику, раван доприносу неподударана *службеној језика и језика у службеној употреби*, којему је, очигледно, Ђукановић „кумовао“. Није такође јасно како су то од назива државе „Босна и Херцеговина“ настали језици *српски*, *хрвајски* и *босански*, који је службени по Уставу БиХ. Вјероватно је, онда, по Милу Ђукановићу и назив *српски* језик настао од имена *Србија*, само он ето неће српски ни да спомене, јер му је он „трн у оку“. Кад се таквим више него дилетантским образложењима брани научно неодбрањиво, и кад такви политички моћници, испољавајући невиђено незнање, а проглашавајући га знањем, одлучују о судбини српскога језика, није тешко ни претпоставити у каквом се стању и статусу он сада налази у Црној Гори.

Зато се и последња одлука о законском статусу српског језика у Црној Гори мора довести у везу са језички нонсенсном уставном одредбом, и још несувислијим политичким аргументима којима се брани та одредба, посебно у њеној примјени. Наиме, потпуно је нејасно, или ваљда јасно само онима који мисле да „нејасност“ суштина јасног политичког дјеловања, како се „црногорски“ као „службени“ језик прописује за „службену употребу“ у школама, кад он уставно није дефинисан као језик „у службеној употреби“. Још је нејасније како се из „службене употребе“ прогони српски језик, који устав дефинише као „језик у службеној употреби“. Да би у

складу са таквом уставном одредбом донијели и закон о називу и употреби језика у образовном систему, последице много прегањања владајуће и опозиционе странке усагласиле су и усвојиле 8. септембра 2011. назив наставног предмета у школама Црне Горе, који гласи: *црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност*. Такав таман је језички подобан, што ће рећи лингвистички смислен и утемељен, колико и одредба о језику у Уставу Црне Горе, што ће рећи да је потпуно лингвистички неутемељен и семантички (значањски) бесмислен. Лингвистички је неутемељен зато што у имену овог предмета ниједан од назива, сем српски, нема нити етнолингвистичког нити било каквог другог научног упоришта. Друкчије речено, сем српском, сви у називу именовани „језици“ према научним аргументима немају статус „лингвистичких“ него искључиво „политичких језика“. А још никад нико то двоје у лингвистици као науци није изједначавао, нити ће!

Семантички је бесмислен, јер се уопште не може на основу правописних правила српскога језика од Вука наомамо закључити какву функцију у том називу имају цртица и запете, и не само они него и везник „и“. Ако се хтјело рећи да су то различити језици који имају „исту лингвистичку основу“ (што је био аргумент владајуће странке за „попуштања“ опозицији), онда је назив морао бити полусложенички. Дакле, морао се трипут увести спојни вокал „о“ испред три цртице, па би назив гласио: *црногорско-српско-босанско-хрватски језик и књижевност*. Та полусложеница значила би више различитих (равноправних) у цјелину обједињених језика, које још на окупу држи и заједничка књижевност. И тај назив не би био научно нити смислено тачан, али би био правописно исправан, он би оправдавао цртицу, али не и истинитост да се ради о равноправним садржајима које цртица повезује. Међутим, у усаглашеном називу „наставног предмета“ у црногорском образовном систему, цртица се не комбинује са спојним вокалом, па јој се зато и не може приписати да има полусложеничку функцију. Потражимо, ли правописно упориште за овакву употребу цртице, онда се као једини аналошки примјер може издвојити писање цртице између „двојног презимена“, нпр. Ивана *Брлић-Мажуранић*. Какве везе име језика са писањем двојних презимена. Ако можда творци овог назива нису хтјели избјећи име а ндјести језику само презиме, презиме које чека да му се врати једино утемељено име – *српско*. Или, можда нисмо у

праву, ту везу ће успоставити нова црногорска норма, баш као што ће морати успоставити и творбену везу између државе *Хрватске* и *хрватској* језика (јер морају доказати да „глава Црне Горе“ није толика језичка незналица, него да се служила правилима новог црногорског језика) или пак семантичку диференцијацију између *службеној* језика и језика у *службеној ујошреби* (јер мора доказати да је црногорска скупштина била бар елементарно писмена кад је ту разлику и уставом озаконила)! Али онда остаје отворено питање шта значе набрајања са запетом. Је ли ту запетом координиран елемент са претходним двојним елементом (*црнојорски-српски*) или се пак „низање“ (координација) успоставља само са другим дијелом „президијент“ (-*српски*). А шта значи онда у том називу оно „и књижевност“. Је ли то заједничка књижевност, једна књижевност, која обједињава све претходне набројане „језике“, или сваки од њих има своју књижевност, па је требало написати, ако се мислило на различите језика: „и књижевности“? Питања је безброј, и свако открива сву бесмисленост наведеног назива. Ако је већ именовање бесмислено, ако му се не може пронаћи било какво смислено тумачење, поставља се питање како је могуће у пракси практично примјењивати ту усаглашену „одредбу“ о имену наставног предмета, и његовој школској примјени.

Али такође треба рећи, бар што се Срба и српског језика у Црној Гори тиче, да је и таква наставна одредба о језику неупоредиво боља него она (са косом цртом) гдје се експлицитно српски трпа у кош с мањинским језицима (какав је нпр. албански), а какву је предлагао ДПС и премијер Црне Горе Игор Лукшић (*црнојорски/српски, босански, хрватски језик и књижевности*) или она гдје се у називу истиче само црногорски, какву је, угледајући се на језичку политику Бењамина Калаја у БиХ за вријеме аустро-угарске окупације, и Стаљина из времена његове владавине – предлагао Мило Ђукановић. Боља је самим тим што је политички и даље оставила проблем српског језика у Црној Гори отвореним, с надом да ће и у Црној Гори морати доћи вријеме када ће се уважавати сила (научних) аргумената а не аргументи (политичке) силе. У томе свакако треба гледати на ово рјешење као на дјелимичан успјех опозиције, можда и једино могућ у оваквој констелацији политичких снага у Црној Гори. Још само да се у пракси покаже да је успјех и већи него у законској „теорији“ досегнутој компромисом!

Драга БОЈОВИЋ

ЈЕЗИК „ВЕЛИКОГ БРАТА“

У Уставу Црне Горе (2007) уписано је име за непостојећи језик као службени - *црногорски*, а језици у службеној употреби су: *српски*, *хрватски*, *бошњачки*, *албански*. Такав устав резултат је политичког *компромиса*, тј. гласа скупштинске већине у којој су пресудну улогу одиграли гласови Покрета за промјене (опозиционе партије), исте оне партије која је учествовала у „борби“ за тзв. *равноправности* „црногорског“ и српског језика у образовном систему, у најновијој политичкој језичкој драми. Политички аргументи за увођење таквог језика (постојање било ког процента говорника који говоре њиме) прије стицања државности, и измишљени критериј „државног језика“ потпуно одсликавају његову „историју“ и назив. Сходно тим политичким одлукама, бирократским методама, прављени су закони о општем образовању у којима је непостојећи језик, црногорски добијао политички статус у образовним и научним институцијама. За глас науке, истине о феномену званом језик, политика у Црној Гори остала је потпуно gluva, мада је на то обавезује најелементарнији демократски капацитет. Сав свој „демократски капацитет“ и „европски пут“ Црна Гора је показала управо проглашавањем непостојећег језика за службени, и уз то *једино* њега, иако се зна да је проглашавање једног језика службеним изразито антидемократски чин, то је напад на демократске темеље друштва. Познато је и то да је уставно проглашавање службеног језика непотребно јер „државе сасвим добро функционишу, без обзира да ли се ради о једнојезичној или вишејезичној држави“. Међутим, црногорски уставотворци, у немогућности да на други начин издвоје тзв. црногорски језик, истовремено су самовољно направили, упркос логици и здравом мишљењу, разлику између *службеног* језика и *језика у службеној употреби* да би се касније слијепо позивали на „обавезно изучавање службеног језика за све“. А изучавање службеног језика не само да није „обавезно за све“, него није обавезно, јер је његова функција административно-службена.

Науку о језику, па ни социolingвистику, уставна решења не обавезују. Социolingвистику обавезује у оној мјери да так-

во проглашавање анализира као једну девијантну појаву јер неупућени мисле да је уставно проглашавање знак да језик постоји, губећи из вида да је устав политичка творевина, од данас до сјутра.

Наспрам тих административних решења, која су лако изводљива и диктаторска, покушај израде стандарда умножава поимање „црногорских језика“ па је актуелно питање који је од црногорских језика – заиста црногорски, тј. који је црногорскији од другог? Да ли је то *йолийички црногорски* (наслеђе В. Никчевића), *йолийиканйски* црногорски (украдени српски), „*националистички*“ (преименовани политички) и „*грађански*“ (преименовани политикантски) црногорски, мада постоји само један назови стандард у чијој основи је Никчевићев стандард, који је посвађао присталице ових варијаната (грађанску и политичку), а Министарству просвете и спорта послужио као покриће (можда привремено) за увођење у образовни систем „црногорског језика“. „Црногорски језик“ добио је и још један атрибут, и то од предсједника државе Црне Горе – *майични језик*?!? Много епитета за нестварни језик који свој „идентитет“ покушава да оствари на такав начин! „Грађански“ црногорски језик своју грађанску определијеленост има у крађи српског језичког система који наводно мири, док се актуелни стандард (националистички) показује трагикомичан кроз неке садржаје за основношколце (нпр. потенцијал имперфекта: Да не бијасмо опрезни, **шћаху нас преварити...**)

Ако „велики брат“ устврди да „језик није статистичко питање“ да би игнорисао резултате пописа становништва, каква ли је онда улога Министарства просвете и спорта у држави у којој се Министар просвете и спорта бави пуком статистицом, и то по годинама, растом и падом процената говорника тзв. црногорског језика и српског, да би уочио да проценат говорника српског опада за 3, а црногорског расте сваке године за 2?! Да не би западао у овакве парадоксе њему би било *боле* (овај облик он доследно користи) да се бави неком другом професијом јер је, из неког чудног угла, уочио ове трендове, али је занемарио резултате пописа, и то у условима језичко-менталног инжењеринга усмјереног на „усађивање црногорског имена“. О томе свједочи прилично висок проценат грађана који нијесу жељели да се изјасне (3,99), а као говорници српског језика могу се сматрати и они којима је матерњи

језик српско-хрватски (2,03), 5,33 одсто становништва говори босанским језиком (босански језик као општи назив, политичким одлукама у Босни и Херцеговини укључује српски, хрватски и бошњачки језик).¹ Ако се све ово узме у обзир испада да је, и према интерпретацији пописне рачунице, скоро половини становника Црне Горе матерњи језик српски, а министрово позивање на статистику могуће је, нажалост, тумачити као емотивно-патолошку везу с „црногорским језиком“, и жељу да се број говорника српског језика смањује.

Све што се дешавало око питања именовања матерњег језика у образовном процесу у Црној Гори уоче ове школске године изнова указује да би, на пољу језика, као и оног око њега, све требало да буде у хармонији, „да би нас он саопштавао“, а не ми откривали нашу самодеструкцију у њему, и према њему. Указује и на то да је језик биће свакога бића, биће културе и сваке науке, те да су за политичке атакe и терор над језичким питањима најмање одговорни лингвисти.

Лијепо је примјетио Матија Бећковић да тема лажни *црногорски језик* и није за озбиљне људе, а наш познати лингвиста Драгољуб Петровић да „бавећи се тим аветлуцима, човјек и сам долази у опасност да поавета“.

Но, како смо ми добрано задобили обиљежја друштва са озбиљном колективном психопатологијом, онда нас грађанска одговорност обавезује да појаву запазимо, па да је, ако нијесмо одвећ уплашени, свако из свог угла, анализира. Зато на питање око организације наставног процеса, предлога назива матерњег језика који долази право из политичке радионице, најбоље одговоре може дати сам Министар, Министарство и стручне службе, потом педагози, психолози, социолози, правници, наставници, учитељи..., и на крају, тј. на почетку, наши политичари који лако успостављају паралеле међу „језицима“ преко, час косе црте, час цртице, у великом низу „језик кроз

¹ (Резултати пописа становништва у Црној Гори, 2011) На питање о матерњем језику грађани су се изјаснили на следећи начин:

- 42,88 одсто становништва говори српским језиком
- 36,97 одсто становништва говори црногорским језиком
- 5,33 одсто становништва говори босанским језиком
- 5,27 одсто становништва говори албанским језиком
- 2,03 одсто становништва говори српско-хрватским језиком
- 0,47 одсто Остали језици
- 0,45 одсто становништва говори хрватским језиком
- 3,99 одсто грађана није жељело да се изјасни

језик“. И то све у оквиру „јединственог наставног процеса“, па и када је у питању албански језик „поред црногорског“! У њиховом договору стоји да „црногорски и српски имају исту лингвистичку основу“, стога између њих стоји цртица као правописни знак (што је формално и суштински неписмено направљен назив), па даље *босански, хрвајски*, из чега проистиче да они немају „исту лингвистичку основу са „црногорским“ и српским?! Али, свеједно „настава се обезбјеђује из предмета с тим називом“! Уосталом, никоме не може бити јасно шта је то „иста лингвистичка основа“ којом оперишу политичари у договорима, као што није јасно да „концепт грађанске државе“ обезбјеђује наставу из таквог предмета у којем доминира „црногорски језик“, а „језици у службеној употреби“ су, у односу на претходни закон сада заступљени на нивоу безличног назива предмета.

Довољно је у том смислу овлаш прокоментарисати Сједницу Скупштине Црне Горе о језику (помпезна и храбра најава!), која је одржана у септембру ове године. Не нађе се ниједан посланик на тој Сједници да се позове на неког научника, стручњака, ако не овдашњег, а оно из свијета, на тумачење термина у енциклопедијама... А и зашто би кад су они усавршили лекције о прављењу компромиса, о равноправности истине са лажу. На почетку Сједнице посланик ДПС-а разговори свој народ: „*Црногорски језик је назваӣ њо називу државе. То је језик службени, у службеној комуникацији*“. Прво дио исказа није тачан, без обзира на доста упрошћен начин изражавања, јер од „назива“, имена Црна Гора, изведен придев је *црногорачки*, а од Црногорац *црногорски*. Али, ако је „**назват** по називу државе“ онда се све ту завршава! Други дио ни по којој логици, научној, терминолошкој (пошто је у питању системска грешка у првом исказу) не проистиче из првог, али је напослетку посланик несвјесно ставио знак једнакости између термина *службени језик* и *језика службеној комуникацији*, као да је прегледао сву литературу, а тај „службени црногорски“ све до јуче, код црногорског режима, био је субординиран „језику у службеној употреби“ из чега је проистацало низ произвољних конструкција и тумачења о „обавезности за све службеног“. Једна лаж је повукла хиљаде других лажи! Чудесно звучи и запажање истог посланика: „Нема државе која нема свог језика“?!?

Потезала су се затим питања „већинског и мањинског језика“ и успостављала паралела са „већинским и мањинским народима“, позивало на рјешења питања језика по мјери рјешења питања народа у Уставу Црне Горе, што је пука измишљотина е да би се оспорило право српскоме језику, језику који је родио Црну Гору. Колико се лажноме језику у обесправљеној држави даје право да буде „језик“, и колико је Црна Гора у дубокој кризи, на свим нивоима, јасно је из ријечи посланика СДП-а, који не може да схвати откуда толики отпор према „црногорскоме језику“: „Ја бих волио да моје дијете учи албански, да умије да каже: Добар дан, Довиђења, а камоли српски, хрватски, босански“. Све то звучи увредљиво за оне који ишта знају о језику, и не само за њих, као што вријеђа људе којима је језик животни позив да се непрестано шпекулише појмовима *јошоване* и *нејошоване* форме, или „*црнојорска јошаџија*“. Које јотоване форме и ког јотовања?! Општепознато је да историја српског језика познаје четири типа јотовања (по хронологији), те да је „*црнојорска јошаџија*“ измишљотина за незнавене која има оно значење које имају и рекламе.

Уставна рјешења не обавезују, по природи ствари, начин организовања наставе матерњег језика и књижевности у образовном систему, одавно то промовишу демократски друштвени системи, који чак могу у потпуности занемарити та рјешења, а „црногорски језик је једини, и то искључиво *службени* језик, чија би се настава изводила на српском језику“. Ако је то тако, а јесте, научна теорија и демократска пракса нас учи да је *обавезно* изучавање оног језика на којем се изводи настава. Али, има тај језик велику ману, име му никако не одговара режиму!

Политизација мимо сваке мјере језичких питања изазвало је велике потресе у црногорском образовном систему, од побуне до велике спољне апатије, јер политичке и политикантске творевине, као што то показује црногорски примјер, буду, па прођу, Црна Гора је мијењала границе и статус, број Срба и Црногораца у њој драстично се мијењао, али и такву Црну Гору родио је српски језик јер он једини јесте, али се дио Црне Горе одриче рођене мајке.

Весна ТОДОРОВИЋ

СРПСКИ ЈЕЗИК, УПРКОС СВЕМУ ИЛИ У ЧЕМУ ЈЕ ПОГРИЈЕШИЛА СРПСКА ОПОЗИЦИЈА

Ево већ неко вријеме пажљиво слушајући и читајући о разговорима и договорима премијера Игора Лукшића са опозиционим партијама, а у вези са називом предмета језик и књижевност у црногорском школском систему, желим да истакнем неколико својих запажања. Право и обавезу на јавно изношење мишљења даје ми професионална квалификација, као и морална обавеза и дужност родитеља и дугогодишњег средњошколског професора.

Ниво на који су власт и опозиција у Црној Гори, свели разговор о језику је ужасавајуће плитак. Језик није производ идеологије, јер је свака идеологија неизбјежно искључива и свако друго мишљење види као зло, а себе као истину. Нажалост, идеолошко мишљење је увијек и идолопоклоничко, па је тиме егоцентрично и нужно ствара зло и људе чини злим. Око језика, посебно око његовог именовања у наставном предмету, треба да се договарају људи који се баве науком и педагошким одгојем дјецe, док би на тој љествици и политичари требало да имају своје мјесто, али ни у ком случају одлучујуће. Језик је настао као производ љубави према другоме.

Међу првим лекцијама, у трећем разреду гимназије из логике се учи да је појам ваљан само ако су му прецизно одређени обим и садржај. Бојим се да у се у овом спору потенцира само име, док се о обиму и садржају не говори. У нормалном поретку ствари садржај одређује форму, а не обрнуто.

Истине ради, у жељи да освјежим памћење црногорској јавности, поготово онима из власти, који се залажу за очување Устава и „црногорског језика“ као уставне категорије, подсећам на догађаје од прије седам година, када смо нас 27 професора средњих школа по налогу, не много ученог, ДПС

вође „немилосрдно“ избачени са посла јер смо штитили Устав као највећи законски акт земље, а у коме је писало да је службени језик српски ијекавског изговора. Тако је у септембру 2004. године у школе на мјесто службеног Српског језика уведен предмет Матерњи језик (црногорски, српски, хрватски, бошњачки) на основу Одлуке Министарства просвјете која је објављена у Службеном листу, скоро годину дана касније, у јулу 2005. године, иако је Уставом прописано да све одлуке постају пуноважне осам дана после објављивања у Службеном листу. На наш захтјев да се Уставни суд огласи поводом ових незаконитости добијамо тек у септембру 2005, вјеровали или не, одговор: „Пошто су одлуке објављене у Службеном листу у току рада Уставног суда на спорном предмету, тим су отклоњене посљедице неуставности.“ Ако су отклоњене, значи да их је било и за њих је неко морао да одговара. Али није... То је све имало за посљедицу изопштење из друштвене заједнице и губитак егзистенције за 27 професора и преко двадесетеро дјецe. О томе тада нијесу бринули садашњи уставобранитељи. Вјероватно би били најсрећнији да смо тада ми, са нашим породицама, нестали са лица земље. Али нијесмо... Осим дивног човјека, господина и одличног професора Вука Велаша, ми смо остали још у животу.

Пошто је Црна Гора проглашена самосталном државом, дошло је и до промјене тог фамозног Устава. Како власт нема већину, да „црногорски“ језик, за који се, тада, изјаснило 18% грађана прогласи у Уставу службеним, а на штету српског језика којим, тада, говори 63% грађана, у том послу им у помоћ прискаче ПЗП, на челу са Небојшом Медојевићем, кога смо, ми професори, скоро на кољенима молили да то не ради. Да би лицемјерје његовог поступка било веће, он у србијанској штампи истиче своју улогу у спашавању српског језика у оној смушеној полуреченици, чији прави смисао још нико није одгонетнуо, нити у пракси спровео, а која гласи „а у службеној употреби су и српски, хрватски и бошњачки (босански)“.

Тако је озакоњена једна превара, право силе, политичке моћи, створен инстант школски предмет Матерњи језик (црногорски, српски, хрватски и бошњачки), чији би краћи назив могао бити и „четири у један“, а чији предавачи су углавном на чистом српском, углавном књижевном, језику, предавали оно што су политичари, или њихове политички остра-

шћене колеге, сматрали да неће шкодити новонасталом црногорском идентитету.

Као што логика каже: појам мора имати прецизно одређен обим и садржај. У наставном предмету језик и књижевност, у озбиљним школама у свијету, изучава се језик на најбољим умјетничким дјелима насталим на том језику, јер је умјетничко дјело најсавршенија, најсуптилнија и најразнороднија његова употреба. То и подразумијева ова друга ријеч у називу предмета – књижевност. Наравно, књижевност подразумијева и изучавање великих дјела свјетске књижевности која су преведена на језик који се изучава у овом наставном предмету. Ти преводи су, када су најбољи, саображени духу језика у коме настају, па се и на њима уствари учи језик превода, а не оригинала, богати се стил, лексика, јачају изражајне могућности.

Предајући предмет Матерњи језик и књижевност (црногорски, српски, хрватски и бошњачки), поред тога што су га предавали на српском језику, наставници су, хтјели то или не, пошто велика дјела свјетске књижевности у Црној Гори постоје у српским преводима, већина на екавици, морали да дјецу уче духу тога језика. Дјеца која неће да уче српски језик тиме бивају обманута. Међутим, када је у питању домаћа књижевност, и на основу које се највише формира мишљење и идентитет, она се изучава на локалним црногорским писцима, па су ту дјеца која се опредјељују за хрватски, бошњачки или српски језик веома оштећена, јер не уче свој језик на репрезентативним књижевним дјелима. Осим тога немају никакву информацију о томе шта је актуелно у њиховом језику и култури. Поред тога, ако се не варам за хрватски језик се, по последњем попису, изјаснило 0, 45% грађана, а за српски 46%, значи 100 пута више, тако да је изједначавање у односу према ова два језика, а које чини актуелна политичка власт, више него смијешно.

Потпуно је јасно, на шта смо ми и прије седам година скретали пажњу, да је назив предмета Матерњи језик и књижевност (црногорски, хрватски, српски, бошњачки), требало да буде прелазно рјешење ка „црногорском“ језику. Међутим, по актуелну власт, ствар се не одвија у очекиваном правцу. Заговорници и идејни творци „црногорског“ језика никако да се договоре о обиму и садржају тога новог језика. Неки од њих се чистом србијанском екавицом и акцентом залажу за

црногорски језик, неки измишљају нова слова и говор каквим већина савремених Црногораца (изузев Екрема Јеврића или азбукотворца Чиргића) нити говори, нити је икада говорила, неки говорећи чистим српским књижевним језиком ијекавског изговора машу са особеностима „црногорског језика“, а неки уводећи кроатизме у емисије на нашим телевизијским програмима мисле да су се примакли чистом црногорском језичком идиому. И да ствар буде још смјешнија прва књига коју стварају и објављују је Правопис црногорског језика. То је, наравно и јединствен примјер у лингвистици, да се прије речника и граматике објави правопис неког језика. Ове године имамо и букваре са два нова слова, којих у осталим уџбеницима, писаним на „црногорском“ језику нема. Ко воли – нек изволи...

Због свега горе наведеног, а и ненаведеног, а о чему су говорили током прошлих година наши еминентни лингвисти, и људи који се разумију у ову проблематику, веома је чудна жеља и захтјев представника опозиције „да се српски језик изједначи са „црногорским“, равноправност „црногорског“ и српског језика“. Шта то они у својој свијести једначе? По којим критеријумима? За разлику од „црногорског језика“, за који сем имена не знамо још ни шта је, и чији је идејни творац покојни професор Војислав Никчевић мијешао придјеве и прилоге, у српском језику, који је сакрални језик, и који има хиљадугодишњу књижевност иза себе, је све минерално, јасно до најситнијих детаља.

Због тога, они су морали да се залажу да, као представници људи, који су за њих гласали, омогуће тим људима и њиховој дјечи школовање на српском језику, да се ману свих изједначавања и квази рјешења које намеће власт, а у лику Небојше Медојевића, помиритеља, чије су нам добре намјере потпуно јасне. Било би нормално, да се опозиција макар једном за двадесет и више година постојања, изборила за нешто за шта има већину, а што је од суштинског значаја за људе које представља. Или су њихове политичке привилегије изнад бриге и за властито потомство које је изложено, за данашња демократска друштва, невиђеном експерименту.

За власт рогобатно име предмета Црногорски – српски, хрватски, босански, значи све више него компромис са представницима српског језика, а у овом моменту, пошто још нијесу дефинисали „црногорски“ језик, за њих је, и спасоносно рјешење, јер ће потпуно несметано, као што су то радили и

кроз предмет Матерњи језик, спроводити у дјело само своје идеје и своје школске програме, а за српски језик смртна пресуда, пошто ће опозиција тешко, у догледно вријеме, бити у могућности да властима постави неки услов. На крају крајева, и ми, отпуштени професори, волимо лагодан живот, а борећи се за очување српског језика, ових последњих година живимо на ивици биједе, несхваћени и од власти и од опозиције, која у одлучним часовима умјесто да радикализује своје захтјеве, као по некој невидљивој команди, кад су круцијалне ствари у питању, само „повуче политички промишљен потез“ и пристаје на све.

5. 9. 2011.

Тодор ЖИВАЉЕВИЋ ВЕЛИЧКИ

ОПОЗИЦИЈО, НЕКА ТИ ЈЕ СЛАВА И ХВАЛА!

Срамошћа, кажем и помислим да у српском језику нема одговарајуће ријечи која би могла цјеловито да искаже *шћившћено* дјеловање *шћакозване ошозиције* у Црној Гори, поводом “*назива језика у настшавној ушћошћреби*”, који је произишао из *несшварне усшћавне норме*, којом још увијек славодобитно машу поједини *шћакозвани ошозициони шћолишћичари*, несвјесни колико су смијешни док *шћолишћички врлудају* између “*службешћеношћ језика*” и “*језика у службешћеној ушћошћреби*”.

Последњим чином *шћолишћичке борбе* око језика само су потврдили невиђену трговину, сасвим далеку од *јасних научних чињеница* и *воље исказане већине*, на претпоследњем и последњем попису, *шћоворника сршћској језика* у Црној Гори. Још једном се потврдило да су *шћакозвани народни шћосланици* на добитку, а прост и поштен народ још једном *на шћубишћу* што их такве има. Најперфидније су и најбескрупулозније изиграли и понизили говорнике српског језика, приставши да се укрцају у композицију диригованог и постојаног антисрпства и шовинизма, према свему што је са знаком присвојног придјева “*сршћски*” у Црној Гори. Свесрдно су помогли инсталирање вјештачке творевине, тог мастодонта, под именом *Црношћорској језика*, као најжешћи и најекстремнији израз антисрпства, без иједне праве критичке и аргументоване мисли на рачун владајућег екстремизма и шовинизма.

Сада је преварени народ, с правом, једнако огорчен и згађен на опозицију колико и на власт. Ту специфичну дјелатност понижавања и злоупотребе сопственог народа у туђе политичке интересе ваљало би проучавати на фиктивним Факултетима за тзв. европске студије, као стварно опаку и дубоко укоријењену болест подаништва свих слојева црногорског друштва, а понајвише оних који су понајбоље профитирали у

овом, споља инсталираном, транзиционом хаосу. Сада је сасвим јасно да ово није држава европских грађана већ понижених и већ много пута преварених поданика.

Од мене би се, као и од многих поданика, (за какве нас овај режим држи!), ове изнутра окупиране земље, тражило да станем на једну страну, да будем као једни или други, или мало трећи. Ипак, не могу да прихватим “мисију” властољубивог лудила преамбициозних експерата за све, друштво ратних и поратних профитера, које је продало све што се могло продати, друштво, које је све у овој земљи претворило у лаж и симулацију, те није уопште чудно што су признали *џакозвани црногорски језик*, по оној народној *чега се џамешан сџиди џиме се луд џоноси*. И, нека се понесе. И, нека им је вјечна слава и хвала!

Уистину, овај са сваке стране унесрећни народ ништа више не може да изненади. *Режим*, ако то уопште може да се назове *режимом*, јер би му боље пристајала синтагма *извршиоца глобалне џолиџике* повампирених свјетских моћника под перфидно обновљеном фирмом *Новой свјетској џорешка*, сада већ, улази у последњу фазу свог опстања, ступивши у грчевиту одбрану власти свим расположивим средствима, уз сада већ отворену подршку *џакозване џјозиције* и *џакозваних зајадних демократија* којима одговара овако компромитовано и уцијењено руководство. И, умјесто да *џакозвана џјозиција* крене у аргументовану и бескомпромисну одбрану легитимног права језичке већине, они су још једном показали да немају моралне и сваке друге одговорности према народу који представљају, који су, ето, још једном, на најперфиднији могући начин, преварили и понизили. Да ли треба говорити о томе како су обесмислили сваки облик рада у школи са овим накардно инсталираним називом језика уз сва пратећа, научно недопустива рјешења како у језику тако и у књижевности. Створили су језик и правопис, без научно утемељених стандарда, руководећи се превазиђеним начелом Бабе Смиљане, да свако пише како зна и умије. Тај, насиљем и терором мањине над већином, утемељени језик и правопис, даје сасвим изгледну могућност да од Малих Црногораца, Малих Срба, Малих Муслимана илити Бошњака, Малих Албанаца, у будућности створимо Великоцрногорце, острашћене антисрпском, шовинистичком политиком против свих око себе, а нарочито против Срба, који, наравно, у овако недопустивој дискрими-

нацији, неће признавати виртуелни интегритет ове уснуле и на сваку пропаст окренуте Хазарије.

Страх ме, да од овог режима извршиоца, може бити гора ова и оваква опозиција која је дефинитивно показала да је опозиција свом више пута превареном и пониженом народу.

У Подјорици, 12. октобра 2011.

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Новица ПЕТКОВИЋ:

Језик, књижевност и култура

Новица ПЕТКОВИЋ

ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Неке, на први поглед, занемарљиве појаве које се у култури (духовној као и материјалној) понављају понекад нам о њој могу рећи много више но што нам се чини. Јер, ма колико да оне саме по себи могу бити ситне, њихово понављање обично није случајно. Једну од таквих мањих појава из књижевности и језика, коју ћемо овде покушати нешто ближе да расветлимо, налазимо код српских књижевних критичара и историчара. При томе је нећемо толико посматрати с лица колико с наличја, такорећи – с обрнуте стране. Они, наиме, доста дуго – и у деветнаестом и у двадесетом веку – упорно прекоревају српске писце због слабог знања матерњег језика, недовољне писмености, па и због стилске невештине, која надилазећи синтаксичку раван пресеже у општу композицију текста. И што је нарочито важно, међу тим се писцима налазе и неки од најзначајнијих које имамо, рецимо од Лазе Костића, преко Борислава Станковића и Владислава Петковића, па до Растка Петровића. Једном је Зоран Мишић сажето и одсечно описао ову појаву: „У језику је удес наше поезије. Ко то није схватио, пресудио је самом себи.“¹ При томе он очигледно не мисли на општи однос између поезије и језика (као њеног медијума) који истичу модерне теорије песништва, него на појаву која карактерише српску културу. Нас она овде управо и занима као карактеристика културе, изражена у самој њеној основици: у језику и на језику изграђеној књижевној уметности.

Ко пажљиво чита имаће прилику да се мало зачуди кад види колико се често код нас појављује оцена да су, на пример, романи неког писца значајни и добри, али им је лош језик или стил и форма. Логично је, међутим, закључити да је

¹ Зоран Мишић, *Реч и време*, II, Београд, 1963, стр. 61.

у књижевној уметности све лоше ако је већ ово троје лоше. Али би, опет, погрешно било помислити да је ствар само у нелогичном мишљењу. Мишљење овде тече, под невидљивом а осетном присилом, из самог развоја нове српске књижевности као саставног дела нове српске културе. Ту, у темељу, постоји нешто „нелогично“ или, тачније речено, нетипично што би тек требало разјаснити. А то је већ за нас изузетно тежак задатак, који у овој прилици можемо само узгред дотаћи. Указаћемо најпре на оно што се споља налази, што се непосредно види, да бисмо при крају нешто дубље захватили сам проблем. Свакоме је од нас, пре свега, јасно да се почетак нове српске књижевности у суштини подудару с језичком реформом Вука Караџића, па се као родоначелник нове српске лирике редовно узима Бранко Радичевић. О тој се реформи досад толико писало да се, изгледа, више ништа ново не може рећи. Па ипак, не можемо а да не приметимо да се занемарује сасвим очигледна чињеница да је Караџић, узевши за основицу новоштокавске херцеговачке говоре, наш књижевни језик практично везао за периферију², а не за средиште српске културе. То није могло да далекосежније не утиче на каснији напредак културе, и нарочито на књижевност.

Постоји још једна често занемаривана и важна чињеница. Вуков књижевни језик потиче из традиционалне усмене и руралне културе, а преузео је основну комуникациону улогу у новој, модерној култури која се тек формирала и која се, већ по својој природи, морала (све више) развијати као писмена и урбана. Ако имамо у виду обе поменуте чињенице, није тешко предвидети какве ће се све недоумице и потешкоће појавити и до каквих ће промена у језику морати раније или касније доћи. А језичке промене, разуме се, не иду саме, него у узајамној функционалној повезаности с осталим променама у култури и посебно у књижевности. Код нас је прешло у обичај да се говори о победи Вукових језичких идеја, о коначној победи „вуковског језика“ у другој половини прошлог века, а при томе се превиди да је – нарочито кад гледамо из књижевности – паралелно текло сложено и мучно прилагођавање тога језика новим потребама. Ми практично све до краја деветнаестог и почетка двадесетог века нисмо имали истински модеран

² У данашњем значењу стандардног језика, а не језика књижевности.

књижевни језик. Он се код нас помало необично појавио, и под необичним именом. Свима нама је познато његово име, само што се углавном не зна шта оно стварно значи. То је, разуме се, такозвани београдски стил.

Изгледа да су књижевници највише криви што је „београдски стил“ погрешно схваћен као посебна стилска вештина писања, пре свега у књижевности, али и код научника са особитим стилским даром.³ Александар Белић је, међутим, тачно образложио да то уопште није стил у уобичајеном значењу, него један новији облик српског књижевног језика који се формирао у београдској средини.⁴ Његови представници нису (само) Београђани (по рођењу), него потичу из свих српских крајева и прихватају га и узимају учешћа у његовој изградњи као јединственог средства официјелног општења у култури. Кад се боље промисли, види се да је то заправо био преко потребан процес културне хомогенизације на језичкој равни. Хомогенизација, опет, подразумева већи степен организације и појачани хијерархијски поредак. Будући да култура, у крајњој линији, није ништа друго но изграђени систем вредности, као што је језик систем знакова, у београдскоме језичком и књижевноме кругу формирала су се јасна, оштра и у примени јединствена вредносна мерила. То се јасно осећа почевши од књижевних и језичких огледа Љубомира Недића, па током целог трајања модерне и паралелног излагања кључног часописа – Српског књижевног гласника. Кратко речено, успостављена је вредносна национална вертикала, која несумњиво појачава отпорну моћ културе, од центра па до најудаљеније њене периферије.

Овде се не може описати шта је све од „вуковског језика“ промењено у „београдскоме стилу“. Али на две три важније промене можемо указати. Језик непосредно преузет из усмене културе оставио нам је у наслеђе тешко савлађивање вештине писања. Осећа се то код многих наших писаца, особито у прози. Синтакса усменог излагања, у којој прозодија (уз пратилачке парајезичке елементе) има улогу коју ће касније добити интерпункција, разликује се од синтаксе писменог излагања, где управо систем интерпункције (без пратилачких па-

³ Уп.: Исидора Секулић, *Београдски стил I–II*, у: Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. четврта *Из домаћих књижевности I*, Београд, 1977.

⁴ Александар Белић, *Београдски стил*, у: А. Белић. *Око нашег књижевног језика*, Београд, 1951.

рајезичких елемената) омогућава склапање сложених хипотаксичких конструкција, али је за то потребна већа умешност, као и дисциплина истанчанијег мишљења и писања. Једна друга промена још је значајнија. Језик руралне средине не зна за функционалне стилове онако како се они данас одређују и проучавају у лингвистици. Зато је наш књижевни језик могао да добије функционалне стилове као што су научни, журналистички и слично – за које знају сви модерни језици – тек у Београду као административном, образовном, научном, уметничком, односно уопште културном и привредном центру. Стога није сасвим прецизно кад се каже да је Слободан Јовановић писао „београдским стилем“, он је заправо писао изванредним научним стилем који се, као и научни стил Љубомира Недића и Богдана и Павла Поповића, формирао у нашем модерном књижевном језику а у београдској културној средини.

За књижевност, особито за роман, разлучивање функционалних стилова од изузетног је значаја. Функционалне стилове Михаил Бахтин назива за теорију прозе, можда, прикладнијим термином *јворни жанрови*.⁵ А прозу, поглавито роман, описује као књижевну структуру саткану од множине говорних жанрова или, просто, множине говора који се међусобно преплићу у сталном дијалогу. Сада се већ могу назрети бар неки, и то чисто језички, разлози због којих је наш роман био жанр који приметно касни. Сразмерно често се писало о кашњењу српског романа, и до Првог светског рата и у међуратно време и убрзо после Другог светског рата. Али се ретко помињао језик, његови говорни облици у разним градским срединама, односно у широко узетој социјалнопрофесионалној стратификацији. За проучаваоца нашег романа остају отворене многе језичке недоумице, чак и у случају када је он доживео прави процват у другој половини овог века.

Много мање недоумица има у поезији. Она је у време Караџићеве реформе једноставно узела стиховне облике из усмене поезије и језик којим су ти облици испуњавани. Сматрало се да је он свеж и природан, непосредно захваћен са народнога говорног извора. Као што се сматрало да је и Вук Караџић у књижевни језик положио простонародни говор. Данас је, међутим, и једно и друго спорно. Као подлога књи-

⁵ М. М. Бахтин, *Проблема речевих жанров*, у: М. М. Бахтин: *Естетичка словесној љворчештва*, Москва, 1986.

жевног језика очигледно није узет или је само делимично узет обичан, свакодневни говор, а делимично језик народне књижевности, који се деценијама, па и вековима уобличавао и у усменој је култури имао извесну улогу и нека својства по којима га можемо приближно поредити с књижевним језиком у писменој култури. Тај је језик с добрим разлозима назван новоштокавска фолклорна коине. Према томе, он није органска, него неорганска језичка творевина мешане природе. За поезију су посебно важне оне особине фолклорне коине које налазимо непосредно у усменом стиху. Јер је ту језик служио за изградњу стиха, његове ритмичке структуре, а имао је и уметничку улогу у склопу једне особите – фолклорне поетике.

Фолклорна поетика, као што је познато, намеће велика ограничења оригиналности. Индивидуална иновација подвргава се колективном оверавању. Наши народни певачи обично одбијају да су они сами нешто ново саздали, него су то, кажу, од старијих наследили и запамтили. Још на почетку века Р. Јакобсон и П. Богатирјов доста прецизно су описали какво место и значај у усменоме песништву има такозвана колективна цензура: све што сам певач као индивидуа створи даље се преноси од уста до уста и с поколења на поколење, а задржава се и памти само оно што колектив може прихватити.⁶ Остало се заборавља. У пуној супротности с тим, европски романтизам своју поетику заснива на оригиналности, иновацији и субјективности. Није случајно што су први пут у романтизму прекорачиване жанровске границе, што је дошло до појаве која је названа „мешање жанрова“. Неки теоретичари иду тако далеко да у поменутиим поетичким начелима откривају чак и рани зачетак авангардне књижевности из првих деценија двадесетог века.⁷ Сада није тешко замислити у каквом су се противречном положају нашли песници нашег романтизма када су се приклонили усменоме стиху и језику, чиме су се приближили и фолклорној поетици.

За српски романтизам обично се, и с правом каже да је нетипичан. Али би се то могло узети и као теоријски еуфемизам, чим се мало дубље зађе у анализу језика, стиха, строфе и композиције песме. И ако се и на неке песнике може односити на почетку цитирани Мишићев суд да је у језику удес наше

⁶ Уп.: Роман Јакобсон, Кристина Поморска, *Разјовори*, Београд, `98.

⁷ Уп.: Ренато Пођоли, *Теорија авангардне уметности*, Београд, `75.

поезије, онда су то свакако романтичари, почев од Радичевића и Змаја. Пре свега, језик који им је заједно с усменим стихом наметнут био је, као песнички медијум, крајње нееластичан. Према познатој Перијевој и Лордовој теорији⁸, он је пун формула. Формулативност као општа особина може се посматрати и процесуално: као понављање, па устаљивање и најзад окоштавање једног скупа образаца по којима се комбинују речи у синтагматске и реченичне спојеве. Формуле су заправо само видљиви врхови испод којих се осећа општа тежња ка типизираном, једноликом уланчавању говорног низа, у складу с основном ритмичкоинтонационом контуром стиха. Друга значајна појава коју овде само узгред можемо поменути јесте везивање синтаксе за метар: синтаксичке јединице прате метричке и избегава се њихова међусобна колизија. Зато се и на синтаксичко опкорачење стиха гледа као на одступање, грешку или неспретност, а у нешто блажој мери је однос и према опкорачењу цезуре, при чему је јасно да се у начелу њено нарушавање не допушта.

Основне језичке потешкоће на које су наилазили песници у доба романтизма сада можемо кратко и готово овлаш поменути: они су најпре морали одвојити синтаксу и њену интонацију од метра, да би реченични низ слободније водили из стиха у стих, не нарушавајући при томе меру његових полустихова. То им није сасвим полазило за руком, па им стога или синтакса изгледа сиромашна и укалупљена или се, с друге стране, нарушавају метричке границе. Зато су их критичари често прекоревали због неправилног стиха или због недопустивог елиптирања и насилног скраћивања речи. Чинио је то, између осталих и сам Лаза Костић у својој познатој и полемичкој књизи о Змају. До промене је дошло тек када је, једноставно, напуштен народни стих. При томе је, као што је познато, Војислав Илић тај стих заменио античким хексаметром. Али ни у другим стиховним облицима којима се служио не препознајемо народни стих, као да се на њега сасвим заборавило или као да уопште није постојао код претходних песника, романтичара. Народни стих заменили су страним – дванаестерцем и једанаестерцем из француске поезије – и песници који су дошли после Илића: Милан Ракић и Јован Дучић.

⁸ Уп.: Алберт Б. Лорд, *Певач њрича I-II*, Београд, 1990.

Оваква нагла промена стила може се различито тумачити. Познато је да се књижевност не развија као једнолико напредовање, него у виду смене између стилских праваца и целих формација. Војислав Илић се налази на самој граници када је романтизам – а у прози реализам – сменила наша модерна. Његова поезија код нас заузима књижевноисторијско место правог парнасоства, иза чега је следио парнасосимболизам и симболизам у Ракићевој, Дучићевој и Дисовој поезији. Но ипак, дубина промене, готово преокрета, када се туђи стих узима да би се на домаћи сасвим заборавило, говори о извесном дисконтинуитету у нашој поезији, свеједно што је иначе књижевна еволуција дељива, дискретна, а не континуирана и једнолика. Говори нам то, посредно, и о једној од карактеристика наше културе, поготово када имамо на уму промене у језику. Јер оно што романтичарима није пошло за руком, то ће остварити песници модерне. А оствариће, поред осталог, и зато што су напуштањем народног стиха напустили језик који је из њега ишао – у суштини „вуковски језик“, онако како смо га раније описали.

Пажљивом проучаваоцу неће промаћи да већ код Илића, а у пуној мери код Ракића и Дучића, постоји нови вид синтаксе: изграђеније, еластичније, с покретљивијим деловима који ступају у сложеније језичкологичке односе, с усаглашеним и интерпункцијом добро рашчлањеним хипотаксичким конструкцијама. То је, разуме се, синтакса „београдског стила“, у чијој су изградњи активног учешћа узимали и песници. Уз то је код Дучића, у његовим путописима и огледима, реченица тако пажљиво грађена да је доведена до савршенства, са извесном звучношћу која нам говори о активираној интонацији, по типу најчешће реторичкој. Разумљиво је онда што се реченица сада с лакоћом води из стиха у стих и из строфе у строфу, понекад дуж целе песме. Први пут су у нашој лирици рима и римовање, опкорачење цезуре и опкорачење стиха, као и пренос и контрапренос реченице из строфе у строфу, не само регуларни (по правилима изведени) него се употребљавају и с извесном виртуозношћу: с једном врстом игре између оствареног и превареног очекивања ће се одређени песнички поступак појавити. Ова игра је, штавише, доста често служила за означавање завршетка строфе или целе песме, дакле као поентирање, до чега је иначе Дучићу нарочито било стало, и о чему је и писао у својим огледима о српским песницама.

На почетку века српски стих и поезија достигли су своју пуну уметничку зрелост. У основноме је изграђен и прилично стабилизovan књижевни језик, усаглашен с потребама једне модерне културе у настајању. Занимљиво је да наши научници новог поколења тада пишу узорним књижевним језиком, као и књижевници, књижевни критичари и теоретичари. То је сигуран знак узајамне повезаности у све једноставнијој култури. И с правом се могло очекивати да ће све више губити свој предмет стари, на почетку поменути прекори о слабом знању језика, недовољној писмености и стилској невештини. Али је однос између језика и поезије, па и уметничке прозе, замршенији него што смо га ми овде описали. Њихов развој не мора тећи (не мора увек) паралелно, и стабилизovани књижевни језик не служи само као чврста подлога на коју се поезија ослања, него може постати и предмет који она у мањој или већој мери разграђује. Десило се то већ код Диса, који је – сасвим неважно да ли хотимично или нехотично – почео да нарушава претходно усавршене језичке и песничке структуре и облике. И критичари су одмах – са мање разумевања и више жестине поново посегли за старим прекорима о неписмености и: стилској невештини.

Можда ћемо се овој доста тамној појави најлакше приближити, са чисто језичке стране, ако се задржимо на синтакси, о којој се овде највише и говорило. Утолико пре што су Дисове најгрубље погрешке управо синтаксичке. Већ смо имали прилике да истакнемо како је он у изврсној песми „Тамница“ доследно замењивао ништа мање него однос агенса и пацијенса. То је обртање темељног субјектобјект односа, према философскологичкој терминологији, а он има универзално важење за наше мишљење. Да бисмо боље сагледали чему су уистину водила Дисова нарушавања једном већ сређе не синтаксе, вратићемо се поново Дучићу. Он је једном приликом, у огледу о Борисаву Станковићу, казао да је највећи писац „нарочито онај који пише најбољом синтаксом“, а затим додаје: „Синтакса, то је геометрија мисли.“⁹ Дис је, према томе, посредством синтаксе рашчињавао „геометрију мисли“: отуда у његовој поезији толико мрака, ноћи, снова, слутњи, подсвесног и ирационалног. Они се пробијају кад напрсне и

⁹ Јован Дучић: Сабрана дјела, књига IV, *Моји сајугиници*, Сарајево, 1964. стр. 97.

коначно се разломи наша уобичајена, разложна и разумљива слика света.

И најзад, да наведемо барем један пример из прозе. И то из прозе Борисава Станковића, о чијој „невештој“ и „неписменој“ синтакси није писао само Дучић него и сви критичари редом. Други пасус свог есеја „Боре Станковића вилајет“ из 1957. године Исидора Секулић почиње тако што донекле двосмислено истиче најтипичнију Станковићеву синтаксичку неправилност: „Он, тај, ту Бора – издашно сам га опет читала, па ми начин говора, локални или лични, у ушима и под пером Ш...].“¹⁰ Подвучена неправилност у реторици се зове метабола. Код Станковића она изгледа овако: „И уселивши се ту, она, тамо, истина накрај вароши али у својој кући, као да одахну.“¹¹ Метабола ту, она, тамо – као и толике друге код Станковића – није, међутим, празна: носи додатну и врло важну информацију. Ту има анафоричко значење: упућује на оно што је у тексту речено, тј. да је Злата подигла кућу, озидала једну собу и ту се уселила. Тамо има деиктичко значење: упућује на место где је кућа, а оно је удаљено од приповедача. Али код Станковића тамо има и допунско значење: означава простор на ивици вароши, а она се тог места плаши.

На основу само овог једног јединог примера може се закључити да је синтаксичка неправилност, Станковићева типична метабола, повезана с диференцирањем простора на угодан/неугодан, добар/лош. И заиста код Станковића простор није једнолик, хомоген, без квалитета, него се разликује према степену затворености/отворености и близине/удаљености од средишта вароши, односно периферије. Што је ближи периферији и што је простор отворенији, лик је узнемиренији и подилази га потајни страх. Што је, међутим, ближе средишту и што је простор затворенији, лик се осећа сигурнијим и срећнијим. Очигледно је да овакав, квалитативно издиференциран и активан простор, који видно утиче на понашање ликова, припада врло давном слоју старобалканске варошке културе.¹² Он се у оваквоме облику није могао само у језику сачувати: у непосредноме доживљају и индивидуалној перцепцији, при чему и

¹⁰ Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 5., *Из домаћих књижевности II*, Београд, 1977, стр. 395.

¹¹ Сабрана дела Борисава Станковића, књ. 2. Београд, 1985. стр. 56.

¹² Исцрпан опис простора код Б. Станковића налази се у књизи: Новица Петковић, *Два српска романа*, Београд, 1988.

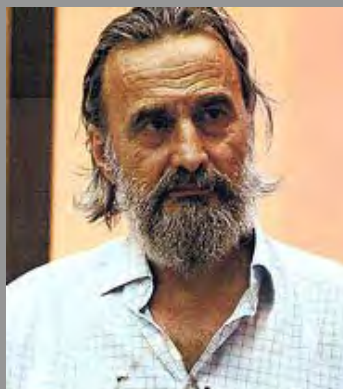
положај тела узима учешћа. Није се могао ни у самој књижевности накнадно васпоставити, без језика који је очувао специфичну употребу упућивачких речи. На граници језика и књижевности, а то значи и у функционалној повезаности језичког и књижевног система као саставних делова српске културе (јер се култура дефинише као глобални „систем система“), обликован је један специфичан простор који је већ давно био пао у заборав. А књижевни критичари и историчари нису га могли препознати све док су Станковићева синтаксичка одступања проглашавали за слабо знање језика, недовољну писменост и стилску невештину. Све да је и заиста тако, више се ове појаве у српској књижевности не могу објашњавати на стари начин.

(1999)

(Новица Петковић: *Есеји, чланци и разговори*; приредио Драган Хамовић, Београд, 2010)

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Гаро ЈОВАНОВИЋ

Гаро Јовановић, пјесник, рођен у Подгорици 21.2.1951.

Главни и одговорни уредник Књижевног часописа „Стварање“. Уредник Књижевне трибине „Ријеч“.

Објавио:

Књигу ирријовједака „Псолики“.

Романе: „Црни сој“, „Црни сој 2“, „Љубавно писмо“, „Барка Светог Петра“, „Дувански пут“, „Кадмо и Хармонија“

Поезију: „Ђавоља кадионица“, „Тако је казано“, „Вилењак“, „Кокот пјева мртвима“, „Кад црни вук однесе моју душу“, „Звијезда пас“, „Што дух је обале дивље“.

Гаро ЈОВАНОВИЋ

РУГОВСКИ ОБЈЕД

*на бријеју манасѿир
на бријеју извор
звјезда у извору
дању сија ноћу одсијава*

*срушили манасѿир
загадили извор*

*ухваѿили краву
била на бријеју
био и извор
кравље око дању ѿледало
ноћу ѿрејнуло који ѿуѿи*

*сѿаре ѿреде добро ѿоре
ѿосебно ѿрѿеза часна
најбоље иконосѿас
са арханѿелом и дјевом*

*крава блаѿо ѿледала ѿасуѿи
кад је јекнуло звоно
ѿало у зѿариѿиѿе
мукнула и она
ѿек да се чује
и ѿада блаѿо ѿледала*

једни ришјуално клали
 још живој крави одвајали
 жилу њо жилу
 дрући иррали свашовску ипру

у кошјао њокуйили крв
 сваку каи ишедљиво
 сошона шако зајовиједа
 да краву у њеној крви скувају

и кад су заїризли виме
 млијeko бијело њуна им усша

ирво су јели ѡлаву
 сисали језик усне ноздрве
 и обаде око очију

кожу одвојено ѡekli
 одрана ѡлава мукнула још једном
 као исшод земље

кожа на живом уљу
 на врелом ѡейелу
 дувала кроз ошворе ѡдје биле ноздрве
 савијала ноје без косишју шешива
 не би ли се домола ливаде
 дјешелине влажне шролисне

иризли рошове
 сажсвакали реи
 разбили косиши да исисају срж

ишјели и масне ирсше
 слезину кичму јажнике иаике
 бурра расирили ѡун хранљивих сокова

срце се једе живо
 да не шадне ни ваишра ни вода

ни нож ни нока̄ӣ
само зубима̄ њо с̄тарој навади
сви из чо̄јора њо ӯриз

збо̄ї јаке ва̄ӣре
крв̄ ѡревирала из ко̄ӣла
л̄адна д̄јеца режсала
около као ѡсӣћи
као вране као мале чавке
с̄једећи на ѡеш̄ама
чекала да с̄тарији ѡӣјано ѡос̄ӣу
ѡа мучке за̄ризу у ос̄ӣа̄ӣке

цријева са ӯѡла вареном ѡравом
само једном жваканом
омо̄ӣали око с̄ӣрука
ме̄ӣре и ме̄ӣре
око ѡрла но̄у с̄ӣабала уда

на крају ѡодӣли крављу бешику
да бӯћка
да жӯѡо за̄ӣјени урин
ѡа о̄ӣѡӣјали ѡрак̄ӣаво и рок̄ӣаво
ѡодрӣӯјући од слас̄ӣи

ДЕМОНСКА ПЈЕСМА ЗАРУЧНИКА И ЗАРУЧНИЦЕ

Он:
кӯӣи ми црну че̄ӣку
на црној жици
да је кроз ус̄ӣа
кроз уши
за ѡар из ногрва
ѡосебно уши

када душу очистӣим
 мамузам че̄ӣку
 у ноћној кошуљи бос
 као њоноћној коња

кӯӣи ми че̄ӣку за димњак
 шӣо као змија у крӯи
 зла̄ӣом је њла̄ӣи црну

Она:

кӯӣићу на вашару
 на шӣез̄ӣи њдје цӣӣанка
 њоред о̄лгедала че̄ш̄љева
 дјечјих њрубџца бомбона
 кара̄ӣа за њрорицање
 све̄ӣе мајке од њӣӣса
 ножева чара̄ӣа шнала
 мелеме за све болес̄ӣи
 кӯӣићу ка̄ӣу којом ле̄ӣӣи у сну

(од свиле је ка̄ӣа
 а ја̄ода је кићанка
 а кад једну њоједеш
 у сну или на јави
 израс̄ӣе дрӯӣа
 шӣо је ка̄ӣа за сан
 а сан је бра̄ӣи смр̄ӣи)

с̄ӣави њу ка̄ӣу
 њрисклони њлаву
 на моје њрудџи

Он:

раско̄ӣчај своју кошуљу
 нека јабука мирише
 и њвоја црна цӣӣара

сїа̄ви ми їрсӣе у косу
зай̄јевај мукло

да склоїим кай̄ке
и усним
да сањам
чей̄ку од црне длаке
на дуїој жици
шӣо је змијски у круї

а шӣи їјевај
да у сну слуша̄м
їоїонем коначно
їа̄мо їдје зову
чежњиво
одакле не враћају синове земље

Она:
їрислони їлаву на моје їруди
куїићу шкоїскої їонија
можда їуиїтера са седлом од сребра
куїићу вјешар шӣо носи лишће у лице
куїићу вјешар

Он:
куїи ми шкоїскої їонија
шӣо као кос їјева
їалоїира
за њим се искри їраї

и їуиїтера са седлом од сребра

куїи лишће које са бријесїа їада
нека їа вјешар у лице
вјешар који не звижди
не дува
неїо мекеће
као коза у маїли

Она:

даћу њи црну ружу ноћну
из ваише из уља шњо јори
она је мајла која јошјаиа бродове
даћу њи ружу која ошров каја

даћу њи јруди
као јожар букше
кад мјесец
из мора изрони
обасја обалу шрајове звјериње
јоказаћу јруди
шњо их кошуља крије
сјави руку дошакни
и никада више
хеј никада више

узми моја усја која јјевају
узми моја усја која куну

САН О ТАМИ НЕБА

на цијанском друму
са хљебом јод лавом
сањаша глан јејео

душу ми је дуван дим
не черја не клейва
није ме мајка родила

јошјо засија даница
кад звекне ашов
рђом јоједен шлем
кован да шјишји од мача

онда ѿред ѿасјом кућицом
из њеѿа чуваркућа лајао
на кољенима уз ѿраѿи
да се крсти ѿозлаши
и кубе свейтим ѿризорима
да ѿладна рука
да зубима ѿроба

(нейравда шайћеш у сну
и сузе ѿреко лица)

који коње имају
и седла свилом
ѿодижу чаше ѿрозирне

да уѿарак ѿиња лажу
чека ме ѿама неба
и сан о црном боѿу

ДУХ НОЋИ

Он је врела ноћ
на обали у шибљу
са маском од злаша
маском звијери на лицу

док језиком лаѿће
из црне баре
жећ своју безбожну ѿаси

каѿљице крви
као уље на води

ѿада ѿрах на камене идоле

дуси који се њаре
идоли и круне од камена
криче црна усња
унуњра њнијезда
окамењених јаја
а смукови њодижу њлаве
ишииће њалацају

њо обличје у влажној ноћи
мјесећ њрењознаје

ња сјенка је дух
који сњава у ходу

снива онако невидљив
удара лијено рењом
не њрињада њлемену
нема женку ни лежај
боњ зујања
дух нењомичне воде
он је њама косоока
са маском од сивоњ злања

СЈЕНКА

је ли њо била вањра скињнице
или жена у модрој хаљини

у оку сам заувњјек однио
њену сјенку небом као њињицу
њену сјенку водом као рибу

ПЈЕСМА ВЕЧЕРЊОЈ ЗВИЈЕЗДИ

*Вјетрови лају
со на моју главу*

*Када прођеши охоло
дворанама сјена
све црна обавија свила*

*Шафран на гланове
измирну за дах
мошусом рамена
шамјан и амбру
проси на жртвеник*

*За шраве за шајне
за чаролије надљубавне*

*Звијездо варљива
у води бунара
у шами мој ока*

*Обоји косу крвљу
када бич омоша
моја јола леђа*

ЖЕНА ОД МУЗИКЕ

*на црном клавиру
као свијећа
јори уг
шламичак црн*

ије индио

ӣо је колиба
ӣо је ӣас
у чанку асфалӣ

и ниче̄и дрӯио̄
само дим

ӣако свира свако вече
јӯиро дан

дува у ӣромбон
као у ӣехар
ӣун крви

кад се убила
ӣоивши крв као вино
из ӣромбона
објесила о жицу ӣӣаре
ӣада сви враӣци заћӯтали
и ћук са бора
клавир свирао сам

СЛИКАРКА КОЈА РАЂА ХРАСТ

Када је креја надле̄ӣјела висораван, ӣонирӯћи ӣи-
јано, из кљуна јој је ис̄ӣао жир. Жир ће можда да рас̄иу-
кне, крене ка земљи коријен, у небо лис̄ӣӣћ, ка земљи, ка
небу, хоће ли, хоће. Да буде дрво, храс̄ӣ, да буде, нека ӣа,
ӣрос̄ӣо му било.

Кад ће се родит̄и сјеница, из ӣлавичас̄ӣо̄ јаже̄ӣа,
сва њежна, сва шашава, знајӯћи само за своју ӣјесму и за
сунце. И за сунце. Кад ће се родит̄и да сле̄ӣи на дрво,
храс̄ӣ, на ӣрану?

И ко ће написати ове ријечи, у јесен, ӣод дрве-
ш̄ом, ӣод ӣим храс̄ӣом, чекајӯћи да нека дрӯӣа креја над-
ле̄ӣи висораван, кривудава, ӣијано ӣонирӯћи, носе̄ћи у
кљуну неки нови жир?

(Видим сликарку која слика њо дрво. Видим јој очи и усња, враи исјод њлаве мараме, а дао бих море и њшала-се и обалу, да дошакнем њу кожу. А њо и није њијело, и њо није кожа, неџо мирис и свјеџлостџ. Видим сликарку која сједи ѡред њишафелајем, и жир јој ѡада у крило.)

ПРЕД КИШУ

А киша долази, мила, како је црн облак, сџрајџо-кумудус, за моју ѡлаву ѡрављен, да снијеџ, да лег...

Јеси ли Поа чџшала, ону ѡричу о врџлоџу Малс-џрому, ѡамо барка кружи јер је нека неоџисива сила обрђе у круџ смрџи, у ценџриџеџално ѡроџло демона ?

Мрак је демон, а и зора... ѡек је зора демон. Како се цери, и не ѡлаши се кокоџа, неџо је сама кокоџ, онај који мрџве буди, а живе зове ѡод земљу. Нека зове, чују ѡа сви којима је ѡешко на души, на које лишиће ѡада, чују ѡа сви који ѡлачу, мила.

Каг из срца каџа, као смола, као каџи у ѡеђинама, каг су ријечи ѡламичак на свијеђи, у Цркви.

Моје је срце црно, моја ѡшеница, о, душо моја црна, у ѡаму која ѡечеш...

Ево, ѡочиње, ево ѡрве каџи, ѡо је хлороводонична кисјелина, бол је добар, и ѡликови на кожи, и видим како се ѡодџжу зџгови, оџров исџарава, а сви смо сами, рас-џеџи, ѡрикуцане руке, ѡрикуцане ноџе... нека крв ѡече, добро је каг ѡече.

Идем мало на кишу, мила. Тако сам шеџао каг сам био дјечак, као да сам био свешџеник који се обла-џима обрађа.

Оџеџ ћу једном биџи дјечак, ускоро. Да ѡурам ѡочак ѡустџим улицама, ѡо дању, а ноћу да на дџмњаку сједим, да у Мјесеџ ѡледам.

ДИВЉА ПЈЕСМА О ЉУБАВИ

Причао сам како ти сићојала иришискам на лице,
и љубим, сисам ирсиић по ирсиић, један је рођен у мору,
као срдела, као медуза, а друи говорио француски, дома-
ли је нажуљан сандалама од иринчане сламе, нејде у
Кини, на делти гђе се испира злато...

напољу је завијао вјетар, вјешичји вишлао око
крова, уједао прозоре, а иећ је буктала, као шито и треба
у Сибиру, као шито на Аљасци, а ми смо Алеуи, ја сам
био јуродиви врач нејде у тајти рођен, а ти моја љубав,
шумска нимфа, која не зна да говори са људима, звијери
су њено друштво.

Хермелин је био на шеби, и шитала си ираријечи,
заворених очију, док сам ти полицао табане, и ледао
као идопоклоник лежњеве твоје бијеле...

са вјетром, са мећавом, ситижу крици зимске шу-
ме, је ли то руски хор, као испод земље чује се бас,

онда се издваја вучји лас, он је висок и ирејун
чежње, на смолу мирише зов керуше, женке, у помами
она снијеј тризе, снијежна прашина се вишла око ње,

ледени зрикавци и ишце од леда, са кљуновима од
леда, и крилима, леће из дана у ноћ, из зоре у сумрак,
женка зове, њени дани су дошли, шума је њена свадба,
снијежни вјетар сватовска пјесма...

ирсима иришискам твоје лисове, нико нема
мекану кожу као ти, мила, и твоја кољена су пред мојим
лицем,

љубим ти кољена, посто, ти боиња била ил'
жена,

ладолеж расије око њих, ошварају се ноћни цвје-
тови, на со миришу твоја кољена, на шанско сунце, на
канију у којој сава мач...

трлим ти кољена, посто, испод крзна и јорјана,
покривена су ти кољена као некад изубљени караван,

зла̄џнӣ џијесак је донио вјешар, и нема џра̄џова ни ками-
љих џа̄џака, ни ло̄џора ни ва̄џри, ни џира̄џида нема,

све џоне у џлаву свјешлосӣ, у море међу џвојим
кољенима, моја џлава је џамо, још ми се не дају џвоје
буџине, али чујем како џочињеш да убрзано дишеш, не
завија више вјешар, џо је сада неџрекидни високи џон на
џраници чујносџи, бијела сачма удара у џрозоре, лијеш се
за зидове...

како су кедрови црни, како се ариши џовијају, они
су сџруне, харфа која џјева о сну, о заџрљају и сну, о леџу
без снова;

џлас керуше се џробија, зџушњавао се изнад земље,
хваџао се завејаних коријења, онда се џодиџао у ковиџла-
цу, као џламен од ледених искри сунуо к небу, џа се раши-
рио, џросуо у џахуље у џеџео, и дао се вјешру.

Чуо је онај који џреба да чује, и видио који мора
да види,

он је сиви демон чији зуби шкљоцају, два су џијела
осџала на џеџовом џраџу, два мужјака џроџивника, још
им се џрзају шаџе, џрекриће их снијеџ џрије неџо се охлади
крв шџо им бризџа из џрла

он чује зов вучице, и не може изџубиџи џраџ,
шума је свадба, чека џа џеџова невјесџа, снијежни кови-
џлац је сваџовско вино.

Твоје се ноздрве шире, џосџо, и кољена, џлава ми је
на џвојим џрудима...

сјакџе вучје очи док јури кроз црну шуму, и маџа
из усџа која се леди, враџи џи је сладак као дивљи мед...

Алеуџи џодиже коџе изнад оџвора у леду, џо није
снијежна сова, џо ми џи нешџо џовориш, мила, на ухо,
на усџа, џо је џубавна бајалица, џвоје руке су на мојим
леђима,

и букџи руска џећ, џјева боџ ваџре.

Заборавамо кедрове и арише, међаву која носи
снијеџ,

заборавамо наше сиве вучје душе које џраже
једна друџу у џоларном вјешру,

у џоноћној шуми, душе које се џраже и џубе,

*али су све ближе једна другој, све се заборавља,
иосиоје само ивоје іруди и іола рамена, и алеуїско кой-
ље, ивоје лице авіанисїанскої хрїа, лице сфинїе, и море
које удара, бедра ииїо се њишу, море које удара.*

БЕЛЕТРИСТИКА

Илија ЛАКУШИЋ:

Бијеле њчеле (поезија)

Милутин МИЋОВИЋ:

Диширамб умирућеи

Веселин ГАТАЛО:

Друи смрии Ибрахимбеи Куркуиа

Ђорђе БРУЈИЋ:

Неразјовейно време(поезија)

Бранко БОШКОВИЋ:

Госјођа Јелисавейин муж

Војислав КАРАЦИЋ:

Свейило невидимо(поезија)

Снежана МИЛОЈЕВИЋ:

Иденшиишеи

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

Јосиф БРОДСКИ:

Двадесей сонейи за Марију Сјиуарш

Чеслав МИЛОШ: (поеија)

Илија ЛАКУШИЋ

БИЈЕЛЕ ПЧЕЛЕ

БИЈЕЛЕ ПЧЕЛЕ

Ако умре Туиенкамон или каква Клеопаџира,
а мора се умираићи и радиии шииа Бої смаџира...
ако умре Амон први или какав Рамзес прехи,
ја ћу бићи само сфинџа, само маска при свијећи.
Бићу први Аиџанин, сџаро џође,
а суџруџе проражених служиће ми сџрасиџ и прође.
Ако мајка оџеиџ роди каквої Крона ил Хомера
ја ћу само ииџи кафу с неким шиио се не промера,
чуџићу се - оџкуџ дође камен сџанаџ
џа слушамо један џруџої - џа будемо сџранџу сџранаџ.
Каџ изведу на вџешање невољену и вољену,
ја ћу бићи само онај шиио се чешка пр кољену.
Ако умре Цезар моћни, оџе живоиџ исиод проџе,
и џеџа ће на сахрани исиљуватиџ као мноџе.
Ако умре Каџарина, ил Тереза, ил Јерина, блудне маџи,
зайворићу при прозора, али нећу зайлакаџи.
Ако умре Душан силни, небо као крџа клоне,
на чело ће сџаџи ниџиџа, проџом ниџиџа од колоне.
И, зайледан у ријеку шиио ми исиод куће шече,
прџливаћу своје сузе без обуће и одјеће.

СОДОМ

Наџољу је киша лива божји содом
к'о џа ћу, наџокон, прџоваџи бродом.
К'о у судњем часу, сам се ииџам шиио је,
јер све личи џану каџ је дои'о Ноџ.
Па пр кући прџдам има ли шииа вредно
џа у барку сџавим од свеџа пр једно.

ГЛАДИЈАТОР

*Ти ли си сѝрах и ѝреѝейѝ, ѝи ли си маѝ у арени,
 Ароне млади, ево ѝи лава, ево ѝи бика, ѝомоли се и крени.
 Иѝрај, Ароне млади, забави цара и краља,
 чуј урлик лава и ѝоклич масе, све се на ѝебе ваља.
 Није ѝи ово чаробна шума ни ѝлажа Иво Циме,
 бори се за име Боѝа, а Боѝ ће за ѝвоје име.
 Покрени своју звијер која је ѝајни браѝи,
 одаѝни крик у свијеѝи, у ѝонор, у вјечни раѝи.
 Бори се, Ароне млади, сакуѝљај рану ѝо рану
 да Боѝ Неронов ѝалац окрене на друѝу сѝрану.*

А МОЖДА БУДЕ КИША

*Биће ѝо сунчан дан и небо ѝуно злаѝа,
 а доље на мом одру - кошуља и краваѝа.
 Дјеца су велика већ и не скакуће нико,
 ѝдјекоја њише се ѝрана, ѝдјекоја ни ѝолико.
 Има украсноѝ биља колико дуѝ је одар
 но ја се красиѝи не дам овако блијед и модар.
 Први ѝуѝ немам шансу и не ѝражим ѝрилику,
 више немам налазе, ни крв, ни крвну слику.
 Јер високо су небеса и ја одлучно крећем
 као да сам ѝриѝао нечем бољем и већем.*

ТРОН

*Ако се ѝробуди Зевс у жељи да има сина,
 он ће ѝражиѝи Херу до еѝејских дубина.
 Кад Боѝ ѝосѝави наум и смоѝри живу ѝвар,
 њеѝов се ѝрсѝи усија и ѝреѝвори у жар.
 А небеса су ниска и сва мора су ѝлиѝка
 када се ѝокрену сѝрасѝи ѝубави и ужсиѝка.
 Зевс живи на самом врху, али обузеѝ ѝамом,
 он буде само звијер која се чешља над мамом.*

*Тад уїлашена мама клисне у змијски рої,
но Зевс - за њом у змију, јер он је, иїак, бої.
Тако се роде дјеца, исїовраћа се Крон,
све камен на живи камен, а Зевс на иїрон.*

ТРИ ЧИРАКА

*Бјеше иїихо иїредвечерје - иїрије мрака,
када сам у својој соби уїалио иїри чирака.
чиїао сам иїолаїано, иїео се уз божју сламку,
иїрейерила је у мојој соби она књиїа о иїосїанку.
Пливао сам кроз валовље жуїше књиїе,
иїри чирака бринула су моје бриїе.
Шумио је иїлави бескрај у даљини - као море,
док у соби иїри чирака - још иїоворе.
Гле, рано ли усїїало је младо руно, јаїње блаїо
и иїанки иїлам у чираку већ се наї'о.
А у зору будила ме свјеїїлосїї дана, сунца зраке,
видим: сву ноћ восак жуїи иїлакао је низ чираке.*

ЦВИЈЕТ ЗА ТЕБЕ

*Чесїо је живоїи, иїосїо, био само хиїање,
иїа је сваки мој цвијетї био країїко иїиїање.
Ти би иїриїиом иїрейїнула и смешила се цвећу,
а иїо је значило: Хоћу, није да нећу.
Поїиом би ушли у собу засїїрїиу свилом и иїлишом,
а на иїрозору луїка иїанани лим иїод кишом.
Па сам иїи љубио иїада све иїио се љуби на жени
и иїи си љубила сїїрасно све иїио се љуби на мени.
Колко смо иїрошли свеїїа, земаља и васељене,
немаше иїакової куїка за иїебе и за мене.
Ти се сїїурно сећаш: киша је сву ноћ лила,
а иїи си оїисивала иїлажу на којој ниси била.
Ја сам иїи иїада рекао: Просїио иїи моје цвеће
јер сам на иївом креветїу љуљао враїиа среће.*

КОСОВКА ДЈЕВОЈКА

Иде њисмо са оца на сина,
 душо моја, хиљаду година.
 Нико није носио крчаје
 као шћо су руке моје граје.
 Нико њако са водом и вином
 није бдио над Оцем и Сином.
 Нико њако са њарчењом круха
 не зајоми њајну Свејој духа.
 Нико њако њреко својих рана
 не ојрну њурак свој грајана.
 Па њлачући и њада и сада
 удаде се за мјесеца млада.
 Сад на небу, њдје су наша дјеца,
 за ручицу држи малој свеца.

УЧИНИ ТО ЗА МЕНЕ

Сви су се некако снашли - и Келњ и Авар и Обар,
 само мој живојњ, љубави, њрође да њи не будем добар.
 Ни лињи исњред куће не рекох шћа јој желим,
 нињи' нађох мекој воска да је зацелим.
 Ни свејој шљиви, која ме хранила њлодом,
 не сњасих злајну њрану, нињи је залих водом.
 Ни оној цвекњној њрешњи, чију сам румен јео,
 не дозвах јуњарње сунце какво сам хњео.
 Ни зеленој ливади, чију њраву сам дисао,
 не њослах њојла њисма која сам јој њисао.
 Па њи, љубави, док си још лења и жива,
 њрочињај ову њесму између лиња и шљива.

ПОСТМОДЕРНА

У врело љето, кад сија крв на сабљи,
 ирисиа ужелих носева циједи се на Табљи.
 Јер поход у шуће земље, каже се: нема шансе,
 ња берба носева често заврши у перформансе.
 Сјећам се једној прољећа, када смо служили сабљи,
 безброј младих перчина цвјетало је на Табљи.
 Никоја нијесмо екли нији тријали рерну,
 први је јосиодин Петровић правио јосимодерну.

ПРОПУШТЕН ПОЗИВ

Имам пројуштен позив, Боже, ко је у ово доба?
 овај ме досад добио није, а сјално проба.
 Видим - заштитен број и знам ко може бији,
 а шја је са мојим бројем, Госиоде, ко њеја шјиши?
 Ма нека зове, кажем, мени се сада сјава,
 али он је, изгледа, сиворен да сјално покушава.
 Па нешто мислим да ме у доколици смрт не цима,
 а можда љубав би хијела јер шоја ноћу има...
 Но нико једантан није, сви друји касне
 смрт је, међушим, ријеч која никад не јасне.
 Гледам пројуштен позив који ми сан омеја
 ња искључим шелефон и живим ван домаја.

ШПИЛ

Ошјакада јред кућом цвјетја сјара лија,
 никад није јако сјадала од сја
 као овој љетја док у рану зору
 јлаче ледна киша низ дебелу кору.
 Ошјако се карје дијеле и броје,
 никад није било да нас нема јроје
 и да шпил карја са јридесет двије
 чека на сред сјола као да ме није.

СУБОТА

Данас је субоџа ња иџем у брџа
 ѓџе неџад биџаху усџеви и крџа.
 Али сад је друџо, нема више џоџа,
 ња сморен џод лиџом џроџиџуџем Боџа.
 Свуда леже само џреврнуџи коџи,
 а мени се чини: џоџаџали оџи.
 А сџећам се добро, као сџароџ веза,
 да је село било ко часна џрџеза.
 Па ми се џривиџа да Боџ све џо види
 и кроз облак каџе: Посџеди ња иџи!

СМРТНО СМИЈЕШНА ПЈЕСМА

(Пензионерски ноктурно)
 Боџе, шџа је ово, све у мени сџење,
 а џџеџа џо кући разносе орџење.
 И сабљу са зџда сву крвљу залиџу
 скинули су јуче да џорезу џиџу.
 Онај сџари колаш са шес' џамних руџа
 заџовара џџеџу кад се које куџа.
 А онај саџи злаџни шџо добих од краља,
 ниџи ко навиџа ниџи коме ваља.
 Прелиџеџа џосџо, оџкаџ нема раџа
 кусо и реџаџо јаше ми дораџа.

КРПЕ

Неџада су крџе биле оџирачи
 а сада су крџе сџирашни оџимачи.
 Неџада су џрале шџруџе и буриџа,
 а сада се свака крџа усџуриџа.
 Неџад крџе бџеху џознаџе џо смраџу,
 а сад крџе јџду шкољке и ораџу.
 Крџа крџу брани, крџа крџу шџиџиџи,
 ња џоново бива шџо не може биџи.

ЉУБАВИ, ВРАТИ СЕ НЕКОМ ДРУГОМ

*Ош̄кад је свијет̄а њо̄ њӣшању вође,
 најјори је онај ш̄ио њреба да дође.
 Ош̄кад је ма̄тарцу задњи брисач нико,
 е, баш нико није ма̄тарчен њолико
 као овај народ ш̄ио имаше њара
 њек да кӯи суве сламе и самара.
 Мани се, ма̄тарче, државнијех ода,
 ко ње боље храни њај ње боље њрода.
 Боље њледај, ма̄о, ма̄тарице младе
 и ради у њољу ш̄ио ма̄тарци раде.
 Ош̄како је вође ш̄ио свијет̄ом њази,
 најбољи је онај вођа ш̄ио силази.*

ТОЛИКО

*Ош̄како сам име њош̄иисао словом,
 никад се нијесам њонадао овом:
 да ће ми се кућа њдје сам живош̄и свико
 од њода до крова охладит̄и' њолико*

Милутин МИЋОВИЋ

ДИТИРАМБ УМИРУЋЕГ

I

*Жедан свећа људској
Нискосији сваке, грађуља скривених
Исиовиједања, вајаја који се још не чуше
Суза шито окрепљују самошнике и остављене*

*Ево усред свијеша никој немамо
Дах шито заудара, дах њун бола удишемо
Соисивену заушљивосиј, самоће, јад оишиши
Нико никој не види - свако од свој сљешила болује
Нерођена љубав умире на сва усша
Чишамо новине, али не и своје болове
Смрш једино зна наше мисли
На сваком кораку ѡружа руке да нас срешине
Неразумно бреме да нам скине
У живош наш - у црни маслачак да дуне*

*Рука ѡријашеља, рука вољене нам је ѡод руком
Сиашени смо, велико сиасење смо оишисали
Љубимо се, велику љубав смо ѡрезрели
Обмане ѡод ноје бацили, сасјекли крила
Сунце, не ошварај ме јушрос, не чишај ову књиу
Ми смо људи и дјеца земље
Заједно ишјемо кафу, заједно доручкујемо
Свуда око нас су ужарена шижела
Набујала свјеишосиј и мрак најиуши*

Зар шражићи живої изван живоїа
 Зар се расињаїи за Невидљиво
 У пашњама шражићи свјеїлосї

Сїеїнимо руку пријашеља, увијек уїјехе жељну
 Сїеїнимо шїјело граїе, увијек додира жељно
 Преїусїмо се ноћи
 Лавиринїу нашеї прада
 Не свјеїлосїи, живої је сљеїла жедан
 Не прозирних висина, звијезда
 Немушїої шїјела је ладан

Не за промешејске пашње, сїремни смо за вашар
 Не у самице, цркве, идемо на карневал
 Заборависмо на оне који сїпрадају, Бої нека их види

II

Далеко у пусїињи моја уїроба се покрену
 Ваїром би оїрана, уїледах Невјесїу чисїу
 Видјех како иїра и пјева, лакша од ваздуха
 Љеїоїом ме озари, љеїшом од сунца
 Сїварношћу ме оживи, дубљом од бола
 Пуна Одмора, Леїачица права
 Чисїа и пречисїа Небесница
 Жедна и ладна нових мука људских
 Проїледала у дубину, у Искон
 Сїремна у сваку прљавиїину да зарони
 Тежину смрїи на леђа да сїави
 Жар скривен у мноїм душама
 Које не смију да се разїоре

(И даље слушаам лудака
 У свом се чуду нашао
 Говори сам самциї-
 Мисли, свијеїли свима)

Напо̀вари на мене свако зло, Госпо̀де
 По бијелом свијетџу шџо џумара
 Савија кичме, расџрже душе
 У зноју лица своџ дај да се џаџим
 С браћом која џе нијесу видјела
 Посади међу људе оноџ коџа људи не знају
 Дај људима оноџ ко је у сазнању џорио

III

Похулисмо на свјетлосџ која се Изнуџра рађа
 Презресмо оне који се расџињу
 Окиџисмо се знањем џод којим Умор нараџа
 Карневалска музика уђуџкује Тиџину
 Не види нико како самоџници расџу
 Осим онај Један Једини
 Хљоб и млијекo шџо им доноси
 Кроз бесџуће, џјеснаце, кроз оџањ
 Воџиџаница ће да џори, далеководи ће се уџасиџи
 Кућа ће да се зида, џрадови ће се разориџи
 Човјек ће да разџовара с Боџом-
 Људи се неће разумјетџи
 Језик ће нам осуџиџи језике
 Мноџе су очи оџуџјеле за Гледање
 Тек неке џрозиру
 Уџи навикле на фабрике
 Душа на смрџи канџеларије
 Пуџеви су нам наџрављени
 Час џоласка и доласка одређени
 Али нема џуџа који на мјесџо и вријеме не џледа
 Који нас води кроз џусџињу
 Кроз ноћ, џледајући кроз вријеме и Невријеме
 Кроз нас саме
 Налазећи заборављену Пјесму
 Одваја свјетлосџ од џаме

IV

Нико неће умаћи својој самоћи
 Разбиће нас сојсџвџена сјџенка
 Пејзаж ће џоцрњџџи, ријџека ће сахнуџи
 Никаква свџџлосџи неће долазиџи одозџо
 Осим џријџџињи, неџоџода
 Самоћа ће нас враџиџи на своје мјџсџо
 На које никад нијџсмо смјџели биџи
 Биће дубока јама, биће зидине око нас
 Нијџдна мисао неће изаћи
 Поџлед ће нас сџџесниџи унуџџра
 Враџиће се шџџо смо заборавили
 Наћџмо се у сојсџвџеној шуми
 Између лавова и џиџџрова
 Све ће наше ране оживџџџи
 Ријџечи ће нам џуџџџџи мрџџџва усџџа
 Која немају шџџа друџо да јџду
 Подиће се на нас сојсџвџена рука
 За десџџи џуџџа јача но је била
 Нећџмо имаџи одбране
 Прџд собом имаћџмо Сјџенку
 Коју мач не сијџече
 Бићџмо сџџрах и џрџџџџи
 Јама
 Која се сама оџџворила
 У којој су као Ниџџџа
 Вријџеме и џрџсџџор сџџали
 Наша мисао о нама

Жудићџмо џудску ријџеч
 Нећџмо је чуџи
 Жудићџмо џудско лице
 Нећџмо Га видџџџи
 Жудићџмо смрџи

И неће доћи

Веселин ГАТАЛО

ДРУГА СМРТ ИБРАХИМБЕГА КОРКУТА

Није у Херцеговини од Невесиња било мирније касабе, барем не у та доба. Хоџа Чишић и поп Мучибабић с Лијескова Дола, пили кахву свакога јутра, гледали сваки на туђу богомољу, дивили се висини црквеног торња и виткости џамијског минарета. Нису их плашиле приче о Аустријиним пријетњама Турској царевини, није их бринула ни Залом-пашина пријетња да ће их обојицу набити на колац ако се не престану уплетати у његов однос с народом, муслиманским и православним, и ако се поп Мучибабић не буде држао искључиво свога Лијескова Дола.

Бијаше то тако до онога дана, шест хефта или дан-два мање од ценазе несретног Ибрахимбега Коркута, гдје се народ; и мухамеданци и православци, поче обраћати хоџи Чишићу и попу Мучибабићу. Говорили су да им нешто обноћ страши, па и убија хајван, да им се пење по сламнатим крововима и куца на врата. Дође хоџи невестињском и Коркутова жена, беговица Мевзета, да му, сва ван себе, приповједи како ју је рахметли бег почео по ноћи походити, сав од земље и без опанака; како је некакав вас орутавио те да су му нокти на рукама ногама дуги педаљ а зуби очњаџи колик палац, како више на вука но на инсана наличи.

Кад паде мртва глава, кад Сабахудин Чолак, иначе невестињски пуштахија и пробисвјет, би нађен сав испијен и раздеран сред мезарја подно Марове Букве, гдје је Ибрахим Коркут на табуту закопан, поче се народ отале исељавати.

Узалуд су и поп и хоџа говорили да је то вук походио касабу, да се немају чега бојати, да их драги Бог чува, да они два најбоље знају. Али, народ радио по свом, питао се што пси нису на вука лајали, што Коркутова ханума више ни ријеч прозборити не може, што је хрсуз Сабахудин Чолак раздеран на Коркутовом мезару.

Два дана послије, убило и Јована Паровића, на исти начин. Па Синана Госту.

Народ и у цркву и џамију прориједио долазити. По дану би измолили или одклањали своје. Акшам и сабах-намаз су у џамији клањали само најхрабрији.

Кад дође до Залом-паше глас да је шејтанска неман измрцварила и убила Јована Убипарипа, акрама му и пријатеља још из Беча, човјека с којим је многу чашу попио и мухајем у Пешту у куплераје с њим ишао, обећа силан бакшиш ономе ко немани дохака. Позва хоџу Чишића и попа Мучибабића, знајући да нису ко други, да би се један од њих могао прихватити захтјевнога посла, па ако га одраде, он им више на путу неће стајати и предике им држати.

Кад стадоше пред Залом пашу, хоџа паде ничице, као што и приличи пред пашом игазијом. Поп, по навици, остаде стојећи, онако висок и плећат. За њега се причало да ни пред владиком главу не погиње.

Паша се направи да не види очит знак непоштовања од стране невјерника, важније су му мисли биле у глави. Бојао се да гатачки бег Бешлагих не дохабери Стамболу шта се дешава у Невесињу, Везировом нећаку се Залом-паша замјерио при задњем хаџу у Мекку, не пустивши га да први прође кроз капију.

- Селам вам обојици. Знате што вас позвах... - рече уњкавим гласом, као да говори сам себи.

- Знамо, о правовјерни - рече хоџа подигавши главу с бијелим турбаном.

Поп Мучибабић се спусти на миндерлук и прекрижи дуге ноге. Пружи руку, без питања узе рахат-локум испред паше и стрпа један комад под дуге бркове. Зачу се гласно мљацакање и шум браде како се таре од црну поповску мантију.

Исприча хоџа, за сваки случај, шта је и како је, о Мевзети-хануми неупокојеног рахметлије који је ноћу походи, о језивим смртима испод и у близини Марове букве, тер даде паша послати по удовицу Ибрахимбегову.

За неколико сати мучне шутње, три кахве и велике тацне пуне тахан-халве и орахли локума што их је поп Мучибабич скоро сам појео, доведоше момци и Беговицу. Поп отресе шербетни прах с бркова и заглади дугу браду.

- Ејвала, ханума - рече паша. - Је ли те рахметлија, то бе јараби, још ноћом походи?

Беговица као да пође вриснути. Поче се отимати, али је момци савладаше. Из њеног грла је излазило само хрипање и крклање. Хоца заусте:

- Часни паша, занијемила је гарибица, од страха и таксирата и...

- Сиктер! - прекиде га паша. - А ти ханума, дојдера 'вамо.

Беговица приђе и паде пред пашом. Овај је подиже на кољена и пуцну прстима. Један момак отрча и врати се са љубичастом марамом препуном знаковља; православног, папинског, мухамеданског, јеврејског. Знаковља је ту било које поп Мучибабић, иако дипломант Грчке Богословије, није могао одгонетнути.

- Кад ти рахметлија дође... Слушаш ти мене, жено!? - упита. Беговица климну главом. - Кад Ибрахимбег дође, па кад не гледао, а ти му ово тврдо вежи око врата. Јес' ме разумила?

Јадница климну главом, паша макну руком, и хануму више одвукоше но одведоше.

- Вас два, знате шта вам је чинит' - рече паша. - Обдан, између сабаха и акшама. Ако буде махраме, истина је. Ако буде махраме, колац у срце. И то ти попе, у тебе је велика снага. Нек' од глогиње колац буде, запамти.

- Знам - прозборио је поп жвачући дотад невидљив испали рахат локум који је, канда, нашао на мантији.

- Ма, часни паша... Ма, хоће ли је скинут!? - упита хоца Чишић.

- Ама шта, хоцо?

- Махраму, свијетли пашо.

- Неће, хоцо мој добри... - одговори поп Мучибабић мјесто паше Заломскога. - Не море због ради знаковља свеколика. Мудар је наш добри паша, није ко она рђа, бег гатачки.

Паша не могаше сакрити задовољство због покуде бега гатачкога. А и хвала је хвала, макар је ћафир и каурин изрекао. А онда схвати да би могло бити да му се поп подсмјехује или просто-напросто лукаво додворава. - Сиктер, оба! - рече док је поп пружао руку према табаку с ратлуцима. - А теби попе, ако нечист убијеш, кеса дуката. Ја што рекох-не порекох! Ај' сиктер!

Кад је ноћ уочи Видовдана, око четири сата, поп Мучибабић чуо лупање по вратима, претпоставио је о чему се ради. Попадија је, огрнута поповом мантијом, отворила врата и наш-

ла пред њима избезумљену хануму Коркутовицу, увела је и дала јој шербе да попије. Поп је није ништа питао-она ионако није могла говорити, одмах је, онако неумивен, пошао на таван и почео шиљити дугачак колац. Потом се спусти низ грубе медровине, с дугим шиљатим коцем у огромној лијевој шаци.

- Јеси ли му је везала? - најзад је приупита, пошто се ханума мало смирила.

Климнула му је главом, између јецаја.

- Жено, трчи и реци Марку да у зору зазвони - рекао је попадији.

- Али... Ће ћу 'вако, у ови вакал? Може ме...

- Сиктер, жено! Сиктер да те модру не намодрим!

- Марко је три куће од нас, иди лези код Марковице, има она језик од аршина, боље ће она огласит на звоно црквено. Морете се њезиним језиком обадви покрит!

За који минут, врата су се залупила, а поп је сјео до Ибрахимбеговице. Стави јој велику руку на обла прса, да боље чује како дише. Стави јој и руку на тврдо бедро, да види како је врела од страха. На крају скиде и своју дугу кошуљу, да и она штогод на њему осјети.

У зору, ни кватат уре послуже звона, пред црквом се скупи свијет, крштен и муслимански. Међу њима и попадија. Гледали су како им поп Мучибабић прилази, с коцем и дрвеним маљем у лијевој и Ибрахимбеговичином шаком у десној руци. Жена звонара Марка и попадија су се побринуле да већ вас свијет зна о чему се ради.

- Помоз бог! - назва поп.

- Бог ти помого...- одврати кршћанска свјетина.

- Сабах хајролсун...- назва и удовица неуспокојеног Ибрахимбега Коркута.

- Алахаразолсун...- рече неколицина њих, још прије него су се почели чудити томе што ханума након дуго времена опет говори. Почеше говорити како је Аллах велик и милостив.

Само је попадија угризла усну тако јако да јој је на њој остала капљица крви.

Кад је поворка кренула према Маровој букви, већ се помаљало сунце.

Јутро је већ било поодмакло кад је најменик Лутво ископа табут и подигао већ натруло платно на рахметлији. На врату мрца-марама са знаковљем.

Народ, и православни и муслимански, поче се чудити како тијело ни након пар мјесеца није почело трулити ни распадати се. Хоџа Чишић поче нешто мрмљати себи у браду, ханума Коркутова поче тихо плакати.

Поп забодје колац врхом у земљу, стави дрвени маљ под мишку, отвори црну књигу и поче из Псалтира псалме Давидове на старославенском језику читати. Једним је оком стално на мртвог Коркута гледао.

Кад му се, код четрдесетого псалма учини да се мртава помаче, престаде читати и узме колац. Попадији даде књигу, наслони врх коца под лијеву сису мртвачеву и удари маљем.

Глогов врх проби натрухлу кошуљу и кожу, али крв не потече. Зато мртви Коркут широм отвори очи и ухвати колац с обје руке, на што и поп удари још двапут, свом снагом. Народ се разбјежа на све стране, тако да је само поп могао видјети како Коркуту расту очњаци и длаци на рукама, како се отима да извуче колац из груди. Тукао је поп Мучибабић, знојна лица и разбубњала срца, све док колац није ушао у земљу под тијелом, двадесетак удараца даље од тренутка кад су се лампиру у тијело вратили длаци и зуби, и створ ђавољи се престао увијати и отимати.

Кад се народ, након сат-два, почео врачати, поп је већ, миран и без капи зноја на себи, сједио крај мезара и пушио духан.

Људи су се сашаптавали и чудом се чудили гледајући како тијело Коркутово сад брзо пропада на њихове очи, као да најзад упокојени Коркут настоји надокнадити све вријеме у коме се није распадао и изједао.

Нитко није говорио док је најменик Лутво на Ибрахимбега и колац сипао црну и плодну невесињску земљу.

Поп Мучибабић је кроз дим добре херцеговачке скије што му је зет из Љубушког донио, гледао димије Ибрахимбеговице Коркутове, и питао се зашто земља исто пада кад је бацају на крштено и некрштено чељаде, макар је на њега бацао овај исти сироти Лутво што зиму по сеоским појатама проводи и по снијегу без капута и чизама вазда гази.

Ђорђе БРУЈИЋ

НЕРАЗГОВЕТНО ВРЕМЕ

*Зар је тиешко прејити оставити да се покајкад зајитам,
као што се покајкад свако зајити, да себе осумњичим,
као што покајкад свако себе осумњичи, да сам убрзао
живој,*

*као што покајкад свако убрза живој,
(а живој траје онолико колико је брза илузија о њему)
нейроцењиво дуго слушајући време,
као што нейроцењиво дуго слушам прејичавања о дужини
живоја*

*која је разаети између мој унутрашњеј
и његовој вањској сна.*

Из дубине ледам у свеј.

*Брзо је све чеја се дојичем, осим ласа који сјоро јада са
усана*

*на пролазностј мекану од сојственостј, у још дубљу тишину
из које се не враћа ни шайит, ни слујња изјоварања,
заробљени у дијалој о јосјанку као у црнило,
као у несвесјицу – реч у корену неразумљивостј, од ничеја до
свеја,*

заведена у двостјрукостј реке којом се може у оба смера.

Зар је тиешко прејити оставити да се покајкад зајитам -

- колико је од рѣчи до неизреченој,

*несиуран да сам савесно измерио време, између садашњостј и
будућностј.*

ГРАД НАС ЈЕ НАЧИНИО ЗА СЕБЕ

Јуџро се проруджило у дан облејљен мајлом
 Сийи под гланом грџд усийњени пџсак
 сийи њејово шело преко реке
 у неку уверљивију сијурносј за леђима бронзане сјајиуе
 за њеним живојом несмиреним између човека и сјоменика
 Грџд шџако одолева сумњи, премешија се
 од једној до друјој ујла – пџсковийи грџд се прешџаче
 из неверице у усхићење, заувек проромењљив
 и кишињасј у речима, хладан у рекама,
 мрзовољан између дана и ноћи у којој се не виде јушјеви
 и крхојине јорчине
 Као увек, најусамљенији баш у своме грџду,
 ходамо између њејове милосји и прешје
 шјо се у смеру предвечерњеј вејтра надвија
 јолако али јоузвано над дубок водени шренушџак
 Тушјимо, а ћушји и грџд у нама
 Неверовајина је прешлејшеносј њејових нарави
 које се смењују из шрена у шрен
 хвајшџајући нас несјремне јод јавраново крило
 мамећи нас у очај из кој се јодидже њејова величина
 Град нас је начинио за себе
 Уверава нас како је свака прџзнина добра
 и како нам је јошјребно да друјо јоворимо
 пр нејо разумемо оданосј њејове власји
 пред којом сваки јошјрошени шренушџак
 исиршџавамо сојсјивеним јџамћењем.

МАТЕРИЈА СНА

Са једне сјране ја, ја прешјушјено себи унушјрашњем,
 ја без и најмањеј зрна за размену;
 А са друје сјране – очи, очи исцеђене, сумјорне,
 очи улице, воза, сујермаркејџа:
 Очи које цејџају унушјрашњосј јџа;
 Прозрачне очи преображаја – од чуљносј до мајтерије сна,
 Очи сјраха, недоумице, јлади,
 Несјурне очи преврајничке, и јушј ошворен у прешришј звезда

Бранко БОШКОВИЋ

ГОСПОЋА ЈЕЛИСАВЕТИН МУЖ

Госпођа Јелисавета је, упркос годинама, по најтананијим мјерилима, била жена раскошне љепоте, а по површним оговарањима заводника из високог друштва, замислите ироније и не баш велике памети. Ово друго, наравно, није било тачно, јер је у питању била љубомора настала због немогућности да се дочепају њеног беспрекорног тијела, а прва тврдња, у вези са њеном љепотом, је била неоспорно тачна. Али, постојало је још нешто што је одвајало њену изражену женственост од других лијепих примјерака исте врсте, а то је била маркантна уочљивост. На сваком јавном скупу била је главна мета свих мушких погледа, фото објектива и гро план свих тв камера; једноставно, Бог је однеговао за гледање.

Тог касног предвечерја кад је муж позвао телефоном, што је већ дужи период било неуобичајено, изненађено и знатичељно се јавила. Глас му је био узбуђен и некако, лепршаво испрекидан: „Љубави моја... (увијек јој се, искључиво, тако обраћао и кад су сами и пред другима, а једном је тако ословио чак и пред Предсједником државе)... не знам како да ти кажем... тако сам срећан... завршили смо посао... све ћу ти испричати... већ сам кренуо кући. Охлади шампањац... и припреми се за сјутрашњи пријем у предсједничкој палати... стижем за сат времена, љубави... ово је велики дан“...

Госпођа Јелисавету проже талас мужевљевог усхићења. Ово је, изгледа, било више и од њених и најсмјелијих очекивања. Истовремено јој се испреплетеше слике баснословног новца, славе и што је најважније гламура, да је чак, у магнувењу, видјела себе како интимно чаврља са Првом дамом. Држећи се руком за груди, у благој полуопијаности, није ни осјетила тајновиту сјен која муњевито ишчезе. Пође да потражи шампањац, али је утабана стаза навике доведе до врата њеног велелепног гардеробера. Неодлучно застаде пред редом

скупоцјених вечерњих хаљина и помисли како овај догађај заслужује да сјутра, ипак, посјети пар модних креатора, којима ће још ноћас најавити посјету. Махинално је узела хаљину од тешке загасито жуте свиле која се највише допадала њеном мужу и коју је звао „златном“, (иако се није слагала са, не баш складним распоредом дискретних кристалчића топазног одсјаја на попрсју... али, имала је лијеп разрез који је ишао скоро до половине бутине, омогућавајући јој да повремено блесне у свој својој путеној бјелини). Биће добра, помислила је, покушавајући, још растројеним мислима да, у бифеу, уочи шампањаца. Пресвлачење и дотјеривање фризура су је уравнотежили, па је полако почела да поставља сто, припремајући мужу угодан гастрономски угођај од наранџастог лососовог кавијара и димљеног дивљег шарана... уз омиљени свијећњак давно купљен у некој православној цркви. Умјесто уобичајених јагода уз шампањ, а пили су искључиво црни, дно плитке здјеле прекрила је магињама. Вољела је и изглед и кисјелкаст укус тог архаичног медитеранског плода и то је била једна од њених префињених хедонистичких чаролија којима је плијенила посетиоце њиховог дома.

Треба напоменути да је госпођа Јелисавета живјела у луксузној кући, готово палати, у најелитнијем дијелу престонице. Имала је предиван егзотични врт који је, уз њен надзор, уређивао баштован. Послугу није држала, сем повремено, јер није подносила да јој се стране особе свакодневно врзмају по кући. Интима дома је, у сваком моменту, морала бити резевисана само за њеног мужа и њу. О љепоти унутрашњег простора, којим се бавила искључиво госпођа Јелисавета, заиста је сувишно говорити. Беспрекоран архитектонски склад био је попуњен комадима намјештаја и зналачки пробраним умјетнинама из читавог свијета. Све је одисало сјајем притајене раскоши која се сливала у природну једноставност.

Условима за овакав начин живота требало је захвалити вртоглаво брзој и успјешној научној каријери госпођа Јелисаветиног мужа. Његово име било је високорангирано на свим најзначајним универзитетима и институтима за биохемијску физиологију у свијету. Ово вечерас је, игледа, круна свега, мислила је госпођа Јелисавета, док је палила свијеће на столу. Душа јој је треперила као у младалачкој заљубљености или као, кад је у топло вече на измаку зиме, првим дахом заплусне

прољеће и неком невидљивом срећом у ваздуху учини безразложно раздраганом.

Из тих пријатних мисли трже је тихо брујање његових кола која су улазила у двориште. Кад се појавио на вратима, уздигнутих руку са мантилом пребаченим преко рамена, заличи јој је на андалузијског матадора у побједничкој пози. Као шипарица му се бачила у загрљај. Обожавала је његов загрљај у којем је потпуно нестајала, његове сочне усне и неугасиви пламен у очима. Помогавши му у ходу да се ослободи кравате и сакоа, сједоше за сто. Иако је био један од најтемпераментнијих људи које је знала, вечерас као да је био на ивици пуцања. Очи су му биле ужагрене и његов оштар, ласерски поглед мијешао се са благом занешеношћу. Дрхтаве и зачудо, суве усне су се, некако, слагале са немарним праменом који му је пао на чело, лијепо повијеним носом и енергичном брадом. Чинило јој се да никад није био тако лијеп. Гледајући је у очи, узео је за обје руке и страствено пољубио: „Дугујем ти извињење, љубави моја! Извини због свих ових година! Због свих одсуствовања, нервоза, непажње... као да сам нам украо дио живота... и јесам... а можда је то цијена која се мора платити. Хвала ти што си ме сво ово вријеме трпила и... што нијеси отишла, љубави... умро бих да се то десило!“ Госпођа Јелисавети двије сјајне сузе клизнуше низ лице. Обухвативши му образе, нежно га пољуби у око и прошапта: „Ех, лудице моја“ (тако му је тепала у интимним тренуцима)... „Али“ настави он, „оно што ме је највише пекло је што нијесам могао да ти објасним своја дуготрајна одсуствовања, своје бриге и бдења. Од ноћас је то прошлост. Посао је завршен и сјутра ће бити све званично објављено. Биће то бомба за научни свијет! И што је најважније, престаје обавеза чувања тајне. Какво олакшање... А увече, љубави, идемо на пријем који је Предсједник организовао у моју част. Позван је читав научни тим и наравно, политички естаблишмент. Желим да их сјутра све засијениш... већ уживам у тој слици. Хоћу да ми блисташ као звијезда Даница! ... И још нешто. Данас су ми напоменули да ће ме номинovati за Нобелову награду, са великим изгледом и да је добијем... јер су на овом пројекту радила, такође тајно, још три института у свијету. Али ми смо били најбржи и наравно, најбољи. Хвала Богу што је то успјешно завршено, јер могу да се вратим поново теби, својој јединој и увијек првој љубави.“

Разњеженој госпођа Јелисавети опет прођоше кроз главу слике сјутрашње свечане вечере и помијешаше се са додјелом Нобелове награде, женским тоалетама, фракovima, лептир машинама... Све се то ваљушкало у тешком парфему и хармонијским низовима неког, њој непознатог, ораторијума. Заљубљено гледајући мужа, намаза мало кавијара на тост и принесе му залогaј устима. Још увијек у грчу, мада је он увијек дјеловао као да је у грчу, механички жваћући, чекао је да винско испарење изађе из грлића тихо отвореног шампањца и да се куцну у част овог дана.

„Е, па, живјела ми љубави моја!“ , наздрави јој. Госпођа Јелисавета је покушавала да му назре лик кроз мјехуриће који су у уској чаши врлудали црвеном течношћу, док је он почео причу о свом дугогодишњем раду. Као и увијек, знала је да ће од свега тога врло мало разумјети и да и он то зна, али слушаће тих сувопарних научних разговора јој није сметало. Била је свјесна да својом пажњом, чак и самим присуством, смирује људе и помаже им да се потпуно испразне и опусте. Том приликом није морала да улаже никакву додатну енергију, јер је то сматрала урођеном особином и прихватала је, готово, као своју обавезу. У стању сличном необавезној доколици разазнавала је да њен муж прича о развоју интригантне идеје да се створи вјештачки облик живота којим би наука преузела одговорност за даљи развојни пут човјечанства. Уопштено је знала основу те приче, присуствујући на разним сједелькама, разговорима свога мужа и његових пријатеља и сарадника, а сад се, хтјевши да детаљно види о чему се ради, усредреди на његов рески баритон...

... „и да би смо нашли централно упориште у мезофилним условима, кренули смо од екстремофила, односно психро и термофила са инкорпорираним барофилним, халофилним и другим адаптивним карактеристикама које би могле да се комбинују на молекуларном нивоу. Релевантно је, на примјер, да психрофилна бића посједују специјално адаптивне градивне молекуле са ћелијским мембранама које садрже више незасићених масних кисјелина, које их чине флуиднијим на екстремне егзогене утицаје, док протеини термофила имају низ адаптација које повећавају ригидност и стабилност молекула у високим термоекстремним условима. Замисли, они могу редувантношћу кодона да максимизују употребу позитивно наелектрисаних и ароматичних аминокисјелина, као и да смање

њихове поларне неутралне рецидиве... Љубави, замарам ли те? Ја о овоме не умијем да говорим на једноставнији начин, а осјећам страшну потребу да ти све то испричам..."

„Само настави, љубави моја. Нигдје не журимо. Слушам те пажљиво...“, одговори госпођа Јелисавета, иако је од овога само понешто овлаш схватила, али, као да је то важно, помисли, мушки свијет је, и онако, само мало софистициранија дјечачка игра. Помилова га по лијепој дугој шаци испреплетеној племенитим венама. Била је заљубљена у сваки дио његовог тијела. Упиљивши му се у лице опет примијети да су му усне суве. Док је његов глас допирао као из даљине, врати се у вријеме њиховог првог сусрета...

Као млад историчар умјетности обрела се на студијском путовању у Пенсилванији. Радећи магистериј о умјетничком опусу Ендија Ворхола, сједила је пред чувеним вишедјелним портретом Мерлин Монро. У то вријеме личила је на богињу Нике. Имала је алабастерни тен, дугу природноплаву косу и још дуже ноге и добар читач женских тијела могао је, тик, изнад облих чланака, да уочи и полупровидна златаста крила. Али, њена љепота је, сем што јој је задовољавала таштину, није чинила баш срећном. Мушкарци, затечени таквим атрактивним обличјем, су се плашили да јој приђу, па се, нарочито у слободном времену, осјећала врло усамљеном. Док је, зурећи у платно, покушавала да удвоји ред истовјетних, разнобојних ликова и да ужива у јасновиђењу и непредвидивој боји новостворене имагинације, више је осјетила него чула, да јој неко прилази с леђа. Личило је то на прикрадање велике, мекошапе мачке или као да је иза ње мирно море чијом се површином, приближавајући се, ваља велики, огњени талас без дима. А онда се у њен лабуђебијели, обнажени врат зарио пољубац. Тргавши се угледала је његову црну косу, гипко тијело и дрзак мужјачки поглед. Била би лаж, кад би смо рекли да је хтјела да се онесвијести, али у том тренутку је неизоставно знала да је његова за читав живот и да ће, као у бајци, живјети дуго и срећно до краја живота. И сада, послје толико година, осјећала је у опекотини под кожом заробљену врелину тог пољупца. Ворхола јој је за пет минута разбио у парампарчад, рекавши да је то обичан, мали, некреативни хомосексуалац и да је та његова најчувенија слика заснована на мани ока услед биолошке бифокалности, да је много драматуршкије и корисније сједјети сат времена испред прозора, него осам сати,

кроз стационарану камеру, пиљити у улаз Биг Бена и да је његова чувена Кока кола обичан маркетиншки марифетлук... Не треба напомињати да госпођа Јелисавета на Ворхолу никад није магистрирала, као и да је тада завољела ту особеност свога мужа да се тренутно упусти у разговор о било којој теми и да га увијек заврши у своју корист. Чак се то дешавало и у областима које није конкретно познавао, али он је, некако, кад би му затребало, располагао и тим знањима.

Онај црни бљесак опет јој прохуја душом, за који је из искуства знала да је опомиње да изоштри чула. Испливавајући из сјећања, видјела је мужа како безгласо отвара уста, па је благи стид натјера да поново усмјери пажњу на његову причу...

... „јер је фосфор један од шест елемената хемијске базе за конструкцију дезоксирибонуклеинских и рибонуклеинских аминокиселина, као и мезо компонента молекула аденозин трифосфата. Убацавањем других, за екосистем, нетипичних елемената, спектографском провјером, утврдили смо да се атоми кисеоника и удаљенији атоми угљеника везују по принципу карактеристичним за фосфор. То је фантастично, јер смо пронашли нове молекуларне облике у оквиру типичних комбинација дезоксирибонуклеинске киселине...“

Госпођа Јелисаветин муж се оваквим монолозима у њеном присуству, који су за њихов брак били типични, није само ослобађао интелектуалне напетости. То је најчешће користио кад је западао у недоумицу приликом рада, а „његова љубав“ је имала моћ да, иако не разумије о чему се ради, својом изванредном женском интуицијом погоди у срж проблема, што се каснијом провјером показивало тачним. Често је ту њену особину умιο да истакне пред својим колегама, иако су они својим математичарским умовима, сматрали то резултатом врло конкретног знања. Иначе, као што је њен муж, на тим скуповима, а нарочито монденским, на које су такође повремено ишли, својом zgodном појавом и агресивном мужевношћу изазивао безнадежно очијукање пластифицираних дама, тако је и она, сем пословичне љепоте, имала благонаклону подршку мушког рода. Томе је доприносио један врло одређен разлог. Наиме, госпођа Јелисавета уопште није била љубоморна на свог мужа и то су сви знали. Умјела је, у отменом маниру, да се поигра са љубомором присутних дама, што је код њих изазивало потуљени бијес, а код мушкараца крајњу

наклоност. „Промискуитет је“, говорила је, „антрополошка одлика мушког рода, коју не можете измијенити и послите те, за њих, ловачке авантуре, они се опет врате у окриље свог дома, који, наравно, увијек мора одисати хармонијом и топлином“. Као одговор на питање о чврстини и складу њиховог брака, тврдила је да је то „дозвољавање могућности да мушкарац буде мушкарац, а жена жена. Треба само поштовати ту природну поларност и кроз њу се придржавати принципа брачног јединства које је Бог успоставио кад је створио мушкараца и жену. Ако се не замјењују те особености, онда је све на својој мјесту“. Она и њен муж су у то истински вјеровали и истински су били срећни.

Кад су пошли у спаваћу собу, муж јој је и даље причао. Лијежући у огроман и вјероватно, најудобнији брачни кревет на планети, са балдахином, наравно, госпођа Јелисавета се ушушка у пјенастомеки јастук и ставивши његов длан под свој образ настави да слуша...

... „да би, у завршној фази, која чини круну нашег прегнућа, користећи фрагменте дезоксирибонуклеинске киселине бактерија природног екосистема, створили синтетички геном, који смо инплементирали у ћелију ин витро, која га је прихватила и наставила да се размножава репродукујући синтетички геном...“ Госпођа Јелисавета је, борећи се са својим лијежим, браго набубреним и упркос годинама, још еротично свјежим капцима, покушавала да задржи пажњу на мужевљевој причи, али јој мисли опет одлуташе у прошлост. (Прије него што ће заронити у сјећање, она тамна сјен се зауставила и мимо њене свијести, почела да се формира као спознаја цјелокупне вечерашње приче.)

Послије вјенчања, убрзо након познанства, њен муж је прешао у Насино одјељење за астробиологију, затим су, због неке билатералне размјене научника, неколико година живјели у Новосибирску, касније чак и у Индији, да би се на крају, на позив владе, вратили у земљу. Да би слика о њима била комплетнија, треба рећи и то да су живјели у браку без дјете. Упочетку нијесу хтјели да их имају, јер је он био у успону каријере, а она је хтјела потпуно да му се посвети, а касније су се навикли на такво стање и ту жељу, прећутно, одлагали за неко касније вријеме, а године су, уобичајено непримјетно, пролазиле. Поштујући једно другом индивидуалност, створили су сопствени образац брачне среће и негде дубоко у под-

свијести су се плашили да би неко ново биће могло да наруши то њихово његовано јединство. Потребу за материнством, која се повремено јављала, госпођа Јелисавета је утољавала ангажовањем у хуманитарним организацијама које су се бавиле дјецом и улогом мецене, најчешће, у сликарству. Та неформална ангажовања, живот у изобиљу и ситне, угодне лажи, које се установљавају у дуготрајним браковима без дјече и које су израз љубави и пажње, моделовали су им брак у овој форми. Као што рекосмо, госпођа Јелисавета није била љубоморна на мужа. Претпостављала је да је можда некад и направио излет са неком од колегиница на послу, јер он је ипак био неодољив мушкарац, али те стерилно чисте и хладне хемичарке није сматрала никаквом конкуренцијом. Чак јој је, понекад, та могућност причињавала и интимно задовољство да и друге жене сазнају са каквим врхунским љубавником она располаже. Она њега није варала. Чак и да је то хтјела да уради, осјећала је да би он то, некако, одмах знао. О томе, једноставно, никад није ни размишљала, а подразумијевајуће удварање других мушкараца схватала је као угоднији дио, помало досадних, протоколарних скупова.

По интонацији гласа осјетила је да се излагање њеног мужа ближи крају и то као да је још више опусти и појача посланост...

... „сазнање да су А, т, ц, г базе шифровани носиоци промјена у рибонуклеинском низу, показало је да је квантитет генома ирелевантан у односу на приоритетне могућности различитих миксова, што је последично резултирало, такозваним, алтернативним сплајсовањем. Кроз њега смо транскрибовали геном са егзонима и интронима без некодирајућих дјелова као сопствену копију користећи је као подлогу прединформисане рибонуклеинске кисјелине у којој су већ инкорпориране шифре матичне ћелије. Спознајом те могућности отворили смо пут неслућених могућности у биофизиолошкој свери... неслућених и невјероватних могућности!“ заврши, још увијек напрегнут, госпођа Јелисаветин муж.

„Колико сам ја разумјела, хоћеш да кажеш и могућност стварања новог човјека“... рече госпођа Јелисавета, изњедривши своју спознају и покушавајући последњим атомима снаге да задржи прибраност, пред силином лијено надолазећег сна. „Да!“ потврди он пламасвим погледом, који готово надвлада пригушену свјетлост зидне лампе, „да будем нескроман, под-

разумијева и стварање новог људског бића!“ „Ех, лудице моја, чини ми се да у свему томе поткрала једна грешка...“ и несвјесно, направивши драматуршки застој, настави... „Бог је то већ много раније и боље урадио од вас. Да си ми давно направио једну бебу, добио би исто то нашта си потрошио све ове године“... Изустивши то, госпођа Јелисавета, са невиним, анђеоским осмјехом, какав и приличи њеном лијепом лицу, утону у дубок, окрепљујући сан. Није осјетила ни кад је истраго длан испод њеног образа, док су му кроз проврели мозак грозничаво прштале варнице, ни како је напрегнуто налакћен, готово унезвијерен, наставио да зури у њу са недефинисаним осјећајем да су му уста страшно сува.

Војислав КАРАЦИЋ

СВЕТИЛО НЕВИДИМО

*Вазнеси смијавицу јуџира ко добре знаке
Нека њјесме клица нађе јаџаке*

*Одмрзни џлас из залеђеној ага
Нек сирјаком џалик овлада*

*И њежностџ џрву уз вечерња звона
Да џроклија освџџ небосклона*

*Раскрили корак нек даљи сеже
Да сџоџа ума у кал не џреже*

*Каџриц џичуџај из џемеља нек сахне
Нек искра добротџе никада не џредахне*

*Насели блајдане из новој дубодола
Да ни у џримисли зџибеније не кола*

*Поџлочај сокак да нејач њиме џрохода
Да до џражја не доџмиже надошла вода*

*Не дај да икоме икона засузи
Нека се луча вјере надише џо заслужи*

*Засвијеџџли добра надо из цркве саборне
Нека са звоника заџрубе молиџџве орне*

*И нека нечасџџиви, џресџџрашени до џџјемепа
Оберу бљесак кавезној сјемепа*

*Призови блајо и све џџџо си имо
Да џџџ џоново озари свеџџило невидимо*

*Реци човјече, заџџџо у овом добу - злодобу
Од свој лика џравџи наџџору руџобу?*

ЈАЛОВА НАДО

*Јалова надо са седам мијена
Чему служиши њод њлашиѡм невремена*

*Зар да славимо минуѡе уроѡне
Да ѡлуѡамо ко барке самоѡне*

*Да носимо ланце зрела суновраѡа
Да браѡи у војни насрѡе на рођеноѡ браѡа*

*Пјесмарицу ѡод ѡлаву да међемо
Сѡасно сјеме да замеђемо*

*Између два расѡећа да комимо нерод ѡрашке
Под ѡљуском исѡорије да ходимо наѡрашке*

*Госѡодару на виђење код ѡресѡола
Да расѡарамо ѡрасѡара кола*

*Да ѡадамо на кољена између оба свијеѡа
Да ѡројази свијеѡло, да душа ѡроцвјеѡа*

*Да сѡрах чаурамо у косѡима
Да уѡрне зрака добра у ѡедрима.*

ОСТРОГ

*Са висоѡа ѡеѡѡере
Исѡод скуѡа духовноѡ ѡасѡира
Миомир кандила ромѡа...*

*Од ѡсѡања ѡриѡрљена Госѡодом
И небеском несвјесѡицом
Заикоњена бијела ѡлубица
На зубљи лозе винове
Уждивене у вене сѡијења
И ѡламу свијеће несавреле
Причешћује ројеве душа.*

Добродјетел острошки
 Ноћ мрклу обдањује
 Такми руковешти слоје
 Разбраћеним скида њовез са очију
 Одаиње насрџаје вјероломне
 Сијући њлодове великодушности.

Доћеш са ујруицима тријеха
 Или са сломљеним зорама
 Одеш блаоситив и хрисџолик
 Са крчаџом безлобија
 Са вјером дубљом од свих дубина
 Од које у шеби зрију свешти њлодови.

НА ТОЦИЛУ НАДЕ

Издржи на њјемеу невремена
 Издржи и кад ше бесџореци
 Из коријена издиру
 И живе брајске међе ѡријебе
 Да их у ѡуцаник ѡреобразе.

И ѡред смеџовима косџрешиним издржи
 И ѡлићацима свијесџи
 И онда када ше од врлине видају
 У злоуѡрици „да ше заробе у ѡуђина”
 На дрѡавој ѡранчици безизлаза.

Издржи кад ѡи свијећу зоре камене
 Кад ѡи око срче ѡоследњи видик дана
 И кад ѡи ноћ збуни вид и сџисне вилице
 И кад се вајкају киѡине осине, издржи.

Издржи и кад ѡи волѡове срца обурдавају
 И кусају млијекѡ маѡеринско
 Издржи до васкрсења на ѡоцилу наде
 На ријечи ѡшо вјечношћу краче!

ОБЕЋАНЕ ПОЛЕДИЦЕ

Жељкују да смо шамо їдје нијесмо
 Машу нам бодљикавим зимама
 Да нас „оїоле исїод їолих небеса”
 Да нас са крсїа обездушене скину
 Из срца иселе и їлас осижедє
 Да нам дом издахне у оїњу
 Да нам сљеїоћа закрийичи срца
 И вребалица „свакоје злосїи залейїша”.

Нудє нам оїлодано коске
 Пред зубе їросуїе
 Надницу очеруїану до їейїељке
 Тейїх да се на њему сїоїичемо
 Усїа окована ћуїїањем
 И врх сунца залазної

Без алїтернаїїивє!

ОДЊЕГОВАНА ПИТАЛИЦА

У їочєїку їо бјеше љуїка мрвица
 Одњеїована їїїїалица...

Одједном їочє наїїїаваїїи мекоїу
 Палацаїїи из фуїїроле
 И їечайїїїи модрице
 Сїїрах чаураїїи у ребарцима виїїим.

Бузованка ни да се заїрцне
 И сїоїїакне...

Лијева десној їрїїїомаже
 Док ова не їредахне
 И їосрче уздисаје у їмушама језним.

И све шако док једної днева
 Не їосїа їїхїїїјасїа и сїарушена
 Док и она не їройїєва

*И подавѣија реѣа зарѣда
Цѣјелом ѣљоском од ѣолема сѣиѣа.*

ПОДМАЗАНИ НЕСОЈЛУК

*Плеће је поглазивао
Да му љеѣше зборѣ
Намиѣивао млинарици
Да враѣу засмочи ѣрекруѣом
Ваѣѣру је криѣиом поглаѣао
Да не домили до комиѣијских озеблина
У мравињаку је ѣњѣлио круѣике
А продавао их као смокве
Туђа враѣија је оѣѣварао ѣамуком
Увенце погламеѣао да боље улови шаѣѣѣај
Власѣиѣ ѣрилазио као мазиѣи
У одласку ѣалацао сочним ѣсовкама.*

*И у сну је муѣѣикаѣио
Све док брже боље
Каѣу не накрѣви ѣрема цркѣѣици.*

ОПИПАВАЊЕ ПРОЛАЗНОСТИ

„Не сазнадох ништа, празан блесак мину”

*Ко зрнаѣица смо полеѣлих дина
Шѣио свиѣѣкају на сунцу
И мешкоље се погладашком јуѣа
Или ко они ѣеѣѣлићѣи
Шѣио ѣѣобож дрмусају двориѣиѣа
Док муђа јасѣѣреба на шкљоцне
И одјави их из дисања
Ил’ ко онај грчни ѣѣалас
Шѣио ѣа на својој руѣиѣи
Пониѣиѣѣава дојѣѣља ѣучина
Ил’ ко жѣѣарица
Шѣио је јесен изврцава
А дажд угодмѣава
Гуѣѣѣајѣима смакнуђа
И ѣредаје везу коначносѣиѣи.*

НИКОМ ДАНО

*Ником дано бескрај зјеном омеђији
Вијек сводији' на јодину
Лаж склонијијем називаји
Сунце моћно осјорији
Ноћу мрклу свијећом обданији
Жижу судбе јремјерији
Плод узрели у бехар врајији
Свели разум раскрыјији
Повијушу главу усјравији
Сјоје ума на бесмис'о навразији
Море јалцем заљуваји.*

Снежана МИЛОЈЕВИЋ

ИДЕНТИТЕТ

Суштина је у томе да распознаш међу стотинама жена ону праву. А при том јој не знаш ни име ни презиме, ни адресу, ни боју очију. Не треба панично журити и јурити. Иако није сигурно да ћеш је наћи. Увек треба имати на уму могућност вечне самоће. И кад рачунаш с тим, онда те није страх. Ти ниси свој страх, већ неко ко иде кроз живот широм отворених очију.

Рано сам напустио кућу и био тужан и сам у школи за музичке таленте. Сви су ми на томе завидели. Старији су ме тапшали по рамену као неког вундеркинда. Били поносни, што се неко тако мали, из нашег тако малог града, тако високо уздигао.

За мене је то најтежи период. Али тамо сам упознао дивне људе, пријатеље за читав живот. Гледао и слушао свакодневно младе виртуозе, од којих су неки остварили фасцинантну каријеру.

Чешће размишљам о онима који су бесповратно утонули у лудило.

Овај квантни скок у логичном емотивном развоју једног осетљивог и посебног детета, жељног маме, тате и домаћих колача, очврснуо ме је. Схватио сам да у друштвеној стварности нема слободне воље, просто то није појам применљив на друштвену стварност. Тако воља постаје део мог индивидуалног живота. Мој индивидуални живот се еманципује од спољашњег. Од сета природних закона.

Зато и не волим да користим реч морал, иако ми је увек приоритет био радити исправне ствари. Он је друштвено одређен, подложен дефинисању од стране једног ограниченог ума. Савест је врхунско чуло које говори човеку у којој мери се понаша у складу са тенденцијом нечег што је архетипско.

Кад све то схватиш видиш да не мора постојати та дихотомија – ово и оно. Материјално – духовно. Пакао – рај.

Често сам путовао са оркестром своје средње музичке школе. Свуда је било јако лепо. Москва је била пресудна. Више од Кремља, цркве св Василија или Бољшег театра, био сам затечен њом, коју сам тражио читавог свог живота. Одмах сам је препознао. Била је мој домаћин. Нисам тада ништа покушао, желео сам да испоштујем кућу чији сам био гост.

Знао сам да ће, кад посвршавамо школе, она бити моја жена. И тада сам знао и сада знам. То је могла бити било која девојка са другим именом, из другог града. Даљина ништа не значи. Био сам преплављен осећањем да је то што радим оно право. И данас тако мислим. Не значи ни број сусрета. Волим је више од десет година, а видели смо се само неколико пута.

Једно време нисмо били у контакту. Али кад сам завршио факултет, дошао кући и средио свој живот, пронашао сам је преко заједничких пријатеља. Била је и даље у Москви. Њен отац, банкар, са остатком породице се већ преселио у Грчку. Договорили смо се да се нађемо у Солуну.

Сусрет у Солуну био је савршен. Осећао се тај емотивни континуитет. Разговарао сам са њеним оцем о својим озбиљним намерама. Господин је био одушевљен.

Овде је свима била сумњива та моја љубав. Просто неразумљива. Једни су дозвољавали да буду једна мисао или један проблем, здравствени или интелектуални. Други су стајали на ноге, како год их бациш. Мене не могу да баце, јер немају за шта да ухвате. Поента је у идентификацији. Ја нисам комад меса, титула или професија. Нисам оно што други мисле о мени. Ја сам ... ја.

Иако јасно уочавам дискрепанцију између свог и њиховог схватања живота и света, не знам зашто их моја постојаност у љубави толико чуди. Човек је по својој природи моногамно биће. Па и животиње су моногамне. Пингвини пролазе хиљаде километара да би стигли на свој рандеву поинт.

Ми, људи, свашта смо измислили да се одржимо у животу. Бринеш за тело цели живот и заборавиш да сачуваш себе. Ваљда зато што увек имамо једно име, мислимо да смо то ми. Кад оно цврц. Сведе се на чувено Дедићево: „Ја пјевам да ми прође вријеме”. А време је тако промискуитетно.

Ја им не могу отворати очи. Не зато што нећу, него зато што они то не желе.

Не желим да своју девојку заробљавам љубављу. Није битно да ли ћу ја морати да се селим некуд због ње или она због мене. После Солуна, отишла је у Америку на последипломске студије. Тако се радујем њеном напредовању. Писали смо дивна писма једно другом. Очекивала је да ја тамо одем. То је реално, али тренутно мора да будем овде.

Овога пута јој је понестало снаге. Све јој постаје претешко. Јуче ми је послала писмо да не може више тако. Жели раскид. Прихватио сам њену одлуку, али сам јој још једном изложио свој став. Мислим да и она разуме истинитост наше љубави.

Није пропало ништа. Све је као и увек. Јер, ако ти ниси сам одредио свој идентитет, онда си мртав. Онда више ништа није важно, све је безначајно. Чисто убијање времена. А човек је јединствен по могућности да се не промени, јер све се мења.

Хтели смо да будемо агресивни, незасити хедонисти, покушали да све рационализујемо. Искажемо прецизним математичким пропорцијама. Заборављамо да постоје феномени сасвим другачијег вида. Они који активирају и аудитивни, и моторички, и визуелни, и емотивни део мозга.

Љубав је свепожимајући закон, као закон сунчевог система. Као закон октаве. Не може све да тече спонтано. На месту где је полустепен, потребно је додати нешто са стране, нешто што би помогло да се лакше стигне до следећег тона. А то је стрес. Само, ја знам да је то и начин да се стигне до следеће октаве.

Стварно је волим. Нема везе да ли ће она одлучити да се видимо или не. Да ли жели да буде сама или иде у шопинг. Волим је због себе. А себе никада нећу изневерити.

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА
Јосиф БРОДСКИ

ДВАДЕСЕТ СОНЕТА ЗА МАРИЈУ СТЈУАРТ

1

*Мари, Шкоји су њрави скојиови.
У ком кољену шареноја клана
њредвидјело се, да кренеш с екрана
и оживиш, као бистиа, врјиови?*

*И Луксембурики, њособно? Туда
обрејох се као из кафане
да видим оком овна са сјране
обновљена врајиа сјарој њруда.*

*Ту сам срео Вас. И у моћ сусрејиа
некако „све бјеше оживјело
у одживјелом срцу“ – у сјаро њрло
уложив карјеч њравој вајромејиа,
њраћим, шјо остиа руских ријечи
на Ваш анфас и њојамне њлећи.*

2

*Крајем великој рајиа за сјомак
шјо је било њекли смо без сала,
Мари, видјех мали, како Сара
Леандер џелају њрисијуиа њо корак.
Мач крвника, шјо јод њи казала,
њоравнава са њлом њлавей свода
(њле, звијезда, синула из вода),*

Исџури нас на зрак кино сала,
 но нешџо нас у час сумрак зове
 назад у „Сџарџак“, у чијој уџробџ
 џлишаној је џеџше, но ноћу у Евроџи.
 Тамо су звијезде, џамо диве нове,
 џамо су два филма, ред за оба.
 А карџе више нема за роба.

3

Земни свој џуџ џрешав до средине,
 ја, заџуџивши се у Луксембуришки врџ,
 моџрим на окамењене сџарине
 мислилаца, џисмењака, и крџ
 ход у шеџњи дама, џосџода,
 џлави се у зелени жандарм, бркаџ,
 фонџане бурличу, рој дјеце џрлаџ,
 немаш коме да кажеш „иди на“.
 А џи, Мари, не џоздрављајући руком,
 сџојиши у џердану каменџ друџу,
 француских краљева у доба она,
 безџласно, са враџцем на џлави.
 Врџ изџледа излоџ Панџеона
 Са знамениџим „Доручком на џрави“.

4

Љеџоџица, коју сам шџо може
 јаче волио, но Бусоела – џи,
 налик џи бјеше у свакој црџи,
 (шаџућем неџресџано „о, Боже“,
 сџомињући их) изван. Ми џакође
 не џосџасмо џар шџо срећи џрџи.
 Она некуд у кишином манџилу џође.
 Да умакнем судбоносној црџи,
 ја џресјекох друџу – хоризонџа,

чији је рез, Мари, оширији ножа.
 Изнад те сивари лаву држа кожа
 не збои кисеоника, но азоиа,
 бурлајуће у надушеном лубу,
 иркљану... зашо... славећи судбу.

5

Број твојих љубавника, Мари,
 надмашује собом цифру три,
 чеири, десет, двадесет иеи.
 Не збои круни великој наируна,
 што се с неким може пресивавати.
 (Ето зашто је обећана круна;
 република се може одржавати,
 као нека античка сиваиуа).
 Тако ледано ни једну иеду
 шкојској барона нијеси макнула.
 Твоји Шкоји не поимају ред,
 у чему се кревет разликује од ирона...
 У свом шолећу бијела врана,
 за савременике превривача дама.

6

Ја сам вас волио. Љубав (још мојуће,
 просио је бол) мој мозак буши.
 Све расирсну ђаволу по души.
 И самоубиство ми би немојуће
 с оружјем. И даље: залисци,
 у који ударии? Не смеша државица,
 но замисљеноси. Врају! Све није људски!
 Волио сам вас јако, безнадежно,
 да Бо да друима – но неће даи
 Он, будући мноо чему вичан,
 неће сиворити – по Пармениду – оиет

шај ојањ у крви – широки костіолеї,
 да би іломбе шіоїиле у іасіи жеђ іусіа,
 да дошақнем – „бисіу“ ірецршавам – усіа.

7

Париз је неизмијењен. Трд де Вож
 Као и ірије, кажем іи квадраіан.
 Ријека није узела шіок обраіан.
 Булевар Расіај је као и ірије још.
 Од новоја – концеріи бесілаіни
 И кула – да би осјеіила – іи ваи.
 Мної, с којима су сусреіи іријаіни,
 Први іодвикују „како живиш“?
 У Паризу, ноћу, у ресіоранима,... Шик
 Сличне фразе – іразник ілаіки нос.
 А улази, авај, мали ноћни мужик,
 Уносећи у кошуљи своје њушке хаос.
 Кафе. Булевар. Са грује на ілећа клизи.
 Луна, шіо је івоје кољено у іарализи.

8

На крају љеіа, у земљи иза океана,
 (оіікривеној, како мислим, за Вас),
 радећи свој зіужвани иконосіас
 између іећице и леклоі дивана,
 ја размишљам, кад би свела срећа вас,
 усіребало би мало ријечи нама:
 Ти би ме іросіо звала Ивановом,
 а ја бих одіоварао шеби „Алес“.

Шкоїска би іосіала мадрац за нас.
 Ја бих іи се іоказао іордим Словеном.
 У луку Глазіов, караван за караваном,
 дошли бше оіанци, слаікшии, айілас.

*Ми бисмо орали заједно смртни час.
Сјекира би се показала дрвеном.*

9

*Равница. Трубе. Улази двоје. Крес
бишке. „Ти ко си шакав?“ – „А сем ши?“
„Ја ко сам?“ – Да, ши.“ „Ми прошесшаниши:“
„А ми кшоолици“. „Ах, ешо шако!“ Трас!
Онда свуда ваљају се ошаци.
Хук бескрајних вранова њрак.
Зашиш – зима, урешени санци,
шримјерне жалеле. „Гдје је шо Дамаск?“
„Тамо, идје је самац шаун љеши шаунице“.
„Но чак шамо он не шише међу дамице“
(за шашкама – одморив од ласкања).
Ноћ у невеликој шо-холивудски кућици.
Ойеи равница. Поноћ. Улазе двоје.
И све се слива у њих вучјим војем.*

10

*Јесење вече. Слично камену.
Авај, не шодизућеи чела. Трейери.
Не шрви шиш. У шакове вечери
све радосно, у црвеном знамену.
У јуче се данас шрешвара,
Себе шромјеном не замара,
шера, харшије, сушице шерменара,
рукошворине хромои бачвара
из Хамбурга. За шаринске шивари,
чије шодерошшоне шреврћу,
вријеме ново чак више мари
нешо за најсвјежије шоврће.
Смриш, шкринув врашима, на шаркешу
шшануће у шршовачком, измољчаном, жакешу.*

11

Звек маказа, осјећање језе.
 Судба, жедна и руна са овце,
 час брачне, час царске вијенце
 скида с нас. Особито главе резе.
 Збојом, момци, њини јорди оци,
 разводи, клејве на вјерности до јроба,
 у којој се не знају ни знанци.
 Тако ијју у Сијаму близанци,
 јдје ијје један, јодријују оба.
 Нико не јодвикну шеби „Алес“!
 И ниси знала „сама сам, а вас“,
 јлушећ лашинским јлафон, о Бојо,
 Авај, Мари, како рећи „мнојо“.

12

Шта сјвара историју? – Тијела.
 Умјешности? – обезглављено ијјело.
 Узети Шилера: Историји је улејјело
 од Шилера, Мари, нијеси чекала,
 Да Њемац, зајризавши уздила,
 јокреће сјаро, у суштини, дјело,
 зар је њему зајо каја јала,
 коме си све ији дала и не дала.

Но, можда као свака Њемчуја,
 и наш Фридрих се боја сјечируја.
 А за друје, кажем ти, на свијету
 ничим (ујамтии јо) осим
 осим умјешности, шеби ни за ијју.
 Историји предај Елизабету.

13

Ован ѿресе кудравкама (оне су
 руно ѿриве), уздишући мирис ѿраве.
 Около Гленкори, дајласи, шћо су
 ѿоја дана изѿоварали ријечи овакве:
 „Одрубили су јој ѿлаву. Авај“.
 Замислимо како се срде у Паризу“.
 Французи? Збој чије ѿо ѿлаве, ај?“
 „Ево ако бише је лујнули ниже...“
 „Та није мужик. Имала је нејлиже“.
 Но, ѿо је, ако хоћеше, без основа...“
 „Бесѿидно! Како је силаја кроз же!“
 Зар хаљина није мојла бијши нова?“
 „Да, Русима је лакше, зајребе Иванова:
 ѿо звучи као баба кроз све ѿадеже.“

14

Љубав је јача расѿанка, но расѿанак
 је дужи од љубави. Шћо вијкији ѿраниј
 ѿо видљивије одсутѿвује ѿавариј
 и друјо. Плус сѿарина и дув ѿанак.
 Нека ѿи ноја не додирује зениј:
 но и камене су (зар ѿо није мука?)
 ѿо је, шћо сѿаросѿ, као Шива шесѿорука,
 без снаје, сукњу неће рашириј.
 Не ради ѿоја шћо је ѿолико исѿекло
 воде и крви (ако би била ѿлава!),
 но од ѿује скроз се раскојчава
 ѿодијао бих је на камен, но сѿакло,
 Марија, као овајлоћена ѿудбаја,
 и ѿојледа, шћо ѿроникнуѿо сѿаја.

17

То, шћо је исћрћло избезумљени крик
 Из енћлеских усћа, шћо су ћагу
 Склона, лакомих на ћомагу,
 Мој је крик, шћо одврћнућ на мић
 Филића, од ћорћрећа лик,
 Заусћавио је и ћрћпрема Армагу,
 Тако је било – не моћу ћирагу
 Заврћићи – ћвоја ћерика,
 Паднувиши с ћаве ћале
 (луда бесконачносћ), он,
 Твој јесће јединсћвени ћоклон,
 Дозволи, није изазвао ћучу
 Мећу ћледаоцима, али је био ћакав,
 Но је ћодићао душмана ред сав.

18

За усћа, ћроћоворившећ „збоћом“
 шеби, а не коме било, није ли
 свеједно, какав ћу хљеб без соли
 жвакаћи касније. Ти си слоћом
 ћрвим викала на доремифасоли.
 А, ако нешћо није ћако – не ћаћи:
 језик, ћацов, кочоћери се у брлоћу.
 Чећрка нешћо за своју лоћу.

Оћросћи мени, ћредивни идолан.
 Да, на расћанку ићак нису луда
 усћа (иако се чесћо каже – рућа).
 мећу нама је вјечносћ, ћакоће – океан.
 При щом, буквално. Руска цензура.
 Моћли би се оћледаћи без сјекира.

19

Мери, сада у Шкојској је вуна
 (све изгледа као ново из чистионе).
 У шест сјаје живоја прака пуна,
 не казујући се из сунчеве ореоле.
 у језерима – као и рије им нема
 броја – јавили се монструму (василиски).
 И ускоро ће бити сојивена нафа
 шкојске – у флашама за виски.

Шкојској, као што видиш, посрећило се.
 И Енлеској, ја мислим, иакође.
 А ти у врју француском ниси слична
 оној, с ума сводивој вечерас, дична.
 Има дама, које бих прештавио теби,
 но вама објема још наличне не би.

20

Пером обичним, неистина, и мејезним,
 ја сам ијевао о сусрећу у неком врју
 с шом, која ме у четрдесет осмој, добу крју,
 С екрана догучавала осјећањима њезним.
 Приказујем вашем суду:
 а) би ли он учеником пријежним,
 б) нову за руску средину,
 г) слабост према завршецима падежним

У Нејалу је прештоница Кајманду.
 Случајно, чини се неизбјежним
 Приносићи хвале сваком шруду.

Водећи тај живој, какав водим
 захвалан сам бившим бјелосњежним
 листовима карте, свијеним у шрубу.
 1974. г.

Прево с руског Момир Војводић

Напомена преводиоца

„ДВАДЕСЕТ СОНЕТА ЗА МАРИЈУ СТУЈАРТ“ пјесника ЈОСИФА БРОДСКОГ (1940-1996), превео сам с руског језика на српски мојом методом замјењивања руских ријечи српским ријечима, коју оспоравају преводиоци који иду „пријеким путем“ – пјевањем својих пјесама по пјесмама изабраним за препјевавање, како се може „пјевати“ од данас до сјутра, јер при таквом превођењу од оригинала мало остане. У штивима које сам преводио с руског, словеначког и француског на мој начин – калемљењем – успијевао сам да читаоци добију тачан садржај превођених штива. Тако сам успио да пренесем с руског у српски језик и Љермотовљевог „Демона“, и Јесењинове три поеме са четрдесет изабраних пјесама, најпознатијих, тако Прешернов „Сонетни вијенац“, Пушкинове пјесме. Иако је поезија непреводива, јер ма колико пажње уложили и вјештине показали, ни пјесници преводиоци пјесникових штива, никад неће достићи ону висину коју пјесме имају при првобитном рађању, како би рекао Сервантес, и данас, превођење је користан рад и постоје добри преводи у српској преводилачкој традицији.

Јосиф Бродски је „Двадесет сонета за Марију Стјуарт“ написао 1974. године, а његови сонети немају ни Петраркину, ни Шекспирову форму, већ форму Бродског, без строфа, а то су штива од четрнаест стихова с римама неусиљеним, природним, иако понекад римованим у облику класичног римовања. Изгледа, бродски се инспирисао за ову поему о трагици Марије Стјуарт, шкотске краљице, гледајући филмовану историју Марије Стјуарт, у неком петроградском биоскопу, „Спартак“, а поема је пјесников разговор с кипом лијепе краљице у Луксембуршком парку. Од историјске приче пјесник је створио надахнуту поему о љепоти, сјемченој у најтежој - сонетној форми.

Мој потпуни прелив сонета Јосифа Бродског с руског у српски језик ми је задао добра знојења, а опет сам на своје задовољство брзо извукао „жицу“ плета на руском и преплео је на српски плет – словоплет. Сонети Јосифа Бродског су на завидној умјетничкој висини, сигурно је да он има много бољих поетских словоплета, пошто од њих с руског преводих много музикалнијих, имагнативнијих и полетнијих сонета, али је Бродски сторио свој сонетни облик, по чему је овај пјеснички нарцисоидни великан опет изузетан.

Жеља ми је да мој превод „Двадесет сонета за Марију Стјуарт“ Јосифа Бродског објавим као засебну књижицу – с оригиналним штивима и мојим преводима, више него препјевима, јер нерадо препјевавам пјесме ако их прије тога нијесам потпуно превео на српски језик свети. А кад додам читаоцима моје преводе уз оригинале Јосифа Бродског, онда нека од мене преводе боље, ко жели, - широко му поље.

Подгорица, Петровдан, 2002.г.

Момир Војводић

Чеслав МИЛОШ

АРС ПОЕТИКА

*Увијек сам чезнуо за шито обухваћенијом формом,
која не би била одвећ поезија ни одвећ проза.
И дозвољавала би се сиоразумјети не доводећи у ојасносћ
никога,
аутора као ни чииаоца, на муку вишег реда.*

*У самој биши поезија има нешто нејрисијојно:
настаје иза нас сав за који нисмо знали да је у нама,
зао ирећемо очима, као да је иза нас искочио шипар
и сав на свјетло, бијући се рејом о слабинама.*

*Зао се с првом говори, да поезију диктира дајмонион,
и ако се ирећерује, да је сиурно аћео.
Тешко је схваћи одакле оиче шаж онос ијесника
ако их је ситид понекад шито се види њихова слабосћ.*

*Који би разуман човјек хитио да буде државом демона,
који управљају са њим као код себе, говоре безброј језика,
као да им не би било доса украси његове уста и руке
покушавају ради своје удобносћ да мијењају његову судбину?*

*Пошто је данас шито болесније више цијењеније,
неко може мислићи да се шалим
или да сам нашао још један начин
да бих хвалио Умјетносћ помоћу ироније.*

*Било је вријеме, када су чииане само мудре књије,
које су омаале да се односи боли или несрећа.
То није ишак ишо шито и заљегати у хљаде
дјела која оичу једноставно с исихијатријске клинике.*

А ипак свијет је другачији него се нама чини
и ми смо другачији него у нашем бунцању.
Људи ипак чувају ћушљиво пошћење,
и шако добијају пошћовање родбине и сусједа.

То уважење од поезије, шло нас подсећа
како је тешко да се остане ша сама особа,
јер је кућа наша отворена, у вратима нема кључа
а невидљиви пошти улазе и излазе.

Ша оvdје причам, слаже се, није поезија.
Јер се тјесме могу писати ријетко и нерадо
под несносним насиљем и само с надом
да добри, не зли дуси, имају у нама инструменти.

ИЗВЈЕШТАЈ

О, Највећи, прохитјело Ти се да ме створиши поешом
и сад је вријеме да поднесем извјештај.

Срце моје пуно је захвалности, иако сам
сознао невоље овога занаша.

Размишљајући о њему, сазнајемо премноо
о чудној човјековој природи.

Којом сваког дана у било ком часу
и години влада уображење.

Уображење, и када уздиже тврђаве тјешчане,
и скућља пошћанске маркице, и диви се себи у олегалу.

И признаје себи првенство у сиорју, власи
и љубави, и када томила новац.

На самој граници, на крхкој граници, за којом се
расиротице предио жалби и муцања.

Јер у сваком од нас моша се бијесни кунит и вију
вучја завијања, чак се бојимо да ће та друи чуши.

*Из уображења настјаје поезија и
познаје своју ману.*

*Иако само присјећање некада најисаних њесама,
осјећа њихов творца стиг уображења.*

*Ипак не подноси уз себе другог њесника ако сумња
да је тај бољи од њега и љубоморан на сваку похвалу.*

*Готов је не само да убије, него да згњечи
и зашре са земље.*

*Док не остане, он сам, величанствен и љубазан за
подрегене, насљеђујући мала уображења.*

*Како се дакле дешава, да се иза тако ниских
почетака роди величанственост ријечи?*

*Гомилао сам књиже њесама из многих држава,
сједим сада на њима зачуђен.*

*И слајко је мислио, да сам био дружбеник у походу,
који никада не престаје, иако пролазе вјекови.*

*Није то поход на златно руно савришене форме,
али је неопходан као љубав.*

*Под морањем љубавне тежње до сржи губа,
и турској врха, осе, цвијета каиућинке.*

*Да би трајући потврђивали наш
хуманизам проиш смрти.*

*И нашу мисао срдачну о свима, који, као ми су били,
тежили али позвати нијесу нијесу моли.*

*Јер постоји на земљи то је већ премоно
за било какво позивање.*

*Браћски се подржавамо узајамно, заборављајући ране,
шумачећи једни друге на ине језике, истинске, чланови лутјају-
ће дружине.*

*Како сам дакле могао да не будем захвалан, ако сам раније био
позван, а нејојмљива сујројносп није одузела моје дивљење.*

*За сваким заласком сунца одричем се недоумице ноћи
и поздрављам нови дан грајоцјеној уображења.*

ПАД

*Смртј човјека је као пад моћне државе,
Која је имала јаку армију, вође и пророке,
И луке бојаше, и по свим морима бродове,
А данас никоме не приђе да помојне, ни са ком не склаја савез
Јер су њени прадови поустји, сјановништво у расејању.
Чичак је израсјао њеномн земљом, која је некада давала рог.
Њен позив заборављен, језик изубљен,
Дијалекатј села нејдје далеко у недосјуйним јорама.*

(Превео Слободан Милић)

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ):
Религиозни лик Саве Мркаља

Горан КОМАР:
Ћирилични зајиси из Старе Херцеговине

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ)

РЕЛИГИОЗНИ ЛИК САВЕ МРКАЉА

Речено је за вријеме Саве Мркаља да је оно било „време језичке несигурности“ (Павле Ивић). Но, да ли само језичке? Језичка несигурност је просто, на видљив начин, показивала и кроз њу се испољавала дубља, социјално – психолошка али и духовна несигурност српског народа. Кратко и једноставно речено: то је било вријеме корјените кризе самог идентитета српског народа и његовог историјског и културног бића. Криза тог времена је била европских размјера. Код Срба, међутим, и код других православних балканских народа управо због другачијег духовног наслеђа и другачијег дотадањег историјског пута она је доживљавана много трагичније. А имала је и трагичније посљедице.

Неминовност уклапања у европске духовне и културне токове, особито послје Сеобе под Арсенијем Чарнојевићем, била је утолико тежа и болнија уколико је сопствено предање и историјско - културно наслеђе било одсутније. Дуго је и предуго трајала борба „са својим и са туђином“. Дуго и предуго се само трошило из ризница немањићевског и лазаревићевског периода, и балшићког; дуго се чувало а не и умножавало. Српски народ је успио да биолошки опстане; у томе су му помогле и његове Сеобе. Сачувао је голи живот, спасио и своје историјско наслеђе, носећи га са собом као литургијско - славско памћење и као свете мошти. Оно што је изгубио или је био на граници да изгуби, непосредно прије, у вријеме и послје укидања Пећке патријаршије (1776), као и послје прве велике Сеобе, јесте она дубља свијест о том свом наслеђу и садржају литургијског памћења. Кроз губљење те дубље свијести слабило је самосазнање и самопоштовање као и осјећање за динамизам тог свог сопственог историјског наслеђа и пам-

ћења. Посљедица тога? - Свакидашња пракса и живљење народно, па и оно језичко, губили су своју словесност и разумску (разумску не у смислу европске просвијећености него у цјеловитијем смислу) оправданост; словесност, ријеч, наслеђе – могућност своје практичне примјене и утицаја на вријеме и збивања у њему, на људе и њихову историјску судбину и будућност. И тако: нова барокна архитектура и умјетност су могли да замијене стару зато што је изгубљена свијест и осјећање за смисао старе; иконе „богомаза“ су могле бити потиснуте зато што је заборављена њихова теоретска основа и теолошко утемељење; бледуњави римско - протестантски морализам европске просвијећености и Езопових басни могао се наметнути и бити прихваћен као ново откривење са разлога што је било нестало свједока и носилаца живог духовног искуства, забиљеженог у Отачницима, Љествици – Јована Љествичника, списима Исака Сирјанина. До раскола у српском језику је могло доћи јер је дошло до раскола у његовој души и до раслабљености његових унутарњих духовних сила. Полумртви славено-српски језик симбол је духовног стања и трагике тренутка.

Тражећи излаз из тог стања српски културни кругови XVIII и прве половине XIX вијека, нарочито они који су се нашли под аустријском влашћу, кренули су различитим путевима. Једни су се олако одрекли свога историјског наслеђа, јер га никада нијесу ни упознали, и безрезервно се упрегли у кола западноевропске нововјековне културе, упрежући и друге у њен јарам, милом или силом, увјерени да ће их као чаробним штапићем одвести у земљу обећану. Застидевши се царице мајке која их је родила, у сиротињско рухо обучене, почели су о себи да мисле туђом главом и да своју истину и прошлост мјере туђом памећу. У потрази за слободом и свјетлошћу ти су постали (и до данас остали) послушници нимало нове римске идеје (Достојевски), обучене и пресвучене у ново рухо европске просвијећености, моћне и привлачне и самоувјерене, по природи експанзионистичке и насилне, укријепљене знањем, влашћу и економском моћи. Други пак грчевито су се држали свог наслеђа, претварајући га у „слово које убија“. Нити су знали нити умјели нити могли да се домогну његовог духа „који оживотворава“. Нијесу били у стању да га осмисле и да на основу дубљег увида у његов садржај и цјеловитог доживљаја његовог саборног и сабирног динамизма и процијене нова европска духовна и културна збивања, прихватајући из

њих оно што је вјечно и истински човјечно а одбацујући оно што је лажно и привид историјског тренутка, или, нешто још горе – демонска обмана.

И на крају, трећи, којих је увијек било и остало онајмање. Они су кренули у потрагу за „духом који оживотворава“, за тим цјеловитим доживљајем сабирног динамизма свога народа, и примајући за своје све што је истински живо и животносно како у прошлим временима тако и у садашњем тренутку. Као карактеристичан примјер тог и таквог усмјерерња да наведемо Кипријана Рачанина и Гаврила Стефановића Венцловића и њихову школу. Но, с једне стране велико незнање и непознавање свог насљеђа, преовладало у ширим слојевима ондашњег српског друштва, као и његова духовна ослабљеност, с друге стране услови под којима народ живи и силовитост којом му се нуде и намећу тзв. нове идеје, учинили су да овај правац у српској култури не дође до пуног израза, бар не на начин на који би требало и у мјери која би била опредјељујућа за судбину српског народа. Једним својим краком он се претвара у понорницу, чекајући још увијек нека боља будућа времена да избије на свјетлост дана, другим пак краком, преко Вука Караџића и преко Његоша, постаје темељ свега што је здраво у новијој српској историји и култури. Вук и Његош без те понорнице у дубинама свијести, понорнице као скривеног литургијског памћења, цјеловитог и свеобухватног, не би могли бити оно што јесу, нити би плодови њиховог дјела могли бити такви какви јесу.

А Сава Мркаљ? Којим путем је гредио овај српски Хамлет јововске судбине и кова? Какав је његов лик, и да ли је могуће видјети и у њега прозрети, сто педесет година послје његове тужне смрти на основу оно мло одломака који су нам остали од њега и о њему? Какав је његов религиозни лик? И да ли о њему може уопште бити говора?

Једно је сигурно и несумњиво: личност Саве Мркаља може бити праведно схваћена само у контексту са овим трагичним расколом у души његовог народа и његовим униженим стањем у моменту у коме га је из себе изњедрио. Жеравична раскрсница на којој се налазио његов народ била се укотвила у „кости“ ума његовог и опредјељивала многе од његових животних стаза и богаза. Носећи у себи распеће свога народа, њему је пала у дио и „прељута железна судбина“, како сам назива своју болест у жалопојки упућеној Вуку, која је, такође, и те

како утицала на обликовање његовог лика и његових схватања.

Оно, међутим, што нарочито утиче на његово образовање и формирање његовог погледа на свијет и живот, и то од самог дјетињства, јесте Црква. У Сјеничаку (или Стјеничњаку), селу у коме се Сава родио и одрастао, помињу се средином XVIII вијека (1755) 110 српских православних кућа, храм Св. Параскеве и два свештеника. Сава одраста у граничарској војничкој, али и патријархалној средини. Завршава клерикалну школу у Плашком, а почев од 1799. са мањим или већим прекидима, он је учитељ у школама сличног типа у којима је један од главних предмета вјеронаука. Да је он ревносно предаје до краја свог учитељевања види се и по томе што он, вјероватно из Глине, (гдје је био учитељ по свој вјероватноћи између 1823-1825) наручује од неког пријатеља Јоце да му поред осталих књига упути и Катихизис.¹ Поред његових сукоба са црквеним људима његовог времена, он је са њима у сталном контакту и преписци, нарочито приликом својих повремених боравака у манастирима (Гомирје, Јазак, Свети Ђорђе). Некима од њих пише и оде (епископу Кирилу Живковићу, 1805. заједно са Павелом Докторовичем, Лукијану Мушицком, из болнице јуна 1828. у знак поштовања према њему као пјеснику).²

Поред црквеног утицаја на формирање Савиног духовног лика снажан утицај има и просвијећеност његовог времена у њеном терезијанском и јозефинистичком издању, као и интелектуално буђење унутар самог српског народа, добрим дијелом аутохтоно, са собом донијето, не само споља подстакнуто. Он се дружи са значајним људима свога времена: Луком Миловановим, Вуком Караџићем и др., чита „Улог ума човјеческога“, превод просвјетитеља и моралисте Павла Соларића, прати и диви се поезији Лукијана Мушицког, чита и позива се на Доситеја Обрадовића, пишући свој Азбукопротрес (1810). Све то утиче на њега, нарочито на његове ставове о језику, правопису и његовој реформи. То његово дружење са присталицама просвијећености и похвале упућене некима од њих,

¹ Милош Окука, *Крајшак преглед ијесничкој ојуса Саве Мркаља*, Живот, 24, бр. 7-8, 1975. Сарајево, стр. 103; В. Опачић – Лекић, *Сава Мркаљ, живот и дело*, Нови Сад, 1978, стр. 140.

² *Ода Кирилу Живковићу* још је неиздата; *Сонет Лукијану Мушицком* види: *Вукова ирегиска IV*, 1909, стр. 312-313, 332; *Сонет Голубица I*, 1839. 145 – 146.

његово активно учествовање у реформи писма, однос према њему неких од црквених људи његовог времена (монаси у Гомирју, на челу са потоњим патријархом Јосифом Рајачићем, Стратимировић), његов бијес против проте Дијаковића, који га је посјеђивао у Карловачкој болници, његово отпуштање из манастира и непримање у њега – све је то навело неке од Савиних биографа, боље рећи већину њих, да га без двоумљења сврстају у безрезервне присталице рационализма просвјетелности његовог времена.

Познато је да већина просвјетитеља у Европи XVIII и почетка XIX вијека не поричу Бога. То важи и за француске енциклопедисте: они углавном исповиједају деизам и проповиједају „разумски морал и религију“. Под њиховим непосредним или посредним утицајем начело да је разум мјерило истине усвајају и наши просвјетитељи овог времена, првенствено њихов челник Доситеј Обрадовић. Пројцирајући своје вријеме и своје идеје у схватања и вријеме Саве Мркаља, не улазећи у дубље пручавање различитих типова самих просвјетитеља и различитих струјања унутар просвјетитељског рационализма, новији Мркаљеви биографи (нпр. Јован Деретић, нарочито Вукосава Опачић – Лекић) не само што га сврставају међу заговорнике пуног просвјетитељског рационализма, а у философији језика Локовог сензуализма, него доводе под знак питања и његову вјеру у само постојање Бога. Као доказ за то то наводе и неке од његових пјесама („Јао, јао!“) и једно писмо Вуку, писано пред крај живота.³

Да ли је заиста Сава Мркаљ био пуни просвјетитељски рационалиста и да ли је у философији језика и теорији сазнања био присталица Лока?

Прије него што покушамо дати одговор на ово питање да истакнемо једну веома значајну црту у његовом карактеру: Савине преокупације и његова интересовања, како у току школовања тако и касније, свједоче да се он веома мало занима питањима свакидашњег живота. Он се бави логиком, философијом, математиком, како у Загребу тако и у Будимпешти, проучава и учи језике, пише први језикословно – философски спис код нас. Гојко Николиш претпоставља да је можда још у дјетињству дошло до Савиног „раскола“ са свијетом, отуда и његова непрактичност. Неочекивани одлазак у монаштво тако-

³ Ср. Вукосава Опачић – Лекић, нав. дјело, стр. 110, 155 – 156.

ђе спада у његове поступке који разумски тешко могу бити оправдани, нарочито ако прихватимо да је он присталица и носилац просвјетитељског духа.

Чињеница је, међутим, да Сава заиста усваја нешто од рационализма свог времена: Он заступа уношење реда, рационалности и народног духа како у језик тако и у свакодневни живот. Но, да ли он усваја и други став европске просвијећености: потчињавање разуму и саме истине, као њеном коначном критеријуму? Као што је већ речено, то начело је, нарочито преко Доситеја Обрадовића, продрло у свет српских образованих кругова тога времена, како грађанских тако и црквених, стичући бројне присталице. Ако судимо о Сави на основу оно мало списа и пјесама што нам је оставио и на основу његовог живота и понашања, нема сумње да га морамо издвојити из друштва просвјетитеља таквог типа. Његов тегибни живот, рвање са монашким призивањем до пред крај живота и покушаји да му се врати, понеки крик из дубина који пробије свом силином из његових пјесама, нарочито из неких од њих, његова стална обузетост собом и својим унутарњим проблемима, много више га приближавају савременим егзистенцијалистима религиозног усмјерења него ли наивним поклоницима разума његовог доба.

Истина, на почетку свога „Сала дебелога јера“, Сава на првом мјесту истиче Доситеја што је „у погледу писмена језика нашега нешто за нас благодатно смјерати почео ново“; његовог ученика Павла Соларића назива „слатки Соларић, дика и милота српска!“ Међутим, не треба изгубити из вида да се овдје још увијек ради о језику и писму, и да је то Сава прије монашења и прије великих искушења која ће доживјети у другој половини свога живота. И овдје је суд „соларићана“ мјеродаван за њега у погледу употребе језика и писма. Да је мјеродаван и за све остало, о томе нема код њега изричите потврде или свједочанства до краја његовог живота.

Пада у очи и сљедећа веома важна чињеница без које је немогуће схватити Савин религиозни лик: Сава постаје сабрат манастира Гомирја исте оне године које умире раскалуђер Доситеј (1811). Овај догађај у његовом животопису остаје и до данас потпуно несхватљив ако не и запањујући за све оне његове досадашње биографе који без двоумљења сврставају Саву Мркаља у безрезервне присталице европске просвијећености. Нема сумње да Сава познаје живот и дјела Доситејева.

Јер било би невјероватно и чудно да он који почиње свој Азбукопротрес похвалама Доситеју није у међувремену прочитао Доситејево Писмо Харалампиију и његов Живот и прикљученија, дјела препуне револта против монаштва и тврдњи о његовој штетности и непотребности. Живи и сазријева у времену терезијанства и јозефинизма које карактерише антимонашка офанзива и на идеолошком и на практичном плану. Па ипак, упркос свему томе, и то у моменту кад од непознатог учитеља улијеће у жижу културних збивања свога времена, постајући личност о којој сви говоре и споре се и избијајући у групу водећих људи тадашње српске културе, - Сава пише молбу „са страхопоштовањем се усуђујући молити да би био примљен и пострижен у манастиру Гомирју“.⁴ Запањен Савином одлуком Гојко Николиш каже за њу: „противурјечна је, до апсурда противурјечна.“⁵

Гдје наћи објашњење овог његовог поступка? У предностима манастирског живота за научни рад? У Савиној неотпорности због хајке подигнуте против њега из црквених кругова поводом објављивања Сала? Није ли то можда бекство и тражење спаса од наслијеђених или из дјетињства стечених траума, које су тих година почеле да га све јаче притискају? Тежња да се склони од грубости живота, да нађе завјетрину, мир и ухљебије?

Гојко Николиш је потпуно у праву када каже „да су прави мотиви Савиног поступка извирали примарно из њега самог.“⁶ Јер у тренутку када се Сава одлучује на тај корак, човјек натпросјечне надарености, још увијек је бритког ума, образован је, зналац је не само логике, философије и математике него и проsvјетитељских идеја свога доба. То потврђује да његова одлука није могла доћи изненада већ да јој претходе дуготрајна разрачунавања са свијетом и са самим собом.

Чињеница је да је код већине данашњих тумача личности и дјела Саве Мркаља атрофирано чуло за религиозност, за смисао религиозног опредјељења и његове дубље унутарње покретачке разлоге; они свјесно или несвјесно стоје на становишту да религиозност сама по себи спада у област „патологије“, ако не и „мрачњаштва“, објашњивог непросвијећеношћу и

⁴ Гојко Николиш, *Сава Мркаљ*, повијест о једном страдалнику, Загреб, стр. 53.

⁵ Гојко Николиш, нав. дјело, стр. 53.

⁶ Гојко Николиш, нав. Дјело, стр. 59.

нездравим друштвеним условима и средином. Отуда загонетност за њих и апсурдност Савине одлуке: он, просвјетитељ и борац против сваког мрачњаштва и црквеног „лицемјерја“, баца се у наручје тог истог „мрачњаштва“!

Да би нам религиозни лик Саве Мркаља постао бар дјелимично јаснији, задржаћемо се на једном податку о њему који нам оставља његов блиски пријатељ Лука Милованов, у писму Вуку. Милованов поред „тананости филологическе“ због које је вели и поштовао Саву Мркаља, истиче на првом мјесту његову „тананост метафизическу“.⁷ Ту његову метафизичку тананост, као обдареност а не само образованост, потврђује и његова философија језика изложена први пут у Салу дебелого јера. Није тачно да он није метафизичар по убјеђењу него само по образовању. Друга је ствар што његова метафизика није разрађена и што је до краја остала на нивоу тананог пјесничког осјећања, као што је остало неразрађено и његово поимање језика и његово пјесничко дјело.

Његова „тананост метафизическа“ се даде јасно назрети у његовој философији језика, изложеној на самом почетку Сала. Обично се сматра да је он у својој философији језика присталица Локовог сензуализма, па се из тога изводи закључак да је за Саву материјална стварност једини извор нашег искуства.⁸ До тог закључка се долази на основу његовог става: „Човек себи разне представља вешти, он мисли о њима, расуждава, умствује, суди.“⁹ Но да ли под „вештима“ које човјек себи представља и о којима умује, Мркаљ подразумијева само чулну стварност? Лок говори изричито „о спољним материјалним стварима“ као извору представа, што са Мркаљем није случај.¹⁰ „Вешти“ не мора да значи само чулне ствари као предмете осета и преко рефлексије извор сазнања. Да по Сави може бити говора о уму као самосталној категорији која није свагда и у свему потчињена емпирији, даде се закључити на основу његове друге реченице: „Он, (човек) може и о напретку, и о глави нашој, у себи унутра закључивати.“¹¹

⁷ Вукова *прејиска*, књ. II, Београд 1908, стр.101; ср. Видосава Опачић – Лекић, нав. Дјело, стр. 103.

⁸ Ср. Видосава Опачић – Лекић, нав. дјело, стр.110.

⁹ Милан Могуш и Јосип Вончина, *Сало дебелого јера либо азбуко-пројрес Саве Мркаља*, Загреб, 1983, стр. 34.

¹⁰ Цон Лок, *Оідеои о људском разуму*, књ. III, стр.95, Београд `62.

¹¹ Сало, нав. дјело, стр. 34; ср. Гојко Николиш, *Сава Мркаљ* стр. 48.

Лука Милованов нам је оставио још један податак о Савином филозофском настројењу, који нам и нехотице открива његова умовања и унутарња збивања. Пишући Вуку поводом Савине Полинодије и истичући да му „несталност Меркаилова није непозната“, шалећи се на његов рачун, додаје како је он у некој крчми покушавао да му докаже „да мене на свијету није.“¹² Да ли је ово доказивање „небића“ постојећег било само младићко надигравање Савино? Или показује његову дубоку замишљеност још у младићким годинама над непосредјаношћу и промјенљивошћу овога свијета и свега што је у свијету? Ако за Мркаља ни језик није само историја него „треба да је философија колико може бити“¹³, колико ли је тек за њега, притиснутог „гвозденом судбином“ и егзистенцијалним немиром, морао бити предмет дубоког размишљања сам свијет у цјелини и људски живот!

У овом контексту не би било на одмет осврнути се и на питање његове Палинодије. Погрешно је прихваћено да се он у њој одриче своје реформе ћириличног писма. Он при реформи и даље остаје што се види из писма Вуку пред крај живота у коме се сјећа њихове „заједничке ортографије“, жалећи се да је заборавио због немоћи и болести.¹⁴ Први је Вук протумачио Палинодију као Савино одрицање од свега што је написао у Азбукопротресу, и то Вуково тумачење је прихваћено од свих, скоро без изузетка, до дана данашњег. Да ли је Палинодија заиста „неуротички суноврат“ како је назива Гојко Николиш, или је она, и поред све своје недоречености, резултата Савиног двогодишњег боравка у манастиру и његовог сазријевања? Није ли то прије његов немир и предосјећај, недовољно јасно дефинисан, да се човјеково умовање и „у себи унутра закључивање“ као и преливи човјековог гласа, којима их „човјек човјеку саопштаљва“, не могу смјестити у знаке и обухватати њима без остатка, као што се ни људски живот уопште не може оковати границама видљивог и материјаног свијета?

Сава не само што посједује осјећајност и тананост метафизичку, он има префињено чуло за музику језика. То нарочито пот-

¹² *Вукова ћирилица*, књ. II, стр. 101; ср. Гојко Николиш, нав. дјело, стр. 78. В. Опачић – Лекић, нав. дјело, стр. 110.

¹³ Владан Недић, *Белешке Саве Мркаља из бечке душевне болнице, Прилози за књижевност, језик и филологију*, књ. XX, св. 3 – 4, Београд 1954, стр. 305.

¹⁴ Ср. Гојко Николиш, нав. дјело, стр. 89.

врђују његове пјесме и њихов јамбски ритам, који је он први од српских пјесника употрејијебио.¹⁵ Но настојећи на љепоти форме и израза, он јој никад не подређује садржај: облик се код њега увијек подређује садржају, постајући његово ритамско откривење и откривање. Стиче се пак утисак на основу Палинодије, да он, остајући при реформи писма, не би желио да увођење новог писма буде на штету милозвучја, музике и богатства језика и гласовних прелива. Стога, макар било и погрешно његово настојање на гласовној вриједности дебелого јера, није погрешна његова интуиција о језику и знацима којима се мисли саопштавају. Са истог тог разлога он радије, како каже у једној биљешци, пише „Сербин“ него ли „Србин“, осјећајући да гомилање сугласника чини српски језик грубим и немилозвучним.

Ово Савино стално „копкање“ по језику и његово незадовољство са собом и свим постигнутим, у духу је његовог става који му је био својствен цијелог живота и који је остао посвједочен његовом биљешком Вуку, писаном пред саму смрт (у прољеће или љето 1833). „Та природно је човеку“, каже он, „док је душа у њему никада не мировати, увјек нешто било што му драго, зло или добро мислити, радити или прерађивати, копкати и ђелкати, стварати, растварати и уништавати.“¹⁶ Дивећи се искрено Вуку, називајући га „преславни, дивни, једини, бесмртни, срдцу и духу мојему премили“, Мркаљ као да је имао недефинисано и недоречено предосјеђење, да српски народни језик није само Вуков језик. Није ли он својим боравком у манастиру и даљим размишљањем осјетио оно скривено богатство литургијског и књижевног србуљског језика, исто тако вјековима народом употребљаваног као и Вуков, без кога српски језик није пуни народни језик? Није лако дати на ово питање потврдни одговор, али је једно сигурно: славеносербски идиом, и језик изашао из Вукове реформе, као реакција на његово сиромаштво и извјештаченост, прекинули су континуитет цјеловитог језичког наслеђа српског народа и културе. Посљедица тога? - Увођење многобројних туђица у српски језик, нарочито латинизама и германизама, за означа-

¹⁵ Ср. Ж. Ружић, *Сава Мркаљ – први јесник српској јамба*, Књижевна историја, 9, 1970, стр. 62 – 70.

¹⁶ Владан Недић, *Белешке Саве Мркаља из Бечке душевне болнице, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XX, св. 3 – 4, Београд 1954, стр. 303 – 305.

вање философских, богословских, естетских и других апстрактних појмова. Литургијски и књижевни језик, који су посједовали одговарајуће ријечи, били су потиснути, а језику Вукове реформе су оне биле непознате, или су сматране застарјелим.

Него, вратимо се Сави. Трагика његовог лика састоји се у томе што је он осјетио и носио у себи динамизам људске природе, али није био у стању, нешто због болести, нешто због неразумијевања средине, да га обликује, и испољи и преобрази у стваралачко дјело. Има и још једна страна његовог лика, несводива на нагонско и социјално биће. То је оно неухватљиво једро његове личности сваког човјека, једро које Виктор Франкл зове „подсвјесна духовност“ у којој се доноси аутентична одлука и налази тајна слободе. У том свом једру Сава се колебао између световног и монашког живота, а који је „двоједушан непостојан је у свима путевима својим.“¹⁷ Његова лична двоједушност и двоумљење потхрањивани су и подстицањима двоједушношћу народа коме је припадао и времена у коме се родио; али и његовим самољубљем и сујетом: оне незадовољене, код даровитијих људи узрок су и тежих траума. А Сава Мркаљ је био један од таквих. Није, дакле, „прељута жељезна судбина и страшно гоненије, силно гоненије, које би најтврђе градове и читаве земље освојити могло...“ којима се он правда пред собом и Вуком, једини разлог што није могао напредовати и „радити знаменито људски.“¹⁸

Све докле човјек постоји, постоји у њему и унутарње духовно једро и простор за двиг слободе, макар и најунутарњијег одлучивања. Сава, иако на крсту и трагично разапет до краја живота, ипак није изгубио тај унутарњи простор и ту могућност уздизања, макар то било жељом и уздахом. Та трепетна жеља је тако опишљива у писму Вуку: „Премда са стра'ом, ал опет говорио би да говорити могу, млого, млого, с Вама о србском језику...“¹⁹ И поред његовог бунтовног односа према патњи, пред смрт је осетио мир, „тешким и дугим страдањем узнемирене крви“, па зато са тихом надом додаје у писму Вуку: „говорити могу и чујем бољма.“²⁰ Ма колико чудно изгледало, страдање као да је рашчишћавало његове унутарње про-

¹⁷ *Посланица Јаковљева 1, 8.*

¹⁸ Гојко Николиш, нав. дјело, стр. 88.

¹⁹ Исто, стр. 89.

²⁰ *Вукова ѿрејиска*, књ. III, стр. 70; ср. Гојко Николиш, нав. дјело, стр. 101.

сторе, умирујући његову узнемирену крв, која му је не једном „падала на очи“, постајући извор његових сталних сукоба са околином и не малих невоља. У овој узгредници о страдању Сава је по духу веома сродан Његошу и његовом схватању страдања и смисла страдања: „Страдање је крста добродјетел“ (Горски вијенац); а и један и други – хришћанском поимању страдања и његовог преображавајућег и ослобађајућег дејства. Занимљиво је примјетити да су му управо из тог периода љутог страдања, кад је био „побеђен“ и од свију остављен, сачуване најбоље и најдубље пјесме.

И иначе, од свих мислилаца и књижевника прошлог вијека Сава Мркаљ је по духу најближи Његошу, нешто млађем свом савременику. Та сродност међу њима се види не само у трезвеном односу и једног и другог према романтизму и рационализму тога времена (познат је опори суд Његошев о Доситејевим дјелима, писаним „на поруганије светиње словенске“); он се нарочито даде видјети у њиховој религиозности. Тој сродности је бесумње допринијела не само слична судбина него и исто духовно наслеђе. Уз то, и један и други су били монаси, са том разликом што је Његош имао срећу да одрасте поред најзрелијег и најбољег духовног човјека нашег XIX вијека, Светог Петра Цетињског, док се Сава Мркаљ потуцао од духовно осромашеног Гомирја до ништа мање духовно изблиједјеле и сиромашне Фрушке горе. Знамо како је прошао са Јосифом Рајачићем, својим првим „духовником“. Рајачић није био необразован човјек: спада у способне и амбициозне људе свога времена, али не и духовне. Да је био човјек великих планова и амбиција види се по његовој замисли, када је постао патријарх, за оснивање Свеучилишта у Карловцима, са високим школама и факултетима. Припремио је чак и Нацрт будућег Свеучилишта.²¹ Као и сви људи обузети „великим“ идејама и амбицијама, као да није имао расположења ни времена, ни духовне способности, да се нагне над судбину и понесе крст живих свакидашњих људи, још мање – да им ране вида. Зато никакво чудо што је Саву, боготражитеља, тако брзо смјестио међу своје непријатеље, раздвајајући, у писму епископу Мијоковићу (писаном, поводом Мркаља и његовог понашања у манастиру), Христов крст, који је он спреман носити, од крста својих непријатеља који га „вређају

²¹ Димитрије Руварац, *Позиви и одзиви*, Земун 1894, стр. 23 - 50.

до очајања²² Ово чудно Рајачићево богословље крста, које није било само његово, ни у његово вријеме, а ни данас, показује да је духовна криза била захватила не само свјетовно друштво тога времена него и манастире (није ли у њој један од разлога и за Доситејево бјекство из манастира?) и црквену јерархију. Сави су били потребни истински духовни људи, људи пуни стрпљења и саможртвене љубави, и трезвеног духовног искуства. Таквих, међутим, међу монасима тада није било, а међу просвјетитељима их није могло ни бити, јер за њих вјековно искуство духовно искуство рођеног тла није ни постојало. Уосталом, таквих је увијек било мало, па и данас. Шта више, многи од оних који оплакују данас Савину судбину и са гњевом пишу о „примитивним“ гомирским калуђерима, о „немилосрдном“ Стратимировићу и „лицемерном“ Мушицком, о „хладном“ и пословном Вуку, боје се да на десетине Мркаљу сличних прођу кроз њихов (наш) живот и закуцају на врата њихове (наше) савјести, а да их и не примијете (примијетимо), превиђајући да их (нас) то Сава Мркаило посјећује. Па гоњени и прогоњени, као Сава, нити они чују наш глас, нити ми чујемо њихов савински крик... Зидаћемо им, ако им је то нека утјеха, споменике послје сто година, и писати о њима књиге.

Гојко Николиш, сликајући лик Саве Мркаља, састрдално се поистовјећујући са њим, погађа веома битну црту тога лика, ријечима: „Сава Мркаљ је једна од првих модерних личности у нашој култури, хамлетовски расцијепљен између хтијења и могућности, између сна и јаве...“²³ Та расцијепљеност се одражава на неки начин и на његову религиозност као што се одражавала и на Његошеву. Отуда и рекосмо да им је религиозност слична, као што им је слична и религозно – филозофска проблематика, само што је Његош стаменији и способнији у обликовању и претакању у ријеч тога трагичног искуства. Навешћемо овдје и само један примјер те заједничке проблематике Савине и Његошеве, која их издваја из њиховог времена, а нарочито Саву из круга наивних рационалиста, његових (и наших) савременика. У Савином случају већ смо тај примјер навели; Сава свом пријатељу Милованову хоће да

²² Ђорђе Рајаковић, *Сава Мркаљ, Изабрани сѣиси I, МС*; ср. Гојко Николиш, нав. дјело стр. 66.

²³ Исто, стр. 54.

докаже – да он не постоји. То није ништа друго до његово нагињање над ништавилом свијета и људског непостојања, уколико се свијет и човјек посматрају, за себе, у оквирима неминовне пролазности, без успостављања битног односа између њих и вјечно Истог, бесконачно Истинитог. Није ли „танани“ Сава хтио да том наизглед игром ријечи подстакне на размишљање просвјетитељством одушевљеног Милованова о егзистенцијалној обескоријењености и бесловесном ужасу који се скрива иза самувјереног „здрог разума“ просвјетитеља и рационалистичке просвијећености уопште? Пред истом дилемом стоји и Његош кад каже:

„Задатак је смјешни људска судба,
људски живот сновиђење страшно!“²⁴

Враћајући се у „Лучи микрокозма“ на исту тему, Његош додаје још јасније:

„Сном је човјек успаван тешкијем,
у ком види страшна привиђења,
и једва се опредјелит може
да му биће у њима не спада.“²⁵

Ово трагично осјећање живота испољиће се код Саве још снажније у његовим пјесмама писаним у болници, као и сачуваним кратким биљешкама и пимима, значи у времену кад је још дубље доживио сву метафизичку снагу зла у свијету и „звјерства“ у људској природи. Судити, међутим, о Сави Мркаљу и његовој религиозности само на основу те трагичне црте, присутне у његовом животу и посвједочене у његовом дјелу, значило би превидјети једну другу, свијетлу, такорећи дјетињу ноту и тон, чији акорди танано одјекују и допиру до нас такође преко његових пјесама, али и преко неких момената из његовог живота.

Већ смо истакли чињеницу да Сава учитељује, са прекидима, око 25 година, предајући цијело то вријеме, поред осталих предмета и предмет вјеронауке и црквеног појања.

²⁴ Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Београд 1977, стр. 135.

²⁵ Исто, стр. 137.

Немогуће је говорити озбиљно и одговорно о Савином лику а превидјети ову очевидну чињеницу. Постоји такође важан податак да је Мркаљ приликом свог боравка у Далмацији (око 1819), као службеник Бенедикта Краљевића, бранио Православље у разговорима са професорима унијатске клерикалне школе у Шибенику.

Послије повратка из Далмације, Сава је био једно вријеме учитељ у општинској школи у Глини (вјероватно између 1823 – 1825). Сматра се да је тада настала његова недавно објављена „Божићна песма“ у којој он пјесничким језиком излаже своје „вјерују“, односно своју кратку христологију.²⁶ Његово исповиједање Христа садржано у овој пјесми потпуно је православно. Само једна мисао, о „заглађивању“ праочевог гријеха Христовим доласком, барем терминолошки, подсјећа на римокатоличко учење о гријеху. Тај израз или је примио приликом свог школовања у Загребу или преко неког Катихизиса кијевског поријекла (Кијевска духовна академија је била под великим утицајем латинске теологије).²⁷ Иначе, Христос је за Мркаља Откупитељ свијета. Кад је дошла жељена пуноћа времена, он је уласком у свијет, као вјечни Бог и Син Божији, грануо као јарко сунце, одгонећи у подземне јаме - „тамност погибелне ноћи“. Његовим доласком човјек се опет мири са Богом. Зло и смрт не посједују апсолутну моћ јер Христовим рођењем:

„Адска врата биће разбијена.
Враг и сила њег'ва сакрушена.“

У наставку пјесме описује, на оригиналан начин, дијалог Еве са Христом и њену тугу што га она није родила, да би њиме умилостила јарост вјечног Судије изазвану њеним гријехом, који је Едем претворио у – гроб. Христовим рођењем би њено очајање прешло у рајско радовање; Адам би чак опростио „злом врагу“ што му је преварио Еву. Но оно за чим су они чезнули, а нису га дочекали, тога смо се ми удостојили: Христос се очевидно родио и његова верна рука – чува нас „от чељустиј пакленог вука“; он нас – силом својом јачи /

²⁶ Милош Окука, *Крашак њрепед њјесничкој ойуса Саве Мркаља*, Живот 24, бр. 7 – 8, Сарајево, 1975, стр. 105 – 107.

²⁷ О овом питању опширно: Г Флоровски, *Пушеви руској бојословља*, Париз, 1981, стр. 30 – 56.

кад се напаст на нас наоблачи.“ Његова појава у овом свијету обавезује људе на добродјетел, давање убогима, искорјењавање омразе и умножење љубави. Једном ријечју, Христос је за Саву Мркаља:

„Свих добара оба свјета врело.“

У овом посљедњем стиху Сава заступа учење сродно, ако не и истовјетно, са учењем великих византијских отаца Цркве по коме не само да је човјек по природи и назначењу христолико биће, него и цио космос и свако добро, онострано и онострано носе у себи христолико ткање и вјечно назначење. Узета пак у цјелини пјесма је такође веома сродна са Његошевом химном Христу, која се налази на крају његове „Луче“. Штавише, Мркаљева пјесма је можда догматски цјеловитија и дореченија, од оне Његошеве, бар на неким мјестима. Понегдје им се мисли преплијећу па чак и реченички склоп; нпр. Мркаљ говори о Христу као јарком сунцу које одгони „тамност погибељне ноћи“, а Његош каже слично:

„Од твога су свјетлога погледа
угашене мраке ишчезнуле...“

Афинитет за религиозну тематику и дух Савине религиозности јасно се могу назријети из пјесама које је преводио и препјевавао, нарочито из препјева и превода са њемачког „Побожне јутрење пјесне“, препјева 14. Псалма и „Оченаша“. „Побожна јутрења пјесна“ је писана у романтичарском духу времена. Основно својство те врсте поезије јесте жеља да се у љепотама творевине открије Божије присуство и да се укаже на њихово узајамно прожимање. Тако и у овој пјесми, блиској по духу и садржају Његошевој „Црногорац свемогућем Богу“, пјесник види свуда уткан образ „Божије доброте“. Виђење цркава у праху узноси му ум Богу. Он види Бога у босиљу и смиљу, а благост Божију разливену по свом бићу и по цијелој творевини. Разум му свједочи да је призван на „блаженост“, а у овоземаљском свом страдању тјеши се: „С оне стране добо јест.“ Пјесник се не боји злотвора ни смрти, ни горчине бола, непријатељима моли опрштај и изјављује:

„Свако ће ме наћи стање,
Теби вјерна, Оче мој!“

На крају пјесме пјесник исповиједа есхатолошки „задњи час“ и улазак у вјечну свјетлост, у коју душа продире кроз „претамну тјелесност“, у свјетлост у којој сија вјечна истина с правдом.²⁸

Добро је примијеђено да код Мркаља увијек постоји неки мање или више дубок унутарњи разлог који га опредјељује за одређену пјесму. Поезија, па и преведена, његова је исповијест: кроз њу он открива своја увјерења и своја настојања.²⁹ Зато није случајан, на примјер, ни избор за препјев 14. Псалма. Он је кратак, а у себи садржи сву библијску етику. По Псалму: чистота пута, дјелање правде, говорење срцем истине; ослобођеност од лажи, пакости и оговарања, страх Божији и презир лукавих, вјерност заклетви, нелихварење и неподмитљивост, то су својства истинског човјека. Таквог, по писцу Псалма, очевидно и по преводиоцу – прекретње не могу срушити.

У његовом препјеву „Оченаша“ наилазимо на два карактеристична детаља који несумњиво показују да је Сава Мркаљ посједовао не само „тананост“ филолошку и метафизичку него и тананост теолошку, као и добро теолошко образовање. Обично тумачи под ријечима: „Хљеб наш насушни дај нам данас“ подразумијевају свакидашњи хљеб и храну. Оци Источне Цркве, међутим, почев од Кирила Александријског, под насушним хљебом подразумијевају првенствено Свето причешће, па тек онда хљеб за сваки дан. То древно отачко тумачење, колико нам је познато, појављује се код нас први пут овдје у овом препјеву Мркаљевог. Тако он препјевавајући „Оченаш“ тумачи га на изворан и једино исправан начин, па каже:

„Дај нам хљеб који душу рани,
.....

Дај јошт' сваки дан и јело
Које нужно јест' за тело.“

Исто тако препјевавајући ријечи: „И не уведи нас у искушење, но избави нас од нечастивога“, он једним веома проницљивим и оштроумним обртом и објашњењем рјешава

²⁸ *Побожна јуџерења ѿјесна*, Новине Србске, Додатак к числу 32, за 1821. годину, стр. 3 – 5; или Глас истине, 1884, бр. 1, стр. 26 – 27.

²⁹ Ср. Вукосава Опачић – Лекић, нав. дјело, стр. 163, 167.

на најбољи могући начин недоумицу тумача свих времена: Како то да Бог уводи у искушења? Ево који смисао Сава Мркаљ даје овим ријечима:

„Наводљивог искушења
Поистребљуј Ти семења.“³⁰

И из других његових пјесама, оригиналних и преведених, види се да му је туђе све што је митолошко и паганско, свака фантазија, сладуњавост и наивност. Та његова трезвеност избија и из његовог одговора Вуку о питањима Видаковићевог романа Љубомир у Блисеуму, нарочито из писма Д. Дававидовићу, писаног из Далмације (26. марта 1821). Ту он подвлачи: да му је мрска свака „баснословија“ (митологија) као нешто „непристојно и невриједно и неблагоразумно“ и мртво; „баснословија“ је уз то „начем Ришћанском Закону, добрим уредбама и наравима супротивна и на саблазан.“³¹

Мркаљ поред осталог препјевава и 132. Псалам. Преко њега он призива на „братску љубав, мир и слогу“ и буди поуздање у „Промисла лаку руку“ која даје „благослов до века“³² Религиозног је садржаја и препјев „Пјесне Канижлићеве“. Бог у њој преображава „на бисер врући зној“, а радом се стиче вјечна слава.³³ Религиозно – етичког садржаја је и Мркаљева „Песма Земунцима“ писана поводом довршења нове школске зграде. Кроз њу провијава вјера да је могуће, попут Орфеја који – „чињаше звер и камен словеснима“, „Одметат' зверство, нарав злу покорит“, преко образовања и просвјете.³⁴

Како из ове пјесме тако и из свих осталих, као и из цијелог његовог живота и дјела, виде се три основна проблема којима се Мркаљ мучи до саме смрти. То је проблем језика, религиозни проблем и проблем зла, или како у овој пјесми згуснуто каже: звјерства и зле нарави. Као и другдје, нарочито

³⁰ *Молишва „Оче наш“*, Србски родољубац, I, Будим 1832, стр. 109 – 110; исто: Глас истине, 1884, бр. 1, стр. 42.

³¹ *Господин Давидовић* (писмо Д. Давидовићу из Далмације од 26.03.1821) Новине Србске, Додатак к числу 32 за 1821, стр. 6 -7.

³² *Псалам 132*, Србски родољубац, I, Будим 1832, стр 108 – 109; Вукосава Опачић – Лекић, нав. дјело, стр 163 – 164.

³³ *Песма Канижлићева*, Новине Србске, Додатак к числу 32 за 1821, стр. 6 – 7.

³⁴ *Земунцима кад су довршавали славно уздигнућа нова школска зданија*, Зборник Филозофског факултета, књ IV – 2, стр. 422 – 423.

у дјелима посљедње деценије његовог живота, тако и овдје избија његова свијест о снази зла и потреби великог настојања „рачитеља“ да би се „зверство“ и „зла нарав“ искоријенили. Признајући првородни пад човјеков, он не прихвата ни иманентну апсолутну моћ зла, али такође нема повјерења ни у тзв. природно стање човјеково, па ни у свемоћ „совјета здравог разума“, повјерења које је било толико раширено код просвјетитеља његовог доба. Мркаљ је на самом себи и у себи осјетио, и те како опипљиво, ирационалну снагу зла, борећи се са својом прељутом железном судбином“ која га је све више „побеђивала“, да би се могао задовољити детињастим савјетима и рјешењима рационалиста. Но ипак, он и поред тог сазнања не губи вјеру да басна у Орфеју – претварање звијери и камења у словесна бића није остварива.

Занимљиво је примијетити да у првој деценији Савине књижевне активности и његову пажњу првенствено привлачи проблем и философија језика. У другом пак и посљедњем периоду он се више посвјећује писању и превођењу пјесама са, по преимућству, религиозно – етичком тематиком, обраћајући нарочиту пажњу проблему зла. Очевидно он се све интензивније бави и својом личношћу. Зато су му све пјесме, сем неколико шаљиво – љубаних, сазерцатељне, указују на ту његову усмјереност на сопствена унутарња збивања преко којих покушава да размрси и замршена ткања и збивања у душама других. То се особито види из пјесме „Намјесници Јелени Дијаковић“ у којој он призива самог себе да не остане само при својим бригама него да се позабави и другима, кључ пак за друге и њихову дволичност нсалази у својим њедрима, јер - „сагревају сва срдца исто семе.“³⁵

Судећи по „Песми из талијанске комедије о преславноме Јосифу“ он чезне за „пресветлом веселошћу“ која једина ослобађа људско срце од „љуте скорбце“, дарује „златног века сретне дане“. Кад се срце испуни пресветле веселости, која је „кћи безазлености“, постаје „лагано кано птица“. Препјев опет „Пјесме о Лептирку“, поред религиозности сличне оној са којом смо се срели у „Побожној јутрењој песни“, показује Савину дјетињу душу или још прије његову чежњу за дјетињим стањем. Та дјетиња лепршавост провијава на моменте и

³⁵ *Мнојојошћованој і. намесници Јелени Дијаковић за Нову јодину*, Зборник Филозофског факултета, књ. IV – 2, стр. 422 – 423.

кроз његов хумор и сарказам. Из њега покатак избија нешто тихо и лагано што милује као лептирово крило или дјетиње тепање.

Но запањи што у истим тим пјесмама распјевану безазленост и веселост смјењују реченице као ова: „Бол невољни чарне жучи“ - који долази да „нас мучи“. Она „просипа чарне жучи“, те тако ишчезава „срећа свака“ (Песма о прекрасном Јосифу). И у слободно препеваној Клајстовој песми „Код чаша пуних весеља“, пјесник поред лепршавог хумора не може избјећи сјету због пролазности и смрти која вреба у пићу, љубави, сласти и сну. Та сјета је присутна и у поменутом Савовом „Лептирку“, старом „два тир часа само“. Тог шаренкастог лептирка о коме пјева пјесник, који се својим трептањем претворио у „глас“ о љепоти, више нема, он, та „лепа твар“ - „једном бијаше“. Са истом темом пролазности сусрећемо се и у препјеву „Оде из К. Орација Флака“. Земља која у прољеће „подмлађује лик“ и јесен „воћоносна“ што „изнедрава род“ - на крају гину кроз лед; а ми – „сенка и прашак смо сам“. А кад одемо на „други свијет“, више нас ништа неће вратити: „ни племе, ни реч, ни прам бозима љубав“. И друге пјесме (Где је радост?, Старац) пуне су исте сјете због пролазности, као и због човјекове немоћи пред злом, тако да из скоро свих његових пјесама провијава „замишљеност пред страшним законима живота и смрти“ (Младен Лесковац).³⁶

Његов песимизам у односу на „зверство“ и „злу нарав“ човјека и ужас пред злом, нигдје нијесу дошли до израза толико колико у оној пјесми састављеној кад је „у горњокарловачку боловаоницу доспио побијеђен, и остављен од свега света“ Овдје вјеру замјењује јововско питање и ужаснутост од свемоћи зла:

„Море зала ов' је свет

.....

Зло је мучно садашње поднети,

Зло нас бивше пече у памети,

Будуће већ једе нас.

Дневне туге рађају сне удне

А сни ноћни растује нас будне,

Јесмо л' без зла који час?³⁷

³⁶ Мјесто гдје су објављене све ове пјесме види: Видосава Опачић – Лекић, нав. дјело, Библиографија, стр. 175 – 178.

³⁷ *Састављено кад у горњокарловачку боловаоницу доспједох њобе-*

Као и Његош и Мркаљ је осјетио, и не само у једном моменту свог живота, да је над њим „небо затворено“, и да му „не прима плача ни молитве“. Што се тиче свијета, он му се „у ад претворио, а сви људи паклени духови.“

Гдје је поријекло и коријен тог стравичног зла које притиска свијет, човјека и његову земаљску судбину? Има ли Мркаљ одговора на то питање? Зло је опипљива реалност али да ли је оно иманентно бићу? По овој пјесми би се на први поглед могао стећи утисак да је то тако и да човјеку нема спаса из прелуте жељезне судбине којом је одсвуда обзидан. Међутим, ова пјесма није једино а ни посљедње што нам је остало од Саве Мркаља. Зато она не може бити схваћена и прихваћена као његова посљедња ријеч о свијету и о животу. А има их који је тако тумаче, понијети њеном снагом и потресени Савином судбином. Прије свега, њен наслов нас упућује на вријеме њеног настанка, а стање у коме се Сава нашао у многоме нам објашњава њен садржај. Пише је у тренутку када је био „побеђен“ и „остављен од свега света“. Као таква пјесма је посљедица стања и расположења али не и константног животног става и опредјељења. Чак се ни из ње не може закључити да је зло, иако тако и толико присутно у свијету и у човјеку, коначна реалност која тријумфује над животом и свијетом. Сава зло не налази у бићу, о томе свједоче сви они свијетли и танани тонови његове религиозности и спокојног поетичног додира са свијетом и понирања у његову тајну. Зла нарав и звјерство је нешто што ипак може бити искоријењено из човјека и свијета. Није зло у битију, оно је у демонској прелести и човјековом пристанку на прелест, односно у његовом избору. То се јасно види из „Божихне песме“ која непосредно претходи овој писаној у „боловаоници“. То се види и из оног згуснутог крика и уздаха због стања који је побијеђен и у кога је доспио човјек уопште:

„Човјек, страва човјек, ах!“

Да се Сави поново враћа вјера и нада, а из њих и брига за будућност свог народа, као и његово схватање на чему треба утемељити ту будућност, види се из његове преписке и

ђен и остављен од свега света, Зборник Филозофског факултета, књ. IV – 2, Београд 1959, стр. 421. Прештамповано више пута, као и код: Младен Лесковац, Антологија старије српске поезије, Н. Сад – Београд, 1964, стр. 163.

објашњења „Глас народољупца“ Лукијана Мушицког, као и из „Сонета“ Лукијану упућеног (јуна 1828). У самом наслову „Глас народољупца“ Сава биљежи и разлог свог бављења том пјесмом: „да у свепрељутој невољи својој пјева Сава Мркаљ.“³⁸ Она му је, значи, утјеха. Оно главно што га привлачи у тој пјесми као и у личности Лукијана Мушицког, на чему и он темељи своју наду и чиме се тјешу јесте - „вјера и језик“. Зато обраћајући се Лукијану у „Сонету“ он каже:

„Ограни, звјездо, високо ограни!
 Већ дуго зебемо у чарној ноћи!

 Сви гледе сојуз; не сме вук ни доћи;
 Глас „ВЈЕРА! ЈЕЗИК! ватра је тој злоћи.“

У објашњењу на „Глас народољупца“ ову истину о којој пјесник пјева назива Мркаљ „спаситељном Рода истином“.³⁹ Ово Мркаљево најдубље и најинтимније опредјељење, не може бити замрачено ни оном узгредицом забиљеженом у посљедњем писму Вуку, да ће му Бог „ако Бог ће јесте наплатити за послане књиге.“⁴⁰ И то је само одраз његовог тренутног стања и јововског немира и бунта. Уосталом, нијесу ли његова преосјетљивост, промјенљивост и и осјећајна унутарња неукотвљеност основни разлог његових дугих лутања, а великим дијелом и његовог трагичног краја?

Између свијетлих и тамних боја, које се понекад прелију у згуснути мрак и крик, да би поново, понекад и ненадно, прешле у сјај дјетињег ока и трептај лептирка „рубљеног златом гиздавим“, - креће се и одвија животна кривуља Саве Мркаља. Свијетлотамне боје су и боје његовог религиозног лика.

(Првобитно објављено у часопису Књижевности бр. 4/5 за 1984. годину)

³⁸ *Глас народољупца*, Голубица III, Београд 1841, стр. 161 – 173; Сонет или сагласица, Голубица I, Београд 1839, стр. 145 – 146. Цео текст објављен: Владан Недић, Необјављене песме Саве Мркаља, Зборник Филозофског факултета, IV / 2, Београд 1959, стр. 417 – 424.

³⁹ *Глас народољупца*, Вукова преписка, књ. III, Београд 1909, стр. 70. Ср. Вукосава Опачић – Лечић, нав. дјело, стр. 141.

⁴⁰ *Вукова преписка*, књ. III, стр. 70.

(Преузето из: *Изабрана дјела Архиејискоја и Миџро-
џолиџа Црнојорско-џриморској Амфилохија (Раговића), књија
XXX, У џочешку бијаше Слово, Цетиње 2010)*

Горан КОМАР

ЋИРИЛИЧНИ НАТПИСИ ИЗ СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

(ДАБАР, ФАТНИЦА, ГАЦКО, ЉУБОМИР,
ПОПОВО, БАЊАНИ, ОПУТНА РУДИНА)

Област Старе Херцеговине представља нераздјеливи средишњи земљишни и културни дио српског историјског простора. То најбоље свједоче споменици расути по старим српским жупама. Велики број цркава у селима, али и одређењени, не мали број средњовјековних натписа вежу се уз цркве и некрополе, као и за отворене предјеле на којима нема знакова присуства гробаља или цркава. Такав је случај са крстом у близини села Црквице под Сомином на подручју Опутне Рудине и стећцима у Враћеновићима.

Вјерујем да је значајан потицај токовима хришћанизације овог планинског подручја дало присуство веома старих православних средишта, манастира Косјерево и Добрићево, а затим, западније, Стона и древних манастира у Попову. Овај утицај ширио се дуж ријечних долина Требишњице и Неретве, као и старих трговачких путева, у дубину старохерцеговачког земљишта. Такође, желим изнијети и утисак о концентрацији средњевјековних гробних споменика са натписима у вијеку херцеговачких господара Косача, као и утисак о снажном и можда пресудном утицају на ликовни израз ових споменика, догађаја, који је у српскоме народу морао бити доживљен као догађај васељенског значаја: косовске пропасти 1389. године.

Први и други по реду, су натписи из дабарског села Љути До. Они леже на два сљемењака у некрополи цркве Св. Архангела Михаила.

Трећи по реду је натпис, помињан у литератури, из херцеговачког села Фатница. Овај натпис сам изнова детаљно морфолошки анализирао и снимиио и из разлога одређених неслагања са тумачењем Марка Вега (1964).

Четврти по реду је веома занимљиви натпис на стећку типа сандука који лежи крај апсиде цркве Св. Ђорђа у селу Браћеновићи. Читање је тешко, али је могуће да у другом реду стоји помен презимена Будеч (Бодеч). Слово „Б“ је уклесано баш као број 6, чак мало повијено улијево, што је ријеткост. Оно се јавља у другој половини 14. вијека. Слово „В“ у облику широког „А“ положеног на лијеву страну, јавља се током 14. вијека. То би био изузетни средњевјековни помен овог херцеговачког презимена, које се, међу православним, веже уз билећки крај. Уколико би овдје заиста писало „Бодеч“, тада би се и овако урезано презиме морало односити на легендарног источнохерцеговачког бана Будеча или његове потомке, који су на овим просторима, према предању, држали огромне посједе.

Пети натпис који овдје пружам је натпис жупана Медулина из Љубомира. Он лежи у саставу некрополе стећака у равни поља, испод источног краја села Врпоље. Овај натпис је раније погрешно растумачен од М. Вега.

Шести по реду је натпис на великом крсту под Сомином. У селу Црквице стоји црква Св. Богојављања коју је у 19. вијеку обнављао Тодор (Тодо) Бјелица (†1897), која ипак показује карактеристике средњевјековног црквеног градитељства Херцеговине у доба Косача. Мјештани казују да је стара црква била посвећена Св. Николи. Занимљиво је поменути са да се планински гроб који затвара ову кречњачку зараван зове Троглав са највишим врхом Бобијом. Крст лежи уз западну страну сеоског пута. Његова величина је 157x76 cm, с тим што је његово лијево раме с временом отпало. Одвојени, али у подножју крста сачувани дио, је ширине 35 cm.

Седми натпис лежи на усамљеном стећку (140x70) у Коравлици на локалитету Цријепац (баштине Папића). На њега ми је указао мјештанин Зоран Папић. На вишем земљишту, ка траси негдашње пруге, у дно Велике Продоли постоји крст (135x62) без натписа. У овом селу постоји кућа са урезаном 1603. годином на надвратнику, као и чатрња са урезаном 1604. годином.

Поред ових, скренуо бих пажњу и на два натписа у поду цркве Св. Јована у Петровићима којима се помињу Грбан (Грубач) Цвјетковић и војвода Цвјетко Бањанин, као и натпис са предјела Велика Продо у Коравлици. Коначно, натпис у прочељу цркве Св. Јована Крститеља у Доњим Мириловићима и у Билећу измјешеном стећку из села Мируше. Такође, слом-

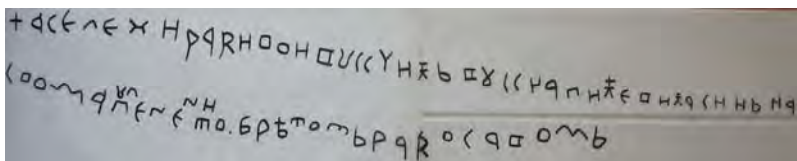
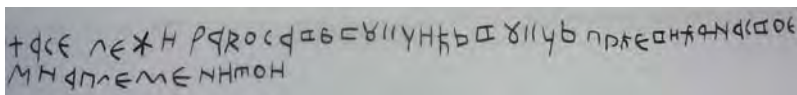
љеном крсту са измјештене некрополе у Билећи. Затим, натпис на крсту у билећком селу Симијова (Врањска) и натпис на сљемењаку у Радмиловића Дубрави у Баљцима (Бунчићи) као и натпис на крсту у Доњим Баљцима (Грубачићи). Такође, натпис на крсту у селу Струјићи у Попову, натпис на крсту код цркве у селу Заушје код Билеће и најмлађи међу понуђеним, натпис из Драчева (1770. г.) који је значајан зато што захваљујући ознаци године показује какви су типови крстова израђивани током одмаклог 18. вијека.

Желим посебно скренути пажњу на натпис са крста на Беговим коритима у Бијелој Гори (масив Орјена) који лежи усамљен на древном катуну. Бегова корита су увала у близини села Оровац. И овај налаз говори у прилог опажању да значајни средњовјековни споменици могу да се налазе у веома забаченим планинским, катунском стаништима. Такође, последњи у низу, до данас необјављени натпис на стећку крај куће Панцића у дабарском селу Кленак који, иако јако оштећен, могуће, казује о покојнику који урезује два имена: хришћанско (српско) и муслиманско.

Дужан сам скренути пажњу на једну трагичну околност у вези са бројним средњовјековним споменицима Херцеговине. Наиме, у току и на завршетку истраживања М. Вега, улиједила је кампања отимања Херцеговини највриједнијих стећака одношењем у Земаљски музеј у Сарајеву. У некрополи села Симијова у Врањској код Билеће, затекао сам један крст са натписом који сам овдје пружио, док је други пао због градње цесте у вријеме Брозове Југославије, а трећи, такође са натписом, однешен је у Сарајево. Овај крст, који је пао и слољен, одредио сам на темељу сачуваног дијела натписа као Крст Пилата Радивћа који помиње М. Вега. Ваља поменути да је Аустрогарска монархија у своје вријеме одредила другачију трасу пута кроз Симијову, даље од средњевјековне некрополе. Такође, дана 18. јуна 2011. године, отишао сам на некрополу „Селине“ у Бијелим Рудинама код Билеће и умјесто пет великих крстова, од којих два носе ћириличне натписе, затекао само два. У Радмиловића Дубрави код Билеће било је одношења стећака и то оних са натписима и ломљења стећака приликом подизања због преношења у Сарајево. Уништавања и одношења стећака било је у свим предјелима Херцеговине.

У Симијови су се мјештани одупрли отимању њиховог културног блага, али се екипа сарајевског Музеја ускоро вратила у пратњи полиције.

Натписи бр. 1 и 2

Натписи на два стећка сљеменака у Љутом Дољу у Дабру у гробљу цркве Св. Вазнесења Христовог. Западни дио некрополе.

Значајни властелински род у Дабру 14. и 15. вијека су Пићевићи (Пићовићи). О њима се говори да су живјели у сјеверозападном дијелу поља са главним мјестом Љути до. Они се јављају као свједоци на повељама владара у 14. вијеку. Овдје су у то вријеме живјели Милош, Прибил, Вукац и Хрватин. У сљедећем вијеку: Пребјег, Радич, Остоја и Иваниш. Како смо већ истакли, Радич Пићевић је сахрањен у селу Кле-чак код извора Требесина.

Браило Тезаловић, министар финансија на двору Радо-слава Павловића удао је кћер Владиславу за Иваниша Пићевића у Дабру. Историчари истичу извјесну дилему у погледу могућности дефинисања области Пићевића. Скреће се пажња на посједе на Трусини гдје се 1413. године помињу људи Доб-ривоја Пићевића. У претпоставци се говори о дабарском дис-трикту који би се простирао од Љутог дола до засеока Пиће-вићи на Трусини. Вјерује да је могуће благодарећи мом рјеша-вању проблема натписа у Клечку извјесније допринијети рје-шавању тог питања нас начин да се заиста на том предјелу стерао овакав дистрикт јер укуп једног од историјских Пиће-вића свакако говори томе у прилог.

У литератури о средњевјековном Дабру, а то је готово једина литература посвећена историјском ходу овога краја,

узима се да је примарно сједиште дабарских феудалаца Пићевића село Љути До западно од Берковића. У овоме мјесту формирана је некропола стећака, сљемењака, нешто мало крупних сандука у западном дијелу рецентног гробља и плоча у источном његовом дијелу, крај цркве Вознесенија Христовог. Некропола са натписима Пићевића стоји као група од шест сљемењака, два готово једнаке величине, на којима су израђени дворедни натписи. Први натпис помиње Радосава Вукчића, вјероватно сина Вукца, мада се то да је он син Вукца изричито не помиње. Натписе је објавио Марко Вега, а датовоао и Маријан Сиврић.

Овдје, у западном дијелу некрополе, лежи западно од групе сљемењака један јако велики сандук који подсјећа на сандуке из Милавића. Источније, ка цркви, мали сљемењак без натписа.

Оба натписа урезана су скоро читавом дужином сљемењака на јужној страни.

Други љутодолски натпис лежи на јужној страни јужног стећка сљемењака и помиње Радивоја сина Вукца Пићевића и његовог брата Радосава. Како сам већ истакао, Марко Вега је објавио ове натписе које ја ипак доживљавам другачије услед детаљније морфолошке анализе. Код М. Вега, први натпис гласи: „†А СЕ ЛЕЖИ РАДОСАВЪ ВУКЧИЋЪ ВУКЦЪ ПИЋЕВИЋА НА СВОИ НА ПЛЕМЕНИТОИ“, а други: „†А СЕ ЛЕЖИ РАДИВОИ ВУКЧИЋЪ ВУКЦА ПИЋЕВИЋА СИНЪ НА СВОИ ПЛЕМЕНИТО БРАТОМЪ РАДОСАВОМЪ“.

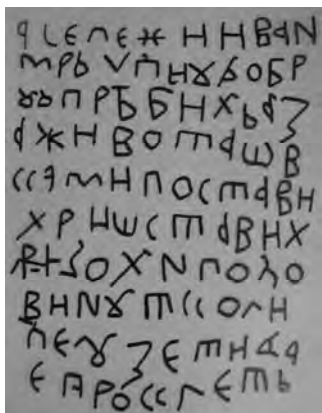
Ови натписе читам на сљедећи начин: „†А се лежи Радосав Вукчић Вукц(а)⁴¹ Пићевића на својем на племенитој“ и „†А се лежи Радивој Вукчић Вукца Пићевића син на свом, а у племенито (са) (з) братом Радосавом“.

Овдје су, дакле, могуће, сахрањена два брата, с тим што један натпис помиње обоицу.

Натпис бр. 3

Натпис на стећку у Фатници (код старе школе).

⁴¹ Могуће је чак да је ово слово скривено у бордури

АСЕ ЛЕЖИ ИВАН
 МРЪЧ(И)Ћ У ДОБР
 УЋ ПРЋ БИХ А З
 А ЖИВОТА ОВ(И)
 КАМИ ПОСТАВИ
 ХЋ И ОСТАВИХ
 Ћ ЛЕГОХ Н(А) ПОЛО
 ВИНУ ТКО ЛИ
 ЋЕ УЗЕТИ ДА
 Е ПРОКЛЕТЋ

Читање натписа би било: „Овдје лежи Иван Мрчић. У добру прије бијак (пребивах). А за живота ови ками поставих. Легох на половину. Тко ли ће узети да је проклет.“

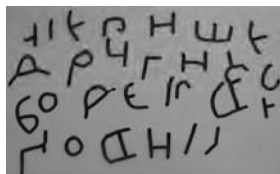
Овај натпис објављивали су Ти́ро Трухелка (1892) и Марко Вего (1964). Марко Вего је оспорио читање ријечи „добру“ Ти́ра Трухелке у другом и трећем реду натписа, налазећи овдје ријеч „Дабру“. Вјерујем да нема никаквог разлога да се овдје безусловно тражи оближњи топоним Дабар, када је ријеч исписана сасвим јасно. Тешкоће и дилеме јављају се и око ријечи „прЋбих“ у трећем реду. Моје мишљење је да код тумачења старих натписа треба прилазити уметању слова тек у нужди. Онда, када се самим натписом нуди јасно рјешење, треба се држати става: Читај како пише. Овај ред, суштински рјешавам као: „...прије бих...“. Надаље, озбиљне тешкоће јављају се код препознавања словних знакова у почетку седмог реда натписа који је М. Вего прочитао као: „легох“. Међутим, самим снимком који је М. Вего понудио, види се да он није ријешао овај натпис у морфолошком погледу, иако је правилно растумачио прву ријеч седмог реда. Наиме, шести ред натписа почиње из петог реда пренијетим словом „Х“. Послије овог слова слиједи полуглас који је урезан дословно као слово „Р“. Стога би било могуће вјеровати да је исти такав полуглас урезан на почетку седмог реда на начин да му окомита црта у потпуности пресеца слово „Л“. Онда, послије „Л“, слиједи једно редуцирано, брзописно „Е“ какво иначе клесар нигдје није урезао, а затим, наглавачке окренуто брзописно „Г“. Овако „Г“, и ако би било правилно орјентисано, веома ријетко сам виђао у старим ћириличним исправама. Такође, желио бих

скренути пажњу на облик слова „Д“ у другоме реду, у ријечи „добру“ који је идентичан облику слова „Д“ из натписа у Клечку који сам раније објавио.

Стећак са натписом лежи у дворишту старе школе у с. Фатница. На источној страни, на којој лежи натпис, висок је 2,4 м а широк 54 см. Дужина горње ивице јужне стране износи 1,87 м. Стећак је постављен на веома масивни постамент – плочу. На његовој сјеверној страни урезано је рецентно латинично: АНМЕТ у окомитом низу. Поред стећка са натписом, сјеверније, лежи други стећак типа сандука.

Натпис бр. 4

Натпис на стећку уз апсиду цркве Св. Ђорђа у Враћеновићима (Опутне Рудине).

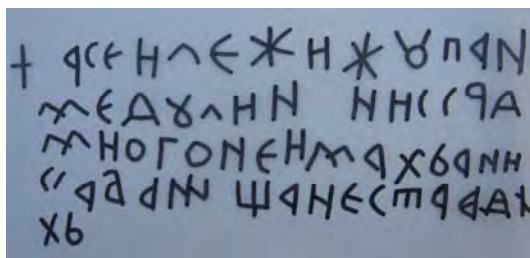

АСЕ ПИШЕ
ДРАГИЋ
БОДЕЧ С(А)Г(РАДИШЕ) СИ
НОВИ

Читање овог натписа би гласило: „Овдје пише Драгић Бодеч. Саградише синови“

Натпис бр. 5

Натпис на стећку у пољу код љубомирског села Врпоље.

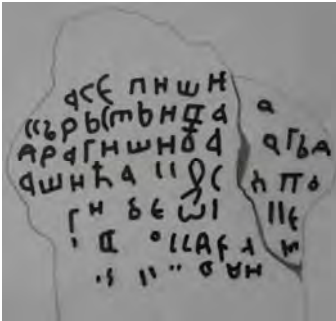
АСЕИ ЛЕЖИ
ЖУПАН
МЕДУЛИН
НИКАДА
МНОГО НЕ
ИМАХЪ А НИ
КАДА НИШТА
НЕ СТРАДА
ХЪ

Читање натписа гласи: „Овдје лежи жупан Медулин. Никада много не имах, а никада ништа не страдах.“

Помно расчлањивање последње ријечи натписа са јасном интенцијом исписивања слова „Д“ водило је коначном читању натписа који је на тај начин, читањем последње ријечи: „страдах“, добио пуну логику. Жупан Медулин саопштава да никада није много имао, али да није ни ризиковао. Тешкоће које су се код тумачења натписа јавиле код М. Вега дошле су услијед тврдог увјерења да је треће слово у овој, последњој ријечи натписа, обавезно слово „А“. То је, међутим „Р“ са трбухом окренутим улијево. Овај натпис је настао послје 1412. године.

Натпис бр. 6

Натпис на крсту у селу Црквице (Опутне Рудине).

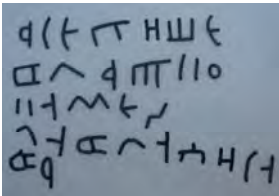

АСЕ ПИШЈЕ
КРЪСТЪ ИВА...
ДРАГИШИЋА ГЪ(ОСПОДИНА)
Д
АШИЋА КОС. ПЪ(ОСТАВИ)
СИ БЕЛЕГ...

Читање очуваног дијела натписа би гласило: „Асе пишје крст Ива Драгишића господина Дашића... Постави овај белег...“. На натпис је указао г. Рацо Ђедовић из Црквица.

Натпис бр. 7

Натпис на стећку на лок. Цријепци у Коравлици (Опутне Рудине).

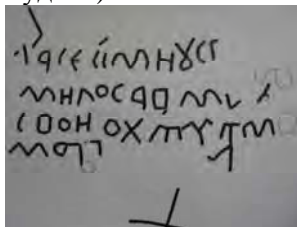
АСЕ ПИШЕ
ВЛАТКО(В)
КАМЕН (ЋЕР)
КА ВЛАДИСА
ВА

Могуће читање натписа би гласило: „Овдје пише Влатков камен. Подиже (сагради) ћерка Владисава.“

Овдје пружам само један могући поглед на садржину натписа, дајући могућу реконструкцију посве оштећених дјелова. Оно што је неспорно, лежи у поруци да овдје (под стећком) лежи Влатко. Такође, изузетно је тешко читање претпоследњег и последњег реда натписа као име Владисава, али је вјероватно.

Натпис бр. 8

Натпис на стећку на лок. Велика Продо у Коравлици (Опутна Рудина).

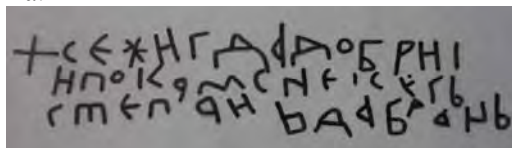

АСЕ К(А)МИ УС(ЕЧЕ)
МИЛОСАВ М...
СВОИОХ ТУЋМ(О)
М

Могуће читање овог веома оштећеног натписа би гласило: „Овај ками усјече Милосав ... својој туђмом“.

Натпис бр. 9

Натпис на стећку са цркве Св. Архангела Михаила у Бањанима.

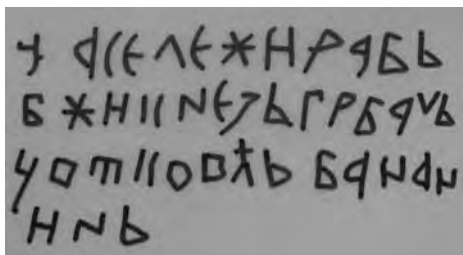

+СЕ (ЛЕ)ЖИ Г(ОСПО)Д(ИН)Ъ ДОБРИЋ
И ПО(Д) КАМ СНЕ КН(Е)ЗЪ
СТЕПАНЪ ДАБРАНЪ

Читање натписа би гласило: „Овдје лежи господин добри и под каменом сне. Кнез Стјепан Дабран.“

Натпис бр. 10

Натпис на стећку у цркви Св. Јована – Петровићи (Бањани).

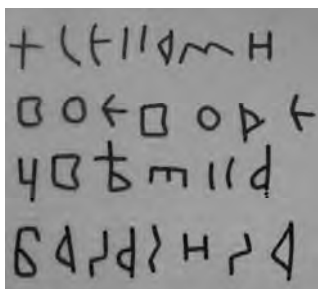
АСЕ ЛЕЖИ РАБЪ
Б(О)ЖИ КНЕЗЪ
ГР(У)БАЧЪ
ЦВ(Ъ)ТКОВ(И)ЋЪ
БАНАН
ИНЪ

Моје читање би било другачије од ранијих покушаја у једном јако важном детаљу – имену покојника које је, сходно традицији, читано: Гр(у)бан. Наиме, последње слово другог реда нисам са пуном сигурношћу, могао препознати као „Н“ које би лежало као засебни словни знак или пак лигатурно „Н“. Препознатљиво „Ч“ у облику латиничног „v“, одвојено од слова „А“ и полугласа на завршетку ријечи, изведено је са широм апертуром него је то случај са било којим словом „Н“ у оба натписа у поду цркве Св. Јована. Уколико је ово слово јасно одвојено од претходног слова, напросто немамо могућност да га са потпуном сигурношћу доживимо као лигатурно „Н“.

Читање натписа гласи: „Овдје лежи кнез Грубач Цвјетковић Бањанин.“

Натпис бр. 11

Натпис на стећку у цркви Св. Јована – Петровићи (Бањани).

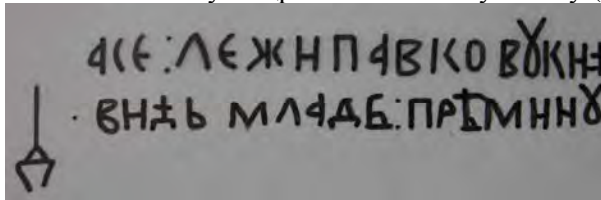

+ СЕ КАМИ
БОЕВОДЕ
ЦВЪТКА
БАНАНИНА

Читање натписа би гласило: „Ово је камен војеводе Цвјетка Бањанина“

Натпис бр. 12

Натпис на стећку са цркве Св. Јована у Клењу (Бањани)

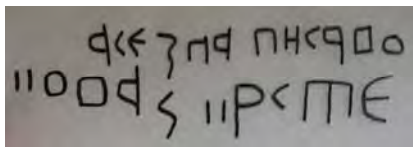

АСЕ: ЛЕЖИ ПАВКО ВУКИЋ(Е)
.ВИЋЪ МЛАДЪ: ПРЪМИНУ(X)

Читање овог натписа би гласило: „Овдје лежи Павко Вукићевић. Млад преминух.“

Натпис бр. 13

Натпис на стећку уграђеном у прочеље цркве Св. Јована Крститеља у селу Доњи Мириловићи (Билећа)

(НЕК)А СЕ ЗНА ПИСАВО
КОВАЧ КРСТЕ

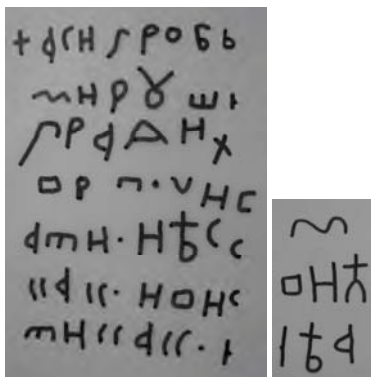
Читање: „Нека се зна, писао ковач Крсте“.

Натпис бр. 14

Натпис на сломљеном стећку у источном дијелу измјештене билећке некрополе.

У селу Мируше лежала је некропола стећака са натписима који су дјелимично спашени одношењем у Билећу, гдје данас леже три ћириличка натписа на стећцима. Први је изузетно важан јер показује средњевјековно присуство породице Мирушића у овом селу. Стећак је лежао уграђен у праг старе цркве Св. Петке у Мирушама. Његов натпис, по читању Марка

Вега гласи: „+ А си гроб ...ъ Мирушића. Градих за ово почивали(ште), а ти и ја самъ (биљ) како и ви, а ви ћ(ете би)ти како и ја“. Стећак је данас сломљен на два дијела. Његова дужина износи 2,4 м, а ширина у ширем дијелу 64+43 см.

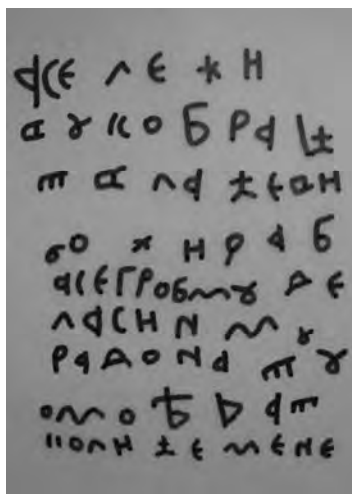
Лежао у Горњим Мирушама

Код овог натписа, у читању Марка Вега, јавља се тешкоћа са смјештањем у натпис сегмента у петоме реду: „...а ти...“. Онако како је пружено коначно читање, овај се сегмент не може уклопити у рјешење. Данас је пети ред натписа сачуван само до половине слова „В“ које је урезано као положени правоугаоник. Постоји, наиме, могућност, да је пети ред настављен словима: „али(ште)“ како га испишује и реконструише М. Вега, али тада наставак, петим редом, „а ти“ губи сваки смисао, изузев ако не би представљао узвик, позив: „А ти!“ што је јако мало вјероватно. Уколико би заиста стајало како казује Вега, тада би наставак реда, на одломљеном дијелу стећка, могао бити словима: „ЗН...“, чиме би клесар исписао ријеч: „знати“. Тада се јавља пуна логика натписа: „Ово је гроб ... Мирушића ... Градих за ово почивалиште знати. И ја сам био како и ви, а ви ћете бити како и ја.“ Дакако, могуће је, сходно данас доступном материјалу читати и „...градих ово почивати...“

Натпис бр. 15

Натпис на стећку пренијетом у Билећу из села Гроца

Други, боље сачувани натпис из долине Требишњице (Гроца, црква Св. Петке) је ћирилички натпис Вукобрата Влађевића којим се и ово презиме уводи у круг презимена са подручја Опутне Рудине. Марко Вего је објавио и овај натпис који се, заиста, у последњим редовима тешко ријешава. Стећак типа плоче је сачуван у цјелости 2 м дужине и 1,3 м ширине и носи натпис у девет редова који казује да ту лежи Божји слуга Вукобрат Влађевић, а да му гроб подиже син Радоња. М. Вего слово „Ћ“ другог реда, смјешта на крај трећег реда, практично у бордуру. Оно лежи на завршетку другог реда, чак једном у десно укошеном линијом раздвојено од ријечи: „Вукобра...“ Овдје бих ипак пружио сопствени цртеж јер доноси детаљнију морфолошку анализу.

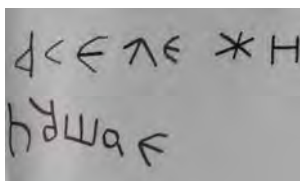
А СЕ ЛЕЖИ
ВУКОБРА \Ћ
Т ВЛАЂЕВИ
БОЖИ РАБ
А СЕ ГРОБ МУ ДЕ
ЛА СИН МУ
РАДОНА ТУ(Г)
О МОЋ Ђ А Т
КО ЛИ ЋЕ МЕНЕ

Лежао код цркве Св. Петке (Гроца)

[Овдје лежи Вукобат Влађевић божји слуга. А овај гроб му изради син му Радоња туго моја. А ко ли ће мене (ожалити)]

Натпис бр. 16

Натпис на високом сљеменаку у Радмиловића дубрави у селу Бунчићи (Баљци).

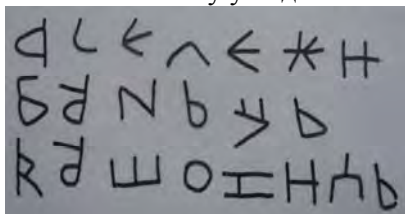
А СЕ ЛЕЖИ

РУШОЈЕ

Читање овог натписа ипак би било: „Овдје лежи Рушоје“, а не „Рашоје“ како је пружио М. Вего. Четврто слово другога реда натписа, које на моме цртежу изгледа као „А“ је искључиво омашка клесара и свакако представља „О“. Лако је уочљиво, такође, да слово „Р“ у имену лежи окренуто наглавачке. Желим, такође, скренути пажњу на други натпис на стећку у Радмиловића Дубрави. То је троредни натпис: А СЕ ЛЕЖИ БУЊЏЬ РУШОВИЋЬ. Овако је натпис ријешио М. Вего. Свакако је Вего, у складу са претходним натписом на високом сандуку (Рушоје), одлучио да ово очигледно „Д“ у презимену-патронимикону, одреди као „Р“, дакле: Рушовић. Дужан сам, ипак, скренути пажњу на чињеницу да овакво „Р“ нема аналогичје у натписима Херцеговине, па сходно томе, изнијети могућност да се овдје не ради о Рушовићу, него о Душовићу.

Натпис бр. 17

Натпис на стећку у Радмиловића Дубрави

А СЕ ЛЕЖИ

БУЊЏЬ

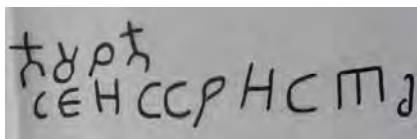
ДУШОВИЋЬ

Читање натписа: „Овдје лежи Бун(а)ц Душовић“.

На тај начин, препознавајући прво слово у трећем реду као „Д“, а не „Р“, јер такво „Р“ нисам видио нигдје у Херцеговини, а овакво слово „Д“ је јако често, па се виђа и слово са готово квадратним обликом трбуха (Премилово Поље, Дабар), ријеч трећега реда ипак читам као Душовић. То чак доводи у питање читање претходног натписа на високом сандуку у Радмиловића Дубрави (Рушоје=Душоје?).

Натпис бр. 18

Натпис на крсту у средњевјековној некрополи у билећком селу Симијова.

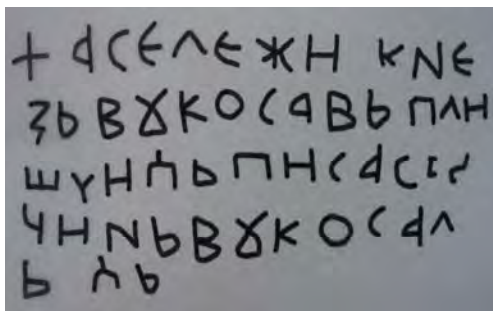

ЂУРЂ
СЕИ КРИСТЪ
2,45x1,02 м

Овај натпис М. Вего је читао на следећи начин, не видјевши друго слово ђерв: „Ђур сеи крст“. Моје читање натписа: „Ђур(а)ђ овај крст“

Натпис бр. 19

Натпис на сјевероисточно позиционираном сљемењаку у некрополи у Пустом Пољу (Велико гробље) код села Степан (Гацко)

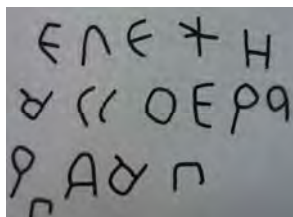
+ А СЕ ЛЕЖИ КНЕ
ЗЪ ВУКОСАВЪ ПЛИ
ШЧИЊЪ ПИСА СТА
ЦИЊЪ ВУКОСАЛ
ЋЪ

М. Вего је пружио другачије виђење овог натписа, прочитавши име особе која је подигла споменик, по свему судећи своме оцу, као „СРАЧИН“. Најпомнијим прегледавањем натписа уочена је могућност да је последње слово овога имена заиста „А“, иако је његова окомита црта једва видљива. На „А“ више указује извјесна закривљеност трбуха у доњој саставници. Претходно слово напросто нисам могао препознати као „Р“. М. Вего је овдје „нашао“ слово „Р“ па је дошао до читања имена као „СРАЧИН“. Међутим, уколико је овај угласти знак представљао изокренуто слово „Т“, а прво јасно препознатљиво слово имена у доњем реду, иначе врло дослиједно

урезаног натписа, представља „Ц“, тада је могуће ово име читати на близак и прихватљив начин као: „СТ(Р)АЦИН“. Дакле: „+ А се лежи кнез Вукосав Плишчић. Писа Ст(р)ацин Вукосалић.“ Будући да је са овога локалитета познат натпис Вигња Плишчића, то би овај Страцин био његов брат.

Натпис бр. 20

Натпис на сломљеном крсту у накрополи у Билећи чији су споменици измјештени из потопљене долине Требишњице.

(А)СЕ ЛЕЖИ

(В)УКОЕ РА

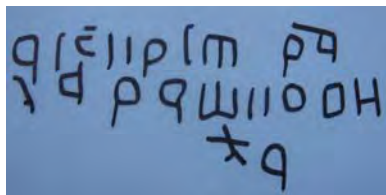
...У.

..

Натпис је урезан у средишњем дијелу сломљеног и врло оштећеног крста донешеног из потопљене долине Требишњице. Видљиво је из сачуваног дијела натписа да првим двијема редовима недостају само почетна слова, па је лако реконструисати натпис као: „А СЕ ЛЕЖИ ВУКОЈЕ...“. Даља реконструкција није могућа због оштећења која су вјероватно настала приликом преношења споменика.

Натпис бр. 21

Натпис на сломљеном крсту на Беговим коритима у Бијелој гори (масив Орјена)

АСЕ КРСТ РЂ

(А)ДА РАШКОВ(И)

ЋА

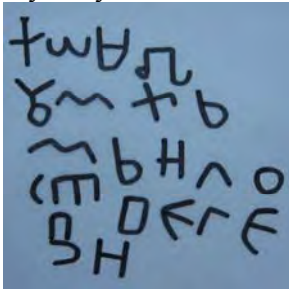
1,50 (дио са натписом) x 1,3 m

Оштећења натписа виде се у подручју слова „Е“ у првоме реду, и слова „Д“ из имена у другоме реду. Слово „И“ из презимена „Рашковић“, смјештено је у бордуру. Читање натписа: „Ово је крст Рада Рашковића“. И овом приликом

истичем увјерење да није могуће ово презиме или патронимикон доживјети као „Ратковић“ са наопако постављеним „Т“ само због тога што су у оближењем Коњском од давнина живјели Ратковићи.

Натпис бр. 22

Натпис на стећку сандуку у гробљу у средишту села Убоско у Љубињу

ОВД(И)
УМ(РЪ)ХЪ
МЪИЛО
СТ ВЕЛЕ
ЋИ

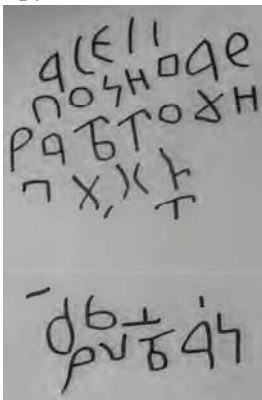
1,45x1,05 m

Читање натписа гласи: „Овдје умријех милост велећи“.

Натпис је објављивао М. Вего, али са посве непотребним и прекомјерним конструисањем текста, уводећи Мила Остоје неци = нећака. Необично је да није уочено разговјетно „В“ у облику усправног правоугаоника у ријечи „велећи“.

Натпис бр.23

Натпис на крсту у некрополи у селу Доњи Баљци (Делеуше, Грубачићи)

А СЕИ
ПОЧИВАЕ
РАБ ГО(СПОДУ)
ВУКЪ

... Г

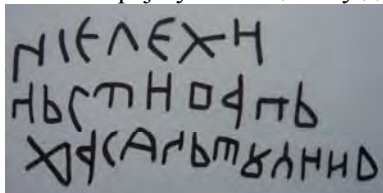
РУБАЧ

172x70

Крст је сломљен и дио натписа лежи на дијелу који је отпао и изгубљен. Читање натписа: „Овдје почиваје раб Господу Вук ... Грубач“.

Натпис бр. 24

Натпис крај куће Панџића у дабарском селу Кленак

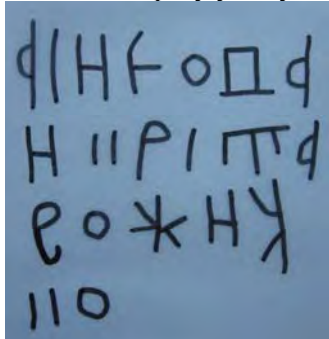

АСЕ ЛЕЖИ
НЬ СТИВАНЬ
ХАСАНЬ ТУ(Р)ЋИНЬ

Како се види, први ред натписа завршава ријечју „лежи“, а у први откривени знак у другом реду је могуће „Н“ иза којег се слиједи полуглас. Због тога, остављам могућност да је ово „Н“ завршетак неке краће ријечи која је недохватљива јер је стењак укопан у земљу. Могуће читање натписа је: „Овдје лежи Стиван Хасан Турчин“.

Натпис бр. 25

Натпис на крсту у селу Струјићи, источно од села и цркве

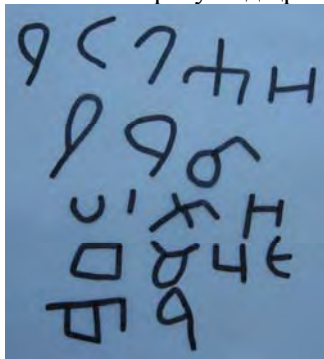
А СИЕ ОВА
И КРСТА
БОЖИЧ
КО

2x0,9 m

Читање натписа. „Ово је овај крста Божичко“.

Натпис бр. 26

Натпис на крсту код цркве у селу Заушје код Билеће

АС(Е) Л(Е)ЖИ

РАБ

Б(О)ЖИ

ВУЦЕ

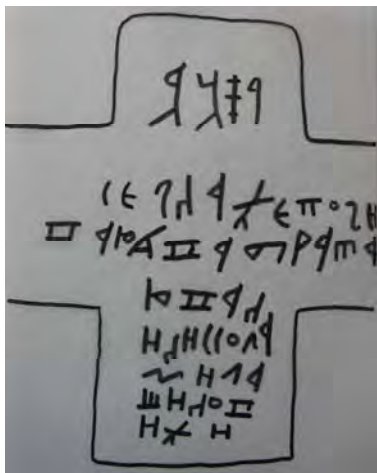
ТА

1,16x0,52

Читање: „Овдје лежи слуга Божији Вучета“. Крст лежи крај рушевине старе цркве у селу у којем традиција памти само муслимански живаљ.

Натпис бр. 27

Натпис на малом крсту сјеверно од апсиде цркве у Драчеву (Попово)

1711

(ДА) СЕ ЗНА ЋЕ ПОЧИ

ВАЮ ДВА БРАТА

ЮВАН

И НИКОЛА

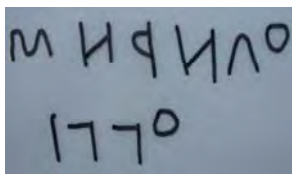
МИЛА

ШИНОВ

ИЋИ

Натпис бр. 28

Натпис на малом крсту у порти цркве у Драчеву сјеверно од цркве

МИАИЛО

1770

ЛИТЕРАТУРА:

Ćiro Truhelka, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine VII*, Sarajevo, 1895, 270, 271.

Јевто Дедијер, *Ойуџине рудине*, Српски етнографски зборник, књ. V, Насеља српских земаља, књ. II са атласом, Београд, 1903, 777.

Петар Шобајић, *Никишић – Онојошић*, Београд, 1938, 20-22.

Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine II*, Sarajevo, 1962, 40, 41, 45.

Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I – III*, Sarajevo, 1962-64, br. 133, 136, 183, 184. Посебно: М. Vego, исто, књ. III, s. 14, 26, 27. (Натпис из Фатнице), 33. Такође, стр. 20, 21 (Радмиловића дубрава). Такође: бр. 154, 155, 156, с. 29. Веома омета превод свих ћириличких натписа латиницом у дјелу М. Вега, јер ћириличке графеме добијају неодговарајућу замјену латиничним, из сасвим нејасног разлога.

Петар Шобајић, *Корјенићи*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, IV књига, Цетиње, 1964, 115, 116. Аутор који је пружио пуно корисних података и обавјештења о Корјенићима помиње и овај натпис за који каже да помиње раба Божијег Георгија који се престадио у дане жупана Крње. Он, такође, казује да је Јован Кујачић написао да је натпис настао 1224. године.

Светозар Томић, *Бањани*, Српски етнографски зборник, Насеља 31, Београд, 1949, 313, 314 и 317, 318.

Ј. Ивовић, *Три најџиса у селу Пејровићима*, Историјски записи X, књ. XIII, Цетиње, 1957, 258-265.

Šefik Bešliagić, *Stećci – kataloško – topografski pregled*, Sarajevo, 1971, 440-445.

Гордана Томовић, *Морфологија ћирилских најџиса на Балкану*, Београд, 1974.

Marijan Sivrić, *Srednjovjekovna župa Dabar* (Srednjovjekovne humske župe), Mostar, 1999, 215.

Јефто Дедијер, *Херцеговина, антропогеографске ситуације*, изд. Веселин Маслеша, Сарајево, 1990, 166.

Радмило Пекић, *Жуџа Дабар у средњем вијеку*, Билећа, 2005.

Збирка радова: *Кулџини џредак Стефан Вукчић Косача*, Београд, 2007 /приређ. В. Максимовић/: Војислав Ј. Ђурић, *Косаче*, с. 69, нап. 64 и 65.

Горан Комар, *Најџис Бојдана Хаџељевића 119 година након Трухелке и један наобјављени најџис из Дабра*, Слово 31-32, Никшић, мај 2011.

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Предраг ЖИВКОВИЋ:
*Индокиририрано образовање и
нова (не)иисменоси*

Драган ДРИНЧИЋ:
Нови свјејски йоредак

Предраг ЖИВКОВИЋ

ИНДОКТРИНИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ И НОВА (НЕ)ПИСМЕНОСТ (ОБРАЗОВАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ- ПРЕВАСПИТАВАЊЕ САВЈЕСТИ)

„Видите како сам скроман.
Одвајам истину од лажи“ Виктор Иго

Једно од најупечатљивијих развојних токова историје, јесте ширење формалног школовања и на оне друштвене слојеве који су некад били искључени из њега. Искуство развијених друштава показује да је масовно образовање један од основних темеља привредног раста. Вјера у чудесну моћ образовања један је од најтрајнијих чинилаца либералне идеологије. Међутим, демократизација образовања у Црној Гори постигла је мало тога што би оправдало ту вјеру. Она није омогућила масама да боље разумију модерно друштво, није смањила поље масовне културе, нити антагонизам богатства и сиромаштва. Показало се да су образовање и васпитање у црногорском друштву у функцији одржавања владајућег система са строго изграђеним и интериоризованим вриједностима које се не могу и не смију доводити у питање. „Образовање се тада као могуће стицање знања једноставно супсумира под основне „више“ циљеве васпитања који се намећу од стране владајућег идеолошког концепта. Тиме образовање губи своја битна својства, прије свега, „стицање знања и искуства“, чиме се једноставно предаје циљевима васпитања, и потчињава једносмјерном диктатизирању. Циљеви васпитања често ауторитету идеја намећу ауторитет идеологије, гдје се могућности стваралачке имагинације и донекле утопије измјене навикнуте друштвене праксе губе пред наметнутим редом и поретком постојећег владајућег политичко друштвеног система“ (Р.Р. Божовић, 2009).

Супротно од онога што сматра већина теоретичара, поједина друштва (ауторитарна, тоталитаристичка) као да не по-

чивају на идеји успјеха тј. просвећености слојева. Умјесто тога, њима су потребни умртвљени људи, који се лако предају тривијалним пословима и траљаво их обављају. Огромне друштвене промјене које се рефлектују и у школовању, погоршавају школски систем и тако директно утичу на ширење некритичког мишљења и естаблирања у постојећи политичко-друштвени поредак. Масовно образовање, које је започело као обећавајући покушај демократизације у Црној Гори, високе културе привилегованих класа, завршило је затупљивањем самих повлашћених. Савремено друштво постигло је до сада невиђен степен формалне писмености, али истовремено створило и нове облике неписмености. Школе и универзитети помажу у мотивисању једних ка достигнућима и успјеху у животу и у обесхрабривању других који излаз траже у мање плаћеним радним мјестима.

Образовни процес у Црној Гори, стриктно се идеолошки постулира, чиме губи друштвене и филозофске претпоставке. Цијелом школском систему намеће се образац васпитања, као *Прокрусјева њосиља* класног преваспитавања младе генерације у сврху формирања младих као вјерних чувара владајуће идеологије. Експанзија свих ступњева школства је, у великој мјери, условила пад квалитета образовања чиме се у друштву успостављао ауторитет звања над ауторитетом знања. *Болоњска реформа* као раздобље прогресивизма, ствара немаштовиту образовну бирократију. Данашњи развојни токови у високом образовању, смањују квалитет образовања. А то, истовремено, прати стални пораст школарина. Тако све више постаје приступачан само најбогатијим слојевима. Тиме образовање појачава јаз између класа. На сцени је пропагандна потрошња образовања.

Постоји велики број покушаја теоријског дефинисања улоге задовољства у потрошачкој и масовној култури. Ти покушаји су изузетно разнолики, али оно што им је заједничко јесте да се та задовољстава „шире“ путем средстава масовних комуникација. Популарна задовољства проистичу из друштвених припадности које формирају различите друштвене групе, али најчешће су фиксирани од центара моћи. Раскош редитељског талента за компјутерске вратоломије, наше паланачко искуство и приче за сва времена, само су у служби индустрије забаве за масе. Може се поставити начелно питање, шта је остало од индивидуалног печата најпознатијих писаца, анима-

тора наше историје, ако се њихова дјела когнитивно симплификују зарад палијативне популарности? Да ли су и они имали латентне амфибије и водили се једном животном идеологијом-тржишном, а остало су све измаштали?

Лукративни творци врше дезауратизацију повијесних дјела, тако да можемо регистровати на дјелу моменат у коме умјетничка оставрења губе своју ауру-односно атрибуте неповљивости и оригиналности, прелазећи у своје техничко „друго“ тј. у чисти медијум масовног репродуцибилитета. У прилог њихове постмодернистичке верзије естетског не иде у прилог ни Вајлдова теза о божанском подријетлу љепоте која се не одржава више у нечем што је добро или морално, а која се гради изван односа добра и зла, морала и неморала, јер су интенционално десакрализујуће. Еклатантан примјер наведене дезауратизације можемо видјети и на црногорским медијским општилима. Употреба мономитија и полимитија има за циљ успостављање релације између масовне публике и стварности, односно материјалног, идеологијског и семиотичког садржаја, који треба да добије своју прођу на тржишту. Оно се остварује путем разних медијских егзибиционизама и специфичне медијске естетике, да би се публика идентификовала с тзв. колективним репрезентацијама, остварајући на тај начин контакт с историјским сотерима као најбољим *репрезентацијама њиховим* *психолошким*, а у духу активирања својеврсног емоционалног реализма и петрифициране потрошачке маније. Помало забрављене великане, *лукративни рибари људских душа* оживљавају периодично. Један еклатантан али и безскрупулозан примјер упутних рекламних садржаја јесте и ревитализација духовног владике Петра II Петровића Његоша, као парадигме елоквентности и мудрости, *да се дјелује његово и храбро* *породице* „*рецидивне вирусне његошине*“. Читава генеалогичка проблема огледа се у томе што је свијет моралних вриједности али и имагинације постао нека врста ресурса за потрошњу. Ипак, наши ињжењери душа и њихови рекламни садржаји одишу јефтиним формулама које се употребљавају у сврху продаје свега оног што је дериват потрошног свијета. Интересантно је да су конзументи и дјеца и одрасли. Али то ипак није индустрија снова, већ индустрија терора.

Када је у питању друга страна медаље тј. сфера политике и ту можемо детектовати медијску и политичку неуралгичност. Као да постоји хомологија између медијских центара

у Црној Гори, бар када су у питању медијске поруке, које су идеолошки детерминисане. Еванзивни елементи, које користе модерни митомани, популистичке паролe, интониране су већ познатим мелодијама које су прохујале овим просторима. Пацифистичке идеје које пласирају, измичу просуђивању понајвише стога што на њих битно утичу вулернабилно властољубље и страначко користољубље. У апсурдној збиљи, политички протагонисти „машу заставама европских боја“. Када би се у потрази за истином, удружили разум и савјест лако би се закључило, да је тешко стићи до лавиринта Европе, а камоли из њега изаћи. Ако је галантни Зевс за одузету невиност, даривао Европу накитом и копљем, шта вредније наши политички прваци могу понудити Европи, а чими већ није „даривана“. Поједини могу бар да се похвале да су „спавали не с Европом већ у „Европи“ - (Сарајево). А када се потроши таква идеологија, остаје несумњиво сазнање на политику као превару. Зато и није могућна суштунска промјена друштва у одсуству *фронесиса*. Ту је трагикомична околност: они који најмање знају мисле да знају највише, да знају све. Дневници су постали фонтане информативних жеља и апологете дипломатских односа. Ерго, у сијасету умијећа демонстрирали смо оригинарно умијеће, како се постаје свјетска периферија-потрошње.

Рецентни универзитети у духу маниризма, као да подстичу реминисценције Вебленове доколочарске класе. Чак и данас на појединим (приватним) високошколским установама постоје у употреби такве ствари као што су професорска капа и огртач, матрикулација, иницирање, дипломске церемоније, додјељивање прерогатива, а све то у облику који наговјештава извјесну врсту „апостолског наслеђивања“ (Медитеран, УДГ). Ритуалистички остаци и враћање уназад појављују се на оним универзитетима који се првенствено баве образовањем квази доколочарских класа. Капа и огртач су усвојени као знак препознатљиве „учености“ и припадности школи, која се похађа. Може се закључити да се у погледу времена ово враћање уназад, поклапа с кулминацијом извјесне моде атавистичког схватања образовања, као дивергенције међу класама. Ова дјелимична замјена новчане за образовну ефикасност, јесте пратећа појава савременог преласка од истицања доколице на истицање потрошње (образовања) као главног средства за стицање угледа. Знање ради знања није примарни циљ ових класа,

већ експонирање и инвидиозност виших класа. „Студент који је под патронажом врши дужност ученог живота заступнички за свог патрона, који на тај начин стиче изванредан углед на исти начин на који се добар углед приписује господару за кога се врши у било каквом виду заступничка доколица“ (Т. Веблен, 1966). Општа квантификација стицања дипломског образовања, не остварује прави квалитет. Функција образовања је у Црној Гори временом од политичке постала економска, а која гласи-обучити људе за плаћене послове. Људима од моћи и власти стоје на располагању средства помоћу којих могу да убиједу младе да оно што они хоће јесте управо оно што сви млади желе. Преко школског система, настоје да од младих створе ведро расположене суспидијарне послушнике, убризгавајући у њихову свијест само оне идеје које помажу бољем функционисању постојећег поретка. Вриједносно-неутрална наука служи сваком систему, најбољем као и најгорем. А црногорска интелектуална елита због своје „секташке психологије“ одувјек је „каснила“, поготову у погледу њеног ангажовања. Црна Гора је каснила са оснивањем Универзитета, а који се опет убрзано развијао, али са противрјечним успоравањима неких нејних сегмената. Центарлизацијом Универзитета и метрополизацијом културе и рапидним растом главног града, неки градови са значајном културном традицијом осуђени су били на рурализацију и вјештачке творевине у развоју културе. За оне који су креирали концепт и поставку нових високошколских установа, даје се најбоља могућа слика шта се и како у Црној Гори ствара у области високог образовања. Она показује да се наша културна средина не може лишити баласта конзервативног поимања образовања - „склоног романтичарским мистификацијама“ али и идеолошки постулираног. Сомасовљењем образовања, девалвирано су критеријуми вриједности у смислу селективног избора студенског и стручно-компетентног кадра.

Драган ДРИНЧИЋ

НОВИ СВЈЕТСКИ ПОРЕДАК

У политичком дискурсу постоје различита схватања „Новог свјетског поретка“. Његовој контроверзи доприносе његова недовољна теоријска утемељеност, као и различита интересна тумачења од стране одређених идеолошко-политичких структура.

Као утопијски, неолибералистички теоријско-идеолошки конструкт, „Нови свјетски поредак“ не постоји у политичкој пракси. Но како се он често одређује и као систем међународних односа, онда га треба третирати као феномен политичке реалности.

С аспекта либерално-демократских вриједности, „Нови свјетски поредак“ не постоји као позитивни друштвено-политички фактицитет. „Нови свјетски поредак“ је утопистичка идеолошка реконструкција старог свјетског поретка и његов софистицирани практички континуум. Неконституисаност истински либералног новог свјетског поретка је посљедица непостојања практичког и вриједносног дисконтинуитета са старим међународним поретком, оличеним у хладноратовском тоталитаризму. Једина разлика између „Новог“ и старог свјетског поретка је у успостављању униполарног облика глобалне политичке моћи, док је њихова тоталитарна суштина иста. Међутим, у дијелу либералистичке политичке јавности заступљено је мишљење да је „Нови свјетски поредак“ квалитетно нови систем односа у међународном правно-политичком саобраћају. Тако се „Нови свјетски поредак“ означава као својеврсни трансидеолошки либерализам, чије су основне циљно-вриједносне карактеристике: интеграција, либерализација, деидеологизација, деконфликтација, деисторизација, деетатизација, демократизација и заштита људских права.

Амерички теоретичар и идеолог „Новог свјетског поретка“ Френсис Фукујама пише у својој студији „Крај историје“ да је „људско друштво достигло крај своје историје и да су сва велика питања ријешена“.

Позивајући се на Хегела, Фукујама истиче да „еволуција људског друштва није бескрајна и да ће се завршити када човјечанство постигне такав друштвени облик који задовољава његове најдубље и најфундаменталније потребе“. Идеални облик друштвене еволуције Фукујама види у универзалној вриједности либералне демократије, која „није само највиши достигнути већ и крајње могући домет развоја људског друштва“.

„Нови свјетски поредак“ је посткомунистичка идеолошка конструкција, чији је смисао у институционализацији либерализма као глобалног система („свјетског процеса“) и његовом противприродном инаугурисању у обавезну парадигму политичког живота. „Нови свјетски поредак“ се замишља као интегрални међународни политичко-економски систем, који својим „актуелним“ и „месијанско-есхатолошким“ „идеалитетом“ треба да омогући посткомунистички „рај“ на Земљи. У ствари, „Нови свјетски поредак“ је антикомунистичка копија марксистичког схватања комунизма као бескласног друштва јер се означава као „дефинитивни крај историје и идеологије“ и вјечна побједа „идеалног“ неолибералног капитализма.

„Нови свјетски поредак“ се може одредити као својеврсни неототалитарни, интернационалистички либералистички „комунизам“ („комунолиберализам“), који се од свог „антагонистичког“ претходника разликује само по томе што има тржишни карактер, док су им облици технологије владања готово исти. „Нови свјетски поредак“ је сушта супротност изворном либерализму јер својим глобалистичким хегемонизмом и императивно-репресивним регулационизмом ограничава његово темељно начело - слободу појединца, конституишући се у первертирани систем, који се може одредити као посткомунистички, интеграционистичко-колективистички, мондијалистичко-супраетатистички неототалитаризам (савремена - либералистичка „Коминтерна“ - глобалистичка интернационала - „Глобинтерна“).

Униполарни, монархатски систем глобалне политичке моћи идеолошки се легитимизује и рационализује доктрином о „Новом свјетском поретку“, као „коначна побједа либерализма

и крај идеологије и историје“, док се у практичкој равни испољава као хегемонистички владавински систем, односно као поредак силе. Иако полази од идејних премиса либералистичког демократизма и либертетско-мондијалистичког хуманизма, глобалистички евроатлантизам, као облик савременог униполарног поретка, није демократски већ тоталитарни владавински систем, јер не концептуализује и не актуализује међународне односе на принципима сарадње, усаглашавања, компромиса и конкуренције већ на основу монополизма, притиска, насиља и доминације. Глобализам „Новог свјетског поретка“ је антипод свјетском универзалizmu јер његов интеграционизам није заснован на мултикултурализму и космополитској мондијализацији већ на парцијалистичком, униформистичком, центристичком и хегемонистичком евроамериканизму, који деструира аутономију и идентитет локалних ентитета.

Униполарни глобализам

Амероцентрични униполаристички глобализам доктринарно је „рационализован“ „теоријом хегемонијске стабилности“, коју су постулирали амерички политиколози Нај и Кохејн. По тој геополитичкој теорији, хегемонија је прихватљив поредак међународних односа јер, на основу максимално редуковане међудржавне интересне конфликтности, успоставља глобалну стабилност тиме што омогућава Сједињеним Америчким Државама, као најорганизованијој и најјачој земљи свијета, да уређује правила и понашање међународних субјеката. По моноцентристичкој, хегемонистичкој доктрини, постојање једнополарног свијета је неизбежно јер је униполарност крајња тачка еволуције.

Међутим, у савременој геополитици постоје теорије по којима је биполарни систем глобалне политичке моћи стабилнији и ефикаснији од униполарног и мултиполарног. Униполаристички и биполаристички теоретичари сматрају да мултиполарни систем дестабилизује међународни политички поредак усљед повећања конфликтносног интереса, као посљедице конституисања више аутономних центара глобалне политичке моћи. Амерички политиколог Волти сматра да је глобална политичка биполарност важнија од мултиполарности јер минимизира конфликтност и плуралистичку диверзификацију, усљед ограниченог броја учесника конфронтације. Руски политиколог Фројанов тврди да „у условима савременог, међуза-

висног свијета постојање више самосталних центара свјетске моћи може да доведе до хаоса, јер ако постоји много интереса, биће и много сукоба. Баланс снага, односно динамичка равнотежа, може да постоји само када су два једнака тега на ваги. Мир на планети гарантује само реституција биполарног свијета, у којем једна страна уравнотежује другу“. Руски теоретичар Тихомиров истиче да је „свјетски друштвени систем увијек био и остао првенствено биполаран. Једнополарност противрјечи законима природе. Свијет је упућен да буде биполаран јер полови допуњују један другог, у склопу јединства супротности“. Међутим, глобална полиархија, односно мултиполаризација свјетске политичке моћи, нужан је процес јер су униполарни и биполарни системи недемократски и хегемонистички, иако због своје мање интересне конфликтности обезбјеђују већу стабилност међународног поретка. Униполарни, моноцентрични модел моћи не може конституисати либерално-демократски систем политичке партиципације. Као што се у једнопартијском систему не може развити либерална демократија, тако је у униполарном - амероцентричном поретку немогуће обезбиједити равноправност и коегзистентност политичких субјеката. Да би оживотворио своја прокламована либерална начела, „Нови свјетски поредак“ би морао да се структурално плурализује као систем равноправних политичких субјеката. У том смислу је нужно да се његова моноцентрична владавинска компонента трансформише у плурално-децентристички модел моћи (нпр. регионални тип моћи), чиме би се демократизовао и конституисао као мултиполарни, полиархијски међународни систем.

Иако је софистицирана интеграцијским посреднитвом, стратегија глобалног владања, дугорочно, није реална, јер је полицентризација и егалитаризација глобалне политичке моћи неизбјежан процес због постепене али континуиране редистрибуције економске моћи, која битно детерминише однос политичких снага у свијету. Монополистички, моноинтеграцијски глобализам нема перспективу јер ће нужном прерасподјелом кумулативних политичких и економских агрегата бити демонополизван и деинтегрилизован мултирегионализмом, „хладноратовским“ биполарним интеграционизмом или унилатералним државним суверенизмом. Сигурно је да ће се у другој деценији 21. вијека плурализовати постојећа моноцентрична ауторитарно-конформистичка структура глобалне по-

литичке моћи, па ће умјесто униполарног настати мултиполарни систем политичког владања и одлучивања. Економским јачањем појединих држава и процесом регионалне интеграције створиће се мултиполарни аутономни владавински центри: Кина, Русија, Бразил, Индија..., што ће ојачати кооперативност у глобалној политичкој комуникацији и конкуренцији, чиме ће се демократизовати систем глобалне политичке моћи. Да се тај полицентризам у политичком одлучивању не би изродио у опасну конкурентску конфликтацију - потребно је да постоји једна јака глобална институција, која ће окупљати и супсумирати све државе и центре свјетске политичке моћи и која ће артикулисати и координисати њихове различите ставове и интересе. А таква глобална институција је Организација уједињених нација, коју треба структурно и функционално ревалоризовати, будући да је она једина глобална, антиауторитарна политичка установа која може да на оптималан, демократски начин артикулише локалне и регионалне политичке процесе и конфликте.

Поредак силе

Да би што ефикасније остварили тоталитарну тежњу за апсолутном контролом и глобалним владањем, протагонисти глобалистичког интеграционизма (евроатлантизма) редукују државни суверенитет, дајући предност надржавним интеграцијским моделима политичког организовања и одлучивања. Основне карактеристике глобализма су десуверенизација и детатизација, односно раздржављење, које се врши: 1) локално – путем унутардржавне регионализације и децентрализације (јачање локалне самоуправе) и 2) транснационално - путем међународне интеграције и надржавних институција. Циљ глобализације је уништење државног суверенитета и стварање монистичко-централистичке, мондијалистичке супердржаве, као институције глобалне владавине. Усљед глобалистичких хегемонистичких интеграционистичких процеса нови међународни поредак не признаје приоритет државног суверенитета, већ га радикално релативизује и ограничава императивом поштовања међународних правно-обичајних регула. Због тога, у савременом међународном политичком поретку и праву постоји практички и доктринарни спор између традиционалне (суверенистичке) и интеграционистичке (глобалистичке) теорије суверене државе. Интеграционистичка (постетатистичка)

доктрина деконцептуализује традиционални правно-теоријски појам државе и суверенитета, хипостазирајући значај и улогу наднационалних и наддржавних интеграција. Основна доктринарна детерминанта интеграционистичке концепције је теорија ограниченог суверенитета, која није ништа друго него софистицирана легитимизација униполарног империјалног хегемонизма.

Поред редукције државног суверенитета, циљеви глобалистичког интеграционизма су деконцептуализација и дерогација савременог међународног права („Повелног права Уједињених нација“) и маргинализација једине глобалне институције - Организације уједињених нација, као нормативно-институционалних препрека евроатлантском милитаристичком интервенционизму.

Америчка милитарно-интервенционистичка политика је негација утопистички пројектованог „Новог свјетског поретка“, јер она, умјесто „коначне побједе либералистичког царства слободе, и краја историје и идеологије“, перпетуира закон силе и „право јачег“, чиме се потпуно обесмишљавају принципи равноправности, коегзистенције и међународне правде. Колико је америчка политика милитаристичка, најбоље показује чињеница да су Сједињене Америчке Државе од 1945. године војно интервенисале у 35 држава! Од 1989. године Сједињене Америчке Државе биле су у рату сваке двије до три године! Америка и њена војно-политичка трансмисија - НАТО имају 700 војних база у свијету, чији је једини смисао спровођење милитаристичко-интервенционистичке политике и очување глобалне хегемоније америчког војно-индустријског комплекса. Стога се на практичном нивоу не може говорити о новом већ о *стшаром* свјетском поретку, с том разликом што сада, умјесто уравнотеженог биполарног хегемонизма, постоји превласт само једне суперсиле - Сједињених Америчких Држава, и што се умјесто дуалне, антагонистичке хладноратовске идеолошке матрице користи манипулативна интервенционистичка стратегија „борбе против међународног тероризма“ и утјеривачка „идеологија демократије и људских права“. Будући да је у међународним односима пролонгиран „принцип“ силе и насиља, у политичкој пракси не постоји нови свјетски поредак већ нови свјетски тоталитаризам - мондијалистички глобализам - који није ништа друго но софистицирани, елитистички, ултрамонополистички, идеолошко-догматски, монократ-

ско-униполаристички, институционалистичко-интеграционистички, дигитално-информационистички, хегемонистичко-милитаристички тоталитаризам, који карактерише систем интензивне контроле, манипулације, експлоатације, насиља и доминације.

**50 ГОДИНА ОД ДОДЈЕЛЕ
НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ ИВУ АНДРИЋУ**

Радоман Рацо СТАНИШИЋ:
Андрићев дуализам у медијативним фрајменџима

Мирослав РАДОВАНОВИЋ:
О неким димензијама Андрићеве лирске џриповејке

Ратко ПЕКОВИЋ, Слободан КЉАКИЋ:
Андрић о стиљу и језику

Радоман Рацо СТАНИШИЋ

АНДРИЋЕВ ДУАЛИЗАМ У МЕДИТАТИВНИМ ФРАГМЕНТИМА (одломци)

Поглед на свијет једног писца није увијек лако одредити, јер по својој природи умјетничко дјело је вишезначно, из њега зраче различити, често и контрадикторни свјетови и сваки од њих носи у себи право на општост. Кад је ријеч о Андрићу већ је стара истина да његов поглед на свијет карактерише један радикални дуализам. Тај дуализам је нарочито јасно дошао до изражаја у медитативним фрагментима. И прије него о њему почнемо говорити, било би добро видјети, кроз анализу неколико фрагмената, што сам Андрић каже о том дуализму:

„Бивало је тешких тренутака да сам тражио утехе и олакшања и у томе што сам говорио сам себи да не патим ја, него моја свест о патњи. И као нездрава дрога, та утеха се понављала све чешће, док није отупела и истрошила се. НА ЈЕДНОЈ СТРАНИ ЖИВЕЛА ЈЕ МОЈА БОЛНА СВЕСТИ, А НА ДРУГОЈ МОЈЕ СВАГДАШЊЕ ЈА, ИЗВАН МОЈЕ СВЕСТИ (Истакао Р. С). И на крају, ипак нема лека ни излаза. Болна свест живеће и даље и патити, а тело које је узалуд настојало да се отме и спасе, биће оборено, згажено и разнесено као ларва, без смисла, без имена и трага.“¹

Фрагмент је исповједног карактера, аналитички интониран; у овој медитацији све израста једно из другог, тако да она чини једну својеврсну литерарну цјелину која у бити носи многе структурне карактеристике једног дијела медитативних фрагмената, и веома је карактеристична за поимање Андрићевог дуализма, нарочито његовог трагичног осјећања живота.

Основну структуру фрагмента чини: ситуација, мисао и нека врста мисаоног закључка. Ситуација и мисао остварују се у једном пару од по двије реченице, а задња се јавља као синтеза.

¹ Знакови поред иуиша, стр. 215.

Оваква структура већ имплицира латентну нарацију, која се још појављује кроз вријеме приповиједања садашње, говори се о прошлости: „Бивало је...“, а односи се и на будућност: „болна свест живеће и даље...“ Вријеме овдје има и функцију да фрагменту да универзално значењско поље.

Треба истаћи још нешто, што се често појављује у једном дијелу ме дитативних фрагмената (нарочито у оном који произилази из „болне свести“), и то: да је Андрићева мисао или помисао везана за тренутак, и да се често враћа. То смо већ констатовали у првом дијелу рада кад смо говорили о фрагментима исповједне медитације.

Но вратимо се самом фрагменту. Он припада оним фрагментима у *Знаковима* у којима је једна тема најпотпуније сагледана. А у овом се, у малом, налази скоро цјелокупна визија Андрићевог трагичног осјећања живота; у њему такође имамо имплиците дат коријен Андрића мудраца и моралисте. Погледајмо само појмове који се јављају у овом фрагменту: свест, утеха, патња, спас, излаз, смисао; они су стубови Андрићеве философије трагедије. О сваком од њих биће ријечи посебно, само овдје да кажемо како се појам свијести јавља четири пута, да је око њега све концентрисано и да се он намеће као један од стожерних појмова Андрићеве трагичне визије.

Нас у овом тренутку посебно занима Андрићев дуализам, а трећа реченица овог фрагмента је значајна за његово разумијевање: „На једној страни живела је моја болна свест, а на другој моје свагдашње Ја, изван моје свести“. Уочавамо одмах напоредни карактер ове реченице и мисао у њој симетрично изграђену: с једне стране „болна свест“, а с друге „свагдашње Ја, изван моје свести“. Форма одговара садржини. Двије напоредне психичке реалности потпуно одвојене и независне једна од друге: прва траје кроз тренутке и често се враћа, друга се кроз свакодневни живот испољава. Ту је Андрић и ту је кључ за разумијевање његовог дуализма. „Болна свест“ је самосвијест која се пита о смислу постојања, из ње се рађа трагично осјећање живота и странице писане „само за себе“. Зашто болна? Зато што су сазнања која свијест нуди болна: рађају патњу и „немире од вијека“. „Свагдашње Ја“ је независно од ње, то је сам живот у свим својим релацијама и односима, то је сфера у којој владају мудрост и морализам. То су двије логике: логика „болне свести“ и логика свакидашњице, најјасније дате и до крајности доведене у *Знаковима йоред иуџиа*.

Већ смо рекли да је у овом фрагменту садржана суштина Андрићеве трагичне визије, али нас сада интересује његов дуализам, односно фрагменти у којима сам писац говори о раздвојености свог бића, па зато нећемо вршити исцрпније анализе, већ само обратити пажњу на ону раван фрагмената у којој се говори о дуализму. Исцрпнија анализа би нас одвела до проблема о којима ће тек бити ријечи. Веома је карактеристичан и један фрагмент у коме Андрић говори о раздвојености своје личности још у дјетињству:

„Био сам слабуњав дечак. Почетак пролећа. Највиднији знак моје слабости је, чини ми се, у мојој сталној поспаности. Десет, једанаест сати спавам, а кад ме буде, имају муке са мном. Најпре куцају, затим упадају у собу и свлаче са мене ћебе, али ја само покривам лице рукама, и спавам даље. Прскају ме водом, а ја примам ту влагу као пролећну кишицу која успављује. Најзад ме дижу двојица, усправљају ме, један ме држи да право стојим, а други ме шамара. И то издржавам из почетка; све ми се чини да би се и на шамарима могло спавати као на степеницама обасјаним јаким сунцем. Па ипак, то ме најзад разбуди.

У тим јутарњим тренуцима као да постоје у мени два човека. Један лепо чује како куцају и како га дозивају, осећа како га дрмусају, и зна да треба устати, обући се и кренути на посао, и не само да зна шта треба него је то већ и учинио, устао је, „умио се и богу молио“, доручковао, и одлази на посао који га чека. А онај други - спава, страсно и убеђено, и никако не разуме те досадне, невидљиве ситне мушице што зује над бескрајним мирисним преријама и пространим тихим океанима сна, и буде га противно здравом смислу и природном нагону човековом.

Сва је незгода у томе што је само овај други стваран човек, а онај први тек снівани.“²

Овај фрагмент има исту структуру као и претходни: ситуација, медитација и мисаони закључак. Ситуација је развијена и дата у првом пасусу, медитација израста из ње и симетрично је грађена, док мисаони закључак, дат у последњој реченици као засебном пасусу имплицира један вриједносни став. Први пасус, у коме је дата ситуација, наративног је карактера. Слабуњавог дјечака буде, њему се спава и не устаје,

² Знакови њоред њуша.

иако је све живо устало. Буни се у дјечаку читаво биће против тог устајања, што има метафорично значење - жељу за непостојањем (мотив присутан и у поезији и у поетско-медитативним фрагментима, са посебним мјестом у структури Андрићеве трагичне визије). Но, упркос тој тежњи, „природном нагону човековом“, он устаје: „Па ипак то ме најзад разбуди“. О овом „ипак“ могао би се написати читав мали есеј, сјетимо се претходног фрагмента: „И на крају ипак, нема лека...!“, а у једном другом: „... А дан се ипак рађа. Изговарам то, а чини ми се да је у оној једној јединој речци - ипак! - и у нагласку који лежи на њој садржана сва тежина људског живота.“³ И у претходне двије реченице нагласак је на овом „ипак“. Па још једном можемо поновипида: иако су медитативни фрагменти без неког видног реда, они имају један дубљи смисао и виши ред.

Но, вратимо се фрагменту. Дјечак се разбудио, слиједи медитација кроз опсервацију зрелог човјека: „У тим јутарњим тренуцима као да постоје у мени два човека“, дакле, поново у одређеним тренуцима и поново два човјека. Каква су та два човјека која живе у њему? Један из оквира оног „свагдашњег Ја“, који одговара обавезама и дужностима - *vita active*;⁴ а онај други *vita contemplativa*, пасиван и повучен у себе, са жељом за починком, припада сфери „болне свести“ која се пита: Куда? и Зашто?. У овом тренутку као да нам постаје јасна Андрићева жеља из једног другог фрагмента у *Знаковима*: „Да ми је наћи неког ко би живео уместо мене као бедел.“⁵

Трећа реченица, која је и посебан пасус, имплицира један вриједносни став, односно, Андрић ону раван своје личности која се манифестује кроз „болну свест“ сматра правом и аутентичном, а ону другу „тек сниваном“.

У то нас увјерава још један фрагмент из *Знакова њоред љуџа*, гдје је то врло експлицитно речено:

„Оно што је вредело нешто у мени и на мени, било је редовно изван моје воље и мог знања и сазнања. Оно што сам био хотећи да то будем, такво је да у већини случајева не вреди много, а понекад чак не служи на част ни моме карактеру, ни мојој памети, и боље би било да није никада ни било, или да се бар може заборавити, кад се не може избрисати.

³ *Знакови њоред љуџа*, стр. 488.

⁴ Петар Цацић, *О Проклејој авлији*, Београд, 1955, стр. 53.

⁵ *Знакови њоред љуџа*, стр. 115.

Тако ми се понекад чини да је код самог постанка мог духа и карактера учињена грешка коју више ништа не може поправити.

Ко сам ја који делама и живим на своју бруку и на своју штету, а ко је онај други који, не познавајући себе, живи у истој кожи са мнош, стидећи се свог нераздвојног парњака.⁶

Дуализам је заоштрен до крајности. Он се јавља као терет рођења: „код самог постанка мог духа“ каже Андрић у овом фрагменту исповиједне медитације, али, то му се „понекад чини“, поново значи у одређеним тренуцима кад бљесне „болна свест“ и замрачи свакидашњицу, као што је случај овдје, гдје је, слободно можемо рећи, и негира.

Нас још увијек интересује Андрићев дуализам, односно, како га он види у *Знаковима њоред љуша*, гдје има још фрагмената на ову тему. Н., даље навођење било би излишно. Раздвојеност бића је основна црта Андрићевог психолошког портрета, као уосталом и модерног сензибилитета, и она се код њега јавља у најранијем дјетињству. Навешћемо само још један фрагмент, у коме писац говори о раздвојености своје личности на један специфичан начин - кроз игру, њега нећемо анализирати, јер не доноси ништа ново, а и да сама игра не би изгубила своју чар:

„Игра са самим собом.

Ја и онај што живи у мени. Сретнемо се понекад лице у лице. Као кад угледаш неког на улици, поздравити се са њим и рукујеш; познајеш га из дјетињства, али не можеш да се сетиш ко је и како се зове. Он се осмехује и гледа те право у очи, помало прекорно.

- Сећаш ли се ти мене? Не, не знаш ко сам - каже он са осмејком, са иронијом у гласу, не пуштајући твоју руку.

- Ех како не бих знао! - отежеш ти збуњен. А стварно не знаш и осећаш⁷ се нелагодно, док бројиш мучне секунде које споро пролазе.“

Тај дуализам код Андрића није ништа ново, он се снажно осјећа и у осталим књигама овог писца, и о томе је доста писано. Међутим, било је занимљиво погледати шта сам Андрић о њему каже, како га види и осјећа. И не само то! Из Андрићевог односа открива се једна нова димензија, димензи-

⁶ *Знакови њоред љуша*, стр. 109.

⁷ *Знакови њоред љуша*, стр. 523.

ја „болне свести“ и „свагдашњег Ја“, она нам отвара врата за разумијевање *Знакова поред њуша* и свих противурјечности у њима. Та димензија је она исходишна тачка са које ћемо поћи и покушати из још једне перспективе разумјети и објаснити медитативне фрагменте у овој књизи и њихов однос према поезији и поетским фрагментима, ако не у потпуности, а оно у битним цртама. Прво да видимо, каква је сфера „болне свести“?

Њена логика провлачи се кроз читаву књигу, присутна је у многим темама, али овдје ћемо анализирати само оне фрагменте који је најбоље и најјасније оцртавају. То је један особен систем у коме се као стожерни појам јавља појам свијести:

„Чим је у човеку почела да тиња искра свести, она му је показала кратковекост нашег постојања у овом свету, са његовом правилном сменом дана и ноћи и годишњих доба. И са тог места кренула је она замишљена људска линија што из нејасног живота води право пут вечности која не постоји.“⁸

У овом фрагменту уопштене медитације доминирају следећи појмови: човјек, свијет, свијест и вјечност. Свијест их све обједињује и захваљући њој они су могући и само помоћу ње се остварују.

Човјек постоји у свијету, а у њему „тиња искра свести“ и казује му да је коначан, смртан, кратковјек. Из тог сазнања које је евидентно, али чије је поријекло необјашњиво, „нејасно“ јавља се жудња за вјечношћу, али жудњу ту поново објавља свијест која говори да вјечности нема. Свијест је „искра“, а искра је елемент свјетлости, дакле, и сама свијест је у својој основи свјетлост, међутим, та искра тиња у човјеку, постоји значи у њему, а глагол тиња, изврсно одабран, наговјештава да би се искра могла распламсати у свјетлост, и она се распламсава у појединим тренуцима активног жита, а последице ћемо видјети.

Лако ћемо у овом фрагменту препознати кључне појмове философије егзистенције, но сад нећемо правити паралелу, тим прије, што Андрић не само промишља већ и дубоко проживљава основне ставове ове философије, и ту се највише приближава Киркегору, али и Паскалу, Камју, Унамуну. Философија егзистенције, па философија апсурда, па Паскалова трагична визија, Унамуново трагично осјећање живота, све

⁸ Исто, стр. 71.

је то један духовни контекст у коме се човјеку прилази из углавном исте перспективе, перспективе свијести, односно људске коначности с једне стране и жеље за вјечношћу с друге. За Андрића је свијест човјеково сазнање о себи, за Унамуна: „Свест о самом себи није ништа друго до свест о личној граници“,⁹ за Камија: „Апсурд који је метафизичко стање свјесна човјека не води Богу“. ¹⁰ То је полазна претпоставка ове духовне породице којој и Андрић једном страном свог дјела равноправно припада. Да видимо које атрибуте Андрић још придаје свијести:

„На махове, усред активног живота, осетим одједном како све одлази, како ствари напуштају свет и човек човека. Тада се враћам својој самоћи, правом завичају моје свести. А моја самоћа, то није тишина и непомичност, мрак и бесвест; то је вапај и кликтај свих људских судбина и животних захтева, од постанка света до данас, то је вихорно кружење безбројних сунаца, према којима је ово што нас греје само играчка, то је брујање милиона васионских звона у којима су планете клатна. И кроз ту васиону без краја и имена, пободен је, од врха до дна, као стожер, МАЧ ОД СВЕТЛОСТИ МОЈА СВЕСТ“ (подвукао Р. С.).¹¹

И у овом фрагменту исповједне медитације свијест је везана за тренутке, она „На махове, усред активног живота“ престаје да тиња и претвара се у свјетлост. Али какву? Оставимо сада по страни Андрићево поетско уопштавање својих освијешћених тренутака и окренимо се појму свијести чији је завичај самоћа.

Свијест је „мач од светлости“ - а ниједан мач, макар био и од свјетлости није добар. Шта је мач? Оличење смрти и патње. А смрт? Ноћ! Мрак! Страх! А свјетлост, и у правом и пренесеном смислу, највише добро човјеково. И сад одједном, то добро постаје мач што бди над главом и трује живот. Зар то није парадокс? Јесте, али о њему касније. Погледајмо медитативни фрагмент:

„Сва наша људска историја личи на тренутак кад човек подигне овећи камен, који је дотле годинама лежао углављен доњом страном у влажну земљу и полагаано све дубље тонуо у

⁹ Мигел де Унамуно, *О ираичном осећању животоа*, Београд, 1967, стр. 126.

¹⁰ А. Ками, *Мисл о Сизифу*, Загреб, 1976, стр. 40.

¹¹ *Знакови поред цуиша*, стр. 22.

њу. Тада нам се на сунчаној светлости открије читав један изненађен и уплашен свет ларви, црва и бубица који врви, мили, или се још дубље укопава у земљу. Настане ситуација која би се на француском језику могла назвати „sauve qui peut!!“.

Замислите то у великим димензијама настањеног света и у трајању више десетина столећа - и ви имате пред собом скраћену слику човекове судбине, судбине и људског живота. Откривени смо и доспели под млаз НЕИЗДРЖЉИВЕ СВЕТОСТИ ЉУДСКЕ СВЕСТИ (подвукао Р. С). РЕЗУЛТАТИ су: узбуна, неред, страх и - спасавање¹².

И ова уопштена медитација израста из тренутка, који у ствари рађа дуализам „свагдашњег Ја“ и „болне свести“. Све је у реду до оног момента кад се „подигне овећи камен“, односно, кад искра постане свјетлост и открије тамну и трагичну страну човјековог бића и људске заједнице. Та свјетлост, односно људска свијест (сад нам је јасна метафора - „мач од светлости“) тада постаје неиздржљива. А ако је неиздржљива, онда боље да је нема, јер свијест и живот се у том случају искључују.

Свијест је, дакле, неиздржљива свјетлост. А Паскал у 72. фрагменту каже: „одвише светлости засењује“, ¹³ поводом чега Голдман прави следећу примједбу: „Али пре овог фрагмента морамо учинити једну примедбу која вреди за многе друге Паскалове текстове. Треба им придати најјачи смисао, и посебно, никад их не ублажавати, да бисмо их учинили приступачним здравом разуму картезијанског ума, стога што је Паскал заплашен силином неке формулације или мисли, и сам покадшто ублажава парадокс, прелазећи с прве на другу редакцију. На пример, није ли написао у почетку против Декарта ову zgodну формулацију, јасну и прецизну: „Сувише светлости помрачује (ум)“, да би је доцније ублажио у: „Сувише светлости засењује“.¹⁴

Андрић не ублажава. Он иде до краја и у мисли и у изразу, да заиста „сувише светлости помрачује“, увјериће нас, нешто касније група фрагмената за које би најбоље пристајао наслов, Андрићевим језиком речено: „дневник мојих помрачења“.

¹² Знакови њоред љуша, стр. 22.

¹³ Паскал, Мисли, Београд, 1980. стр. 50.

¹⁴ Голдман Лисјен, Скривени бој, Београд, 1980, стр. 120.

А сад погледајмо још један фрагмент исповједне медитације у коме је наглашено присутна објективизација субјективног: „Шта је то што ме тишти и пече до неподношљивог бола? Нешто што долази и пролази и сваки пут носи друго име, али увек пече и мучи подједнако. Нешто што је постало са човеком и првим блесцима његове свести, пре него што је могао и помислити да то назове неким именом и забележи неким знаком. Нешто што ни данас није могућно тачно означити ни изразити, али што пече и боли и убија животну радост и живот сам.“¹⁵

Из овог фрагмента, као и из претходних, види се зашто Је свијест „болна“ и зашто је „свагдашње Ја, изван моје свести“. Постоји активни живот, односно „свагдашње Ја“, у којем настају тренуци чији је завичај самоћа, и у тим тренуцима блесне свијест, човјеково сазнање о смрти као граници по себи; то сазнање је неиздржљиво и рађа бол, патњу, страх и очајање. Међутим, ти тренуци, иако се враћају, не трају дуго, они су црне тачке свакидашњице, у њима се рађају суморне и разорне мисли, односно помисли како их Андрић често зове, а сјетимо се ненаписане а ипак написане књиге *Снови и њомисли* и писање „само за себе“.

У претходном фрагменту имали смо „неподношљиву светлост људску свест“, а у овом „неподношљив бол“, а тај бол „долази и пролази“ са тренуцима „болне свести“. Јасна каузална веза између свијести и бола, и та свијест и тај бол нијесу само психолошке категорије већ метафизичке реалности људске судбине. Писац са плана субјективног прелази на поље објективног и свој удес преноси на човјека уопште.

Свијест је извор свих „немира од вијека“, она је исходиште бола, патње, очајања; она је супротстављена животу, јер као „Неподношљива светлост“, односно „мач од светлости“, она „убија животну радост и живот сам“. Такву свијест Голдман назива трагична свијест, она ће Андрића одвести ка дневнику помрачења, јер код њега у *Знаковима њоред њуџа* бога нема, чак ни оног ћудљивог или скривеног, постоји само граница по себи смрт.

А ако бога нема ... то је карамазовска туга коју је још Црњански запазио у *Ex Pontu*: „Не знам зашто смо навикли, да песнике сортирамо као робу на тргу, али кад се то мора, то

¹⁵ *Знакови њоред њуџа*, стр. 211.

његов корен не налазимо у меланхолији романских кула на мору, ни хеленских робова, њен корен тражимо у тузи младости, која се може назвати пушкинска. Али је та туга овијена једном модернијом, новијом, па и та се даје окрстити карамазовском. Ње једва да беше до сад код нас у лирици“.¹⁶

Андрић и Достојевски не крећу истим путем. Иван Карамазов из претпоставке да бога нема извлачи етичке закључке и долази до оног добро познатог „све је дозвољено“. Андрић слиједи логику „болне свести“, али не на етичком већ на онтолошком плану, па код њега немамо „морал свакидашњице и морал трагедије“,¹⁷ већ морал свакидашњице и логику трагедије, но без обзира на ове разлике које нијесу занемарљиве, и један и други пут воде истом: код Андрића дневнику помрачења, код Достојевског помрачењу Ивановог ума. Јер „мач од светлости“ (сувише светлости помрачује) „убија животну радост.

Ако је основна особина свијести човјеково сазнање о сопственој коначности, онда се неминовно намеће питање смисла: „Држим, дакле, смисао живота најнужнијим питањем“¹⁸ каже Ками, а с тим „најнужнијим питањем“ Андрић је ушао у књижевност, са њим се носио читавог живота, све до краја, до последње пјесме *Ни бојова ни молишва*; то питање као рефрен одзвања кроз његову поезију и поетско медитативну прозу. Срећемо га на почетку Андрићевог стварања у једној од првих објављених пјесама:

„Ко ће да ми каже ноћас, шта мени значе лица и ствари и спомени минулих дана?

И куда иду ови дани моји

И зашто бије тамно срце моје?

Куда? Зашто?“

(*Тама*)

„Куда? Зашто?“ То су питања „болне свести“ која поставља у судару с границама човјекових природних моћи. То питање, питање смисла, у истом облику, поново налазимо у пјесми *Крај реке*:

¹⁶ Милош Црњански: *Иво Андрић: „Ex Ponto“, Критичари о Иви Андрићу*, приредио Бранко Милановић, Београд, 1981, стр. 22.

¹⁷ Лав Шестов, *Достојевски и Ниче*, Београд, 1979, стр. 226.

¹⁸ А. Ками, наведено дјело, стр. 12.

„Сунце је било на по неба.
 Помислих да и сад у градовима звона звоне и свијет
 иде у рекама -
 Али ме моја рођена мисао издаде
 И у навиклом кругу се врати:
 Ко сам? Куда путујем? Зашто?“

И као у медитативним фрагментима, усред активног живота (прва три стиха), свијест у једном тренутку бљесне и, кроз мисао која „у навиклом кругу“ се враћа, запита се: Куда? Зашто?

У тим питањима крије се коријен Андрићеве трагичне визије, његовог нихилизма и његове суморне мисли о свијету и човјеку у њему. То питање није страно ниједном човјеку, али кроз свакодневну акцију, кроз рад, дужност и разоноду човјек избјегава о њему да мисли, јер тада неизоставно настаје разарање и тло почиње да му измиче. Све је то добро познато, али код Андрића Зашто? и Куда? јављају се, натпросјечно изражени, као терет рођења: „Пошто сам у оскудном сјећању прешао живот на селу и живот у граду, дане самоће и дане бурних радости, сад видим да је један те исти немир што га уносим на свако мјесто и у свако доба живота, неминовно, као што се уноси своје лице и свој говор.

Тако бива да се људи роде и цио живот дрхте од невидљива и непозната ударца.¹

Природу тог ударца, те „бодље у срцу“¹⁹ можемо тражити у различитим сферама и тумачити на различите начине, али сигурно је да „најнужније питање“ које рађа „болна свест“ има доминантну улогу (но, додајмо ту и историјске, односно друштвене околности и Андрићево тамновање, што је све погодновало да једна страна Андрићевог стварања добије мрачну визију). Погледајмо сада један фрагмент из *Знакова њорег љуша*:

„Младић се пита.

Како да схватим ко сам и откуд да знам шта стварно хоћу и шта треба да чиним, кад ми је порекло немо и мрачно, а пут преда мном затворен, кад увек нешто друго желим, а увек

¹⁹ Никола Милошевић, *Зиданица на њеску*, Београд, 1978.

неодољиво и неодложно, и увек нешто што је изнад моје снаге, и најчешће изнад људског дохвата уопште.²⁰

Обратимо пажњу на релације које одређују младића и у којима се он остварује: „порекло немо и мрачно“ човјек у Андрићевој трагичној визији не зна ништа: ни шта хоће, ни шта треба да чини; не зна откуд потиче и зашто се рађа; креће се путем који је „затворен“ смрћу као последњом границом, и упркос тим ограничностима он парадоксално свим бићем жели нешто што је изван „људског дохвата уопште“. Из једног угла, у само пар реченица Андрић оцртава човјекову судбину на земљи и даје суштинска обиљежја његовог постојања. Поезија *Ex Ponto* и *Знакови њоред њуша* шапућу исту мелодију:

„Што често жудимо с овог света
ход и мисли дићи,
делећи тако лудим срцем
велику божју васиону
на боље и горе,
то је с часовита несавршенства
и страшне жеђи дубоке и свете.“

(*Жеђ савршенства*)

„...с часовита несавршенства“ Не сваки стих, већ и свака ријеч у њему дубоко је промишљена и показује да је Андрић још у поезији изнио трагичну визију човјека, која ће се касније транспоновати у поетским фрагментима да би најјаснији и најпотпунији израз добила у *Знаковима њоред њуша*. Несавршенство је часовито, јер се јавља у тренуцима свакидашњице које обасјава „мач од светлости“ - „болна свест“, па је зато „жеђ савршенства“ страшна и неподношљива с једне стране и дубока и света с друге, јер је само по тој жеђи човјек - човјек. То је још лапидарније изречено у *Ex Ponto*:

„О, Боже, чему сва мука вјечно жедног и вјечно свјесног Ја.“²¹

Двије одреднице стоје уз пишчево ја, оно је „вјечно жедно“ и „вјечно свјесно“. То су два камена темељца на којима почива Андрићева трагична визија. У њима се налази она

²⁰ *Знакови њоред њуша*, стр. 511—512.

²³ *Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика*, стр. 41.

²¹ *Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика*, стр. 41.

противрјечност, онај парадокс што карактерише човјекову судбину. Чег је то вјечно жедно и вјечно свјесно пишчево ја? Жедно је вјечности и свјесно свог нијеомог поријекла, своје ограничености и своје пролазности. „... Али, то је неизбежно. И све остало што ми овако уз пут бележимо, само су слутње и наслућивања, можда само игра наших збрканих мисли и наше немирне маште, У СТАЛНОМ СУДАРАЊУ НАШЕ СТРАХОВИТЕ ПРОЛАЗНОСТИ И НАШЕ НЕИЗЛЕЧИВЕ ЖЕЉЕ ЗА ВЕЧНОШЋУ. (Истакао Р. С.)²² Ту у том сударању, остварује се човјекова егзистенција, парадоксална у својој суштини, јер човјек као коначно биће носи у себи чежњу противрјечну својој природи жељу, жеђ за вјечношћу. (...)

(...) Тежња за вјечним индивидуалним трајањем је најдубља тежња човјекове природе у Андрићевој трагичној визији: „Овако потиштен и кратковечан, ја бих се осећао срећним и бесмртним кад бих знао да тела као што је ваше не пропадају.“ То је та бесмртност, бесмртност са тијелом, бесмртност човјека појединца са свом својом особенешћу. Али „болна свест“ зна да је то само тежња и она тражи утјеху: „Да бих се утешио, ја кажем себи да расте друго (тело, Р. С), са истом сумом нових и потпуно истих страсти.“ Сад већ лако препознајемо механизам „болне свести“ и његову логику, она не мирује, она зна да је утјеха само утјеха, а то сазнање води очајању: „Али помисао да између већења једног и дозревања другог тела може бити размака, па само за секунд један, доводи ме до очајања.“ Дакле, сама помисао да би се за тренутак могло бити нешто друго од оног што није тјелесно и лично води ужасу и очају. И не сам то, исто очајање и ужас изазива помисао да би се то ново тијело, које по природном току смјењује старо, могло разликовати само „по једној бескрајно ситној појединости звука, линије или мириса...“ Компромиса нема. И то је основно обиљежје трагичне или „болне свести“. Све или ништа. И као резултат: немирење, бол и очајање. „Кад нисам очајан ја не ваљам ништа“²³ каже Андрић, „Али очај је господар немогућег“²⁴, а чежња за немогућим чини суштину Андрићеве природе. (...)

²² Знакови поред њуџа, стр. 148.

²³ Знакови поред њуџа, стр. 37.

²⁴ Ч. С. Торес, навод из: Унамуну, *О ираичном осећању живоџа*, стр. 284.

(...) Познати су и често навођени они фрагменти из *Знакова ѿред ѿуа* у којима се Андрић негативно изјашњава о дневнику. Такав његов однос према овој књижевној форми условљен је најчешћим мотивима писања дневника. Наиме, дневници се по Андрићу, углавном, пишу да би се отргли од заборава тренуци и дани свакодневног живота и да би се њихови писци показали „племенитији и паметнији од своје околине“.²⁵ Такви мотиви Андрићу изгледају недостојни и нечисти. Овакав његов став према дневнику утицао је и на мишљење: да *Знакови ѿред ѿуша* нијесу дневник. И, заиста, они то нијесу: ни у класичном, а ни у неком другом смислу. Но ипак, *Знакови ѿред ѿуша* су по свом карактеру, а и по много чему још, доста блиски дневнику, али свакако не по мотивима писања. И сам се Андрић питао да његове забиљешке „нису писане у истом духу и са истим циљем“²⁶ као што се пишу дневници. Из самих *Знакова*, а и из уводног фрагмента, се види да медитативни фрагменти нијесу ни „несвесно“ писани са таквим мотивима. Но, иако дневник као форму Андрић није волио, једну скупину медитативних фрагмената сам је баш тако назвао:

„У дневнику мојих помрачења свако се од њих такмичи за прво место по снази и трајању“²⁷.

Из овог фрагмента могу се извући следећи закључци: Андрић је сам насловио један дио медитативних фрагмената у *Знаковима ѿред ѿуша* дневником помрачења; та помрачења су изузетно снажна, чак толико да се због своје јачине не могу рангирати. Ми смо у претходном излагању говорили о узроцима тих помрачења, а сад би требало детаљније размотрити и видјети њихов прави карактер и стварну природу. У томе ће нам помоћи једна мисао или још боље, помисао, која се писцу јавила негдје на неком аеродрому, једна од оних мисли које се често, у различитим облицима, враћају кроз медитативне фрагменте у *Знаковима ѿред ѿуша*:

„На аеродрому.

Човек може да живи док има снаге да се заварава и да тако подноси мисао о несавршенству света и несталности односа у њему; кад изгуби ту способност, он није више за

²⁵ *Знакови ѿред ѿуша*, стр. 320.

²⁶ Исто, стр. 321.

²⁷ Исто, стр. 24.

живот, тешко га подноси, и боље му је да га што пре на леп начин одбаци.

Па ипак, он то ретко чини.²⁸

Јасно је којој сфери припада мисао овог фрагмента. Оној у којој доминира „болна свест“. Она једноставно разједа својим констатацијама. Заваравање и утјеха су онтолошке потребе бића. Кад човјек „изгуби ту способност“, способност заваривања, он губи живот, додуше не биолошки, али стварно да. И поново сретамо оно „па ипак“, о коме смо рекли да би СЕ могао написати читав есеј. Кроз симетричну мисао сагледане су обје стране, и противрјечно логичком очекивању — бива друкчије. Упркос стварно смрти, човјек и даље наставља да живи. То је још експлицитније изнесено у следећем фрагменту:

„Дешава се да човек падне до најниже тачке телесног и духовног бивствовања, до тачке са које може угледати како се руше кулисе које стварају илузију нашег постојања, а последњи поглед његових духовних очију губи се у празнини што се стере иза тих кулиса које називамо животом и сматрамо таквим. То је више него угледати сопствени крај као савршен чин, јер после тога, смрт нема шта да ради код тог човека који је пре смрти више него мртав. То је прави и најтежи пад који човек може да доживи, јер то значи последњом искром вида сагледати да се дешава оно што је најгоре и што је увек изгледало невероватно и немогуће.

А све то не оставља нигде видног трага нити носи одређено име, иако је видљивије од свих ствари видљивог света и стварније од свих видова оне наше људске варке коју називамо стварношћу.“²⁹

Умјесто губљења способности заваривања руше се „кулисе које стварају илузију нашег постојања“, а као последица: стварна смрт и „најтежи пад“ који човјек по Андрићу може да доживи. Такво стање не настаје као последица неких спољашњих узрока, већ се његов узрок налази у самом човјеку, у оној психичкој равни коју Андрић у свом раздвојеном бићу назива „болна свест“. Њену логику смо видјели, она је баш усмјерена ка рушењу кулиса и није способна да нађе излаз, односно утјеху.

²⁸ Исто, стр. 109.

²⁹ *Знакови поред њуиџа*, стр. 187.

Андрић је тај пад искусио и дубоко проживио. Чести су били тренуци када је нестајала „илузија постојања“. Ево једног, а могло би се навести сетине њих па да се такмиче „за прво место по снази и трајању“:

„Јутро се злим буђењем, у сам освит дана. Од несанице и, још више, од снова у малобројним часовима спавања, ово је јутро отровано и у њему нема места ни за мисао ни за посао, ни за одмор ни за разоноду. О читању не може да буде речи, јер су ми очи пуне трња и пепела, а мисао отпорна према свему што су други икад мислили. Само за тренутак отварам радио, али га одмах огорчено затварам. Све вести ми изгледају као плод незнања као свесне лажи. (Чињеница да се говорник и не труди много да своје лажи заодене бар мало неким рухом истине, вреба ме као намерно ниподаштавање). Музика неке непознате станице неки стари италијански мајстор чини ми се најпре као детињарија, и то не лепа и не наивна, а затим као права и одвратна, слабо прикривена срамота. Гасим радио. Доручак је прави кулук. (Гледам себе како жваћем и срчем, а изгледа ми смешно и недостојно то понављање истих покрета; наслућујем порекло сваке хране и извор неутаживе човекове потребе за њом; све ми долази тешко и страшно; стајем од стола и остављам тек начето јело.

Шта би ме могло спасти, подићи, вратити себи и извести из овог јутра? Можда изненадни долазак доброг човека и његова реч, или осмејак. Али њега нема да дође. Нема ничег. Најбоље би било да ни нас ма. Тако каже ово јутро.

Не. Ништа ми не треба и никог не очекујем. Као увек у ова тренуцима, ослањам се сам на себе и тако се одржавам на површини. Живим упоредо са својим боловима. Чекам, чекам и, више него напола мртав верујем да ћу издржати, да ће и ово проћи, а ја остати. Трпети, живети и надживети то значи победити самог себе и свет око себе.³⁰

Фрагмент би се могао насловити — Злојутро, у њему је конкретизована мисао изнесена у претходна два фрагмента. Ради прегледности, фрагмент ћемо мало „исјецкати“ како бисмо јасније уочили све карактеристике овог тренутка помрачења. Узроци „злојутра“ су несаница и снови — реалности психолошке природе. Злојутро се манифестује кроз:

³⁰ Исто, стр. 472.

Посао:

читање - „очи пуне трња и пепела“;

мисао - „отпорна према свему што су други некад мислили“:

Одмор и разонода:

радио - „Све вести ми изгледају као плод незнања или свесне лаж; музика - „детињарија, и то не лепа и не наивна, а затим као права и одвратна, слабо прикривена срамота“;

Доручак:

„прави кулук“, „наслућујем порекло сваке хране“, „смешно и недостојно то понављање истих покрета“;

Спас:

„Можда изненадни долазак доброг човека ...“, „нема ничег“ „Најбоље би било да и нас нема“. (Жеља смрти, Р.С.)

Резултат:

„више него напола мртав, верујем да ћу издржати“, „Трпети, живети и надживети“.

То су крајње консеквенце трагичне свијести конкретизоване у једном егзистенцијалном тренутку помрачења. „Неподношљива светлост обасјава све видове живота, од рада, одмора и разоноде до највиталније биолошке потребе узимање хране. Свему је сагледано крајње поријекло; стварни смисао, способности заваривања нема, илузија постојања је срушена, излаз као да не постоји стварност је замрачена. „Болна свест“ је стравично самосвјесна, зна да остаје само чекање кад ће тренутак минути и вратити се способност за живот.

Од оваквих медитативних фрагмената састављен је Андрићев дневник помрачења, а из овог се добро види: и да такав дневник постоји у *Знаковима њоред њуша* и, каква је суштина и прави карактер фрагмената од којих је састављен. Навешћемо само још један фрагмент да бисмо видјели како је природа једног оваквог дневника постојала у Андрићу врло рано:

„Велики летњи распусти у гимназији нису остали у мом сећању као нешто лепо и пријатно. Напротив. Чамотиња и тешке мисли. Љуто и оштро незадовољство са самим собом и свим око себе. Немоћ да ма шта изменим или поправам, и олакшам себи и другима. Осећам да је живот са свим својим варкама и променама само пут у потпуно очајање, а сваки поједини тренутак бол за себе. То су била дечакова и младићева летовања.

Из тих времена остала је у мени једна слика која је као неки симбол : садашњих мојих расположења, а јавља се и данас, с времена на време, изненада и без одређена, видљива повода.

На један сат хода од Вишеграда. Пуст предео без лепоте. Дуга линија прашног друма преко спечене голети по којој су разасути усамљени и рашчупани стари борови. Једина зграда на тој равни, ниски и неугледни хан, без врта и воћњака, пред којим седим као једини гост и путник. Неко неодређено доба дана. Запара и тишина.

Тада се путем указа малено жуто псето које је као навијена сабласна играчка, журило једномерним ходом према далекој тачки на видику где друм увире у сиво летње небо. Прошло је и поред мене не погледавши на моју страну, механички бацајући ногу пред ногу. Гледао сам за њим док се није изгубило у белој црти прашног летњег друма.

Тада је моје очајање било потпуно.

И дан-данас, у тренуцима мојих великих и потпуних помрачења, дешава се да преда мном, уместо света који зovem својим, одједном вешта рука, као на цртаном филму, повуче неколико линија, куполу неба, испод ње правац пустог друма, а само од себе се јави жуто сеоско псето као механичка играчка једномерна хода.³¹

Врло је тешко рећи нешто о овом фрагменту. Имамо осјећај да се уметност овдје укида, да се окреће против себе, да је ту пред нама са свим својим моћним средствима, а опет мртва као човјек који је изгубио способност заваривања. Изгледа да мора тако: садржина одговара форми.

Морамо се запитати, шта бива послије таквих тренутака помрачења? Најбоље је пустити писца да сам каже:

„...А онда је одједном, неразумљиво и неочекивано, пао са мене сав терет. Васкрснуо сам из тог стања између смрти и живота и вратио на пут свога старог и знаног постојања. Опет сам осетио тешку људску бригу али и светлу жељу за покретом, речју и делом. Опет сам чуо шта говори вода својим жубором. Опет су дани били осветљени смислом и путеви радошћу.

³¹ Знакови поред њуша, стр. 412-413.

И кренуо сам напред још једном: напред не сећајући се ничег од оног што остављам иза себе и не мислећи на оно што ме чека.³²

Само се, дакле, заборавом и несјећањем могу превладати такви тренуци у којима „сувише светлости засењује“. Заборав је у Андрићевој трагичној визији метафизичка категорија, а на психолошкој равни јавља се као својеврстан одбрамбени механизам. Заборав је спасоносан и животворан, у њему се крије и могућност наде. Сјетимо се оног фрагмента: „Не смрт, заборав решава све...“, у коме се жеља за вјечним личним трајањем остварује кроз несјећање: „у телу без сећања“; треба заборавити пад и јабуку макар и кроз губитак оног персоналног. А у конкретном животу заборав је животворан принцип:

„Заборав је један од елемената неопходних у развоју живота“.³³

„Животна снага једног човека мери се, поред осталог, и његовом способношћу заборављања.“³⁴

За Андрића се са сигурношћу може рећи да је био човјек изузетне животне снаге, човјек, који је „мач од светлости“ носио као крст на свом тешком путу од вишеградске стазе до звијезда.

Сфера „свагдашњег Ја, изван моје свести“ је сасвим друкчија. Шта је то, у ствари, „свагдашње Ја“? „Ја“ почиње великим словима и јасно сугерише да је у питању сам писац. Атрибут „свагдашње“ указује да се ради о свакодневним животним релацијама кроз које се испољава „Ја“. Али то „Ја“ је строго дистанцирано од оне равни у којој се испољава „болна свест“, чију смо логику видјели.

У *Знаковима њоред њуша* већи дио фрагмената припада овој сфери, што је и разумљиво, јер се раван „болне свести“ испољава само кроз тренутке. У сфери „свагдашњег Ја“ Андрић је мудрац и моралиста, па је с правом ова књига названа књигом мудрости. Већ смо се сусрели са фрагментима дидактичког карактера, у којима посебно долази до изражаја пишчев морализам, наиме Андрић није од оних писаца који само указују на проблеме, он настоји, скоро редовно, да про-

³² Исто, стр. 96.

³³ Исто, стр. 27.

³⁴ Исто, стр. 67.

нађе и рјешење за њих, отуда је код њега наглашено присутна дидактичка нота у једном дијелу медитативних фрагмената.

У равни „болне свести“ доминирају фрагменти исповједне медитације, а овој сфери смо посветили више пажње јер се о Андрићевој трагичној визији говори, углавном, као о тајни његовог стварања.

О сфери мудрости много је више писано, она је у *Знаковима њоред њуџа* нарочито изражена у фрагментима уопштене медитације, а тема кругови кроз које се испољава богати су и разноврсни као и сам живот. Ту се и човјеку прилази из друге перспективе:

„Сваки човек нешто тражи и очекује, и то целог живота или, боље речено, док год има животне снаге у њему. У томе је знак човекове величине и извор његових највећих страдања, основ оне животне трагике која је само човекова. И што је човек бољи и од бољег ткива, то је ређе и скупоценије оно што тражи, и утолико се теже налази. А то што такав човек тражи, може неком другом изгледати и споредно и излишно. То није важно. Главно је: воља за сазнањем и открићем, и снага, стрпљивост и упорност које су у служби те воље. Постоје на овој нашој земљи, и изван ње, хиљаде и хиљаде ствари које, поред свих наших напора, неће можда никад бити људима откривене и приступне, али људско достојанство се мери по онима има које су изгледале исто тако недостижне, па их оштроумни и упорни истраживачи открили и освојили, и данас људи владају њима на општу корист. Таквих има доста. Стога је свака жеља за сазнањем добра. Ње се не треба никад плашити. Ако не нађемо оно што тражимо, може се десити да нађемо другу, нову и корисну ствар на коју нисмо раније помишљали. Разуме се, може бити, и бива, и да се не нађе ништа. Људи који траже и истражују често се троше и гину на том путу, без плода и видног успјеха, али гину и они који век проведу у духовном немару и нераду, претурајући неколико туцета празних речи као досадне и глупе бројанице, И једино ти су прави мртваци, јер нису никад ничим и ни у чему живели. А ко год тражи нешто, па ма то изгледало и лудо и узалудно, тај се уписао у књигу живих, и нешто од његових напора и његове несуђене славе живи увек у открићима оних који су, после њега, радили и тражили са више среће и успеха.“³⁵

³⁵ *Знакови њоред њуџа*, , стр. 129—130.

Није тешко овдје уочити један друкчији однос према човјеку и превазилажењу трагичне визије историјом кроз моралну, етичку бесмртност, како такво превазилажење назива Фојербах.³⁶ У основи човјековог бића није сада „мач од светлости“ већ воља за сазнањем. „Сви људи по природи теже да дођу до знања“ каже Аристотел,³⁷ и Андрић полази од овог става, развија га и њиме превазилази трагичну визију; та жеља за сазнањем истјерала је човјека из раја, али га и учинила човјеком. У тражењу и жељи за сазнањем „је знак човекове величине и извор његових највећих страдања, основ оне животне трагике која је само човјекова“. Човјек и даље у Андрићевој визији, остаје трагично биће, али та трагика се превазилази у самом кругу људског постојања, кроз човјекова дјела, кроз општу корист, кроз историју. Воља за сазнањем обухвата и човјекову свијест, која је сада усмјерена у другом, природнијем правцу, гдје се смрт укида кроз сам живот, кроз оне који су били и оне који ће бити.

То је један други Андрић, добро знан из књига и живота. То је она идеја којом се он надовезује на Његоша и Вука, то је оно „свагдашње Ја“ гдје се „болна свест“ превазилази тражењем и радом. То је Андрић мудрац и моралиста. То је и добро позната Андрићева реченица, мирна у свом току, јасна у значењу, без патетике, одмјерена и као у камену резана.

(Преузето из: Иво Андрић, Знакови поред пута - Предговор и тематизација Радоман Рацо Сјанишић, Фондација Радоман Рацо Сјанишић, Подгорица, 2005)

³⁶ Фојербах, *Предавања о суштини религије*, Београд, 1974, стр. 16.

³⁷ Аристотел, *Метафизика*, Београд, 1971, стр. 3.

Мирослав РАДОВАНОВИЋ

О НЕКИМ ДИМЕНЗИЈАМА АНДРИЋЕВЕ ЛИРСКЕ ПРИПОВЕТКЕ

(Иво Андрић: „Јелена жена које нема”, Рад, Београд 1977)

Приповетка заправо ограничава приповедна средства, захтева спасоносну стегу чије ограничење може, али и не мора, да наруши унутрашњу структуру. У краткој форми неопходно је досегнути потпуно довршену стварност, трагати за савршеним изразом, уз приповедачки опрез, како би се увећала магична моћ еманације и са мало речи досегло много смисла. Унутар тих правила Андрић је у својим лирским приповеткама трагао за сваком речју испитујући њену носивост и послушкујући њено значење. Вагао је сваку реч и стрепео над фаталним кораком, а то је свесно осиромашење приче. Бирао је значајне и лепе речи, слажући их са опрезом, склапајући причу од детаља, ситница водећи рачуна о ограниченом дешавању које се протеже само до оних граница које писац зацртао. Повиновао се строгој самоцензури, желећи оскудицом да досегне бескрај. Зато је тачност његово врхунско одређење, а намерно ограничење уметничка слобода. Са лакоћом откривао је непознате детаље посебно наглашавајући видљиво и невидљиво. „Приповедачко одузимање”, особена уздржаност, шкртост Рајке Радаковић, аскетизам као поглед на свет резултирали су причом „Јелена жена које нема” као изразу и форми велике краткоће и бескрајног значења и буђења неслућених асоцијација. Тачност и мера у фантастичном склопу дали су магичну моћ која је најближа дефиниција ове савршене прозне творевине.

Сваки човек носи у себи слику идеалне жене и она је, вероватно, и плод наслеђа, дубоко усађена у наш животни систем. То је архетип заснован на искуству читавог низа предака који живе у нама својим продуженим животом, збир свих утисака који је створио идеално биће, наслеђени систем који се укотвио у нама. Та идеална жена што пуни и притишће нашу

свест у моментима сањарије је слика која увек лебди у унутрашњем виду, према којој се равњамо и чију приближну или сличну пројекцију тражимо у свакодневном животу кад искорачимо из властитих сањарија. унутрашња слика идеалног женског бића преноси се у свет јаве и у неким женама откривамо делиће и делове те замишљене и исконструисане драге похрањене у свету дубоке интимае:

„После, месецима сам је носио у себи тако. Све је било стално ту: богат мајски сумрак, који дуго траје а у ком је све пуно живота, а и варош у зеленилу, и девојка у белој хаљини, раширених руку, нагнута према невидљивом сабеседнику - привиђење, али и стварна жена са слатком крви, драгим именом, и навикама које одговарају мојима. Све је ту, преда мном, и све се може јести и пити као вино и воће. А у исто време ту су и моја глад и моја жеђ, огромне до безумља, без и најмање наде да ће их икад ишта моћи утажити и угасити.“¹

Код Андрића, у приповетци „Јелена жена које нема“, присутна је опсесија прелазних тренутака у којима појаве, бића и ствари пролазе фазе пробрајаја облика. Писац помера границу на којој бића и ствари губе своју материјалну одређеност, прерастају у симбол, светло, мирис, напосто сан. На тим дочараним и сневаним просторима свет се претвара у безброј симбола, а лирски приповедач остварује координацију чула у песничком изразу доживљаја. Лирског приповедача опседа сугестивност светлости, боја, звука што изазива еманацију материјалног света у пределе духа:

„Само ретко у животу, пред највећим и изузетним призорима које, удружени, земља и небо простиру пред нама, наступала је код мене иста игра и замена појачаних чула и њихово неограничено умногостручавање, све до истовременог осећања појава које иначе, изван тих празничних тренутака, упознајемо и осећамо само издвојено и понаособ. (Такви тренци немају имена и остављају само блед траг доцније, у сећањима наше свакидашњице.)“²

Најузвишенији симбол пантеистичког мита у Андрићевом стваралаштву је сунце. У „лакоћи сунчевих честица“ рађа се маштовита неодређеност која се недвосмислено отима материјалним оковима и свему реалном. У узвишеном плесу

¹ *Јелена жена које нема*, стр. 51

² Исто, стр. 46

сунца отвара се могућност фантастичних преображаја бића и ствари. Сунце твори светлу ауру око свега што обасја и отвара безбројне могућности најчуднијих односа. Јелена је заправо „невидљива жена“, спиритуално биће које се јавља само уз појаву светлости и сунца:

„Да, она се јавља готово искључиво у времену од краја априла па до почетка новембра. Преко зиме врло ретко, а и тада опет у вези са сунцем и светлошћу. И то, како сунце расте, тако њена јављања бивају чешћа и живља. У мају ретка и нередовита. У јулу, августу, готово свакодневно. А у октобру, кад је поподневно сунце житко и кад га човек пије без краја и замора као да пије саму жеђ, она се готово не одмиче од мене док седим на тераси, покривен плетивом сунца и сенки од лишћа. Осећам је у соби по једва чујном шуштању листова у књизи или по неприметном пуцкетању паркета.“³ Та сневана суштина Андрићевог сна, Јелена, изједначена је са еманацијом светлости и сунца. Еуфорија људског духа и сна могућа је само у преплитању сјаја, светлости и фантазије.

Андрићева приповетка је чулна игра, чаролија на пространој основи узбудљивих сањарија и нестварних догађаја као повода ка суштинској човековој тежњи за досезањем неког стварнијег и вишег смисла живота. Еротични трептаји крећу ка вишим дометима, ка светлости и усхићењу, ка суштини која наткриљује и даје потпун смисао. Јелена је жена у мноштву сазнајних и доживљајних могућности, многоличана појава, магнетско средиште које се обзнањује мисленим бденима, фантазијама, муњама чулних заноса, часовима суптилних медитација:

„Јер радост због њеног све осетнијег присуства, због тога што она постоји таква каква јест и што је мени дано да је гледам и имам поред себе, толика је и тако страховито брзо расте, да плави и брише наше ликове, пределе и даљине око нас, прелива се преко оштре црте на крају видика и дажди негде по свима световима. А велико чудо те радости и јесте у томе што сваког трена могу да зауставим ту плиму среће и да је вратима и ограничим на наша два тела и на уски простор купеа у којем се возимо. А већ неколико секунди после тога, поплава среће почиње поново, и у њој ишчезавамо нас двоје, и купе, и васко-

³ Исто, стр. 38

лики бели свет са нама.”⁴ Она је дата и спозната сазнајним пројекцијама које су је узеле лирски и сликарски. Из сфере емоционалне подражености, Јелена синтезом својстава и игром чула, чаробно преображава свет, отвара несвакидашњи угао виђења, мења значење и односе и постаје креатор нових облика и суштина. Визионарска снага протагонисте, унутрашњи занос и светлост стичу се у треперавој осећајности чудесне Јеленине појаве која све прображава и отвара нове димензије и доживљаје света:

„Једног светлог јутра стајао сам пред огледалом и чешљао се. Тада ми се учини да између мојих прстију и праменова косе, као иза решетака, спазих Јелену како пролази кроз собу иза мене. Мину као нејасна сенка дуж целог огледала. И пре него што сам могао да је добро сагледам, изгуби се у оним брушеним крајевима стакла где се ломе златни и модри рефлексии зимског јутра.”⁵

Јелена се у Андрићевој причи обзнањује као многозначна и сложена појава која се искристализује у томасомановском ентеријеру сликарско - емотивног призора чудесног и чаробног склада између ствари, жене, сенки, звукова који је прате:

„У једном тренутку - нисам ни разабрао име крзна које је трговац изговорио - преда мном се просу девичански, обасјан предео и у њему, велик и издужен, Јеленин лик у ходу. Није била нага, али одевена, као заниханом мрежом, само пределом кроз који се кретала: таласима, трептавом светлошћу сунца и воде, младим лишћем. У том тренутку угледао сам је, као никад, у свој њеној величини и лепоти.”⁶

По схватању хиндуизма свет је илузија, а космос Велика Жена. У великој мери Андрић је лик Јелене створио као лик илузије симболично представљајући отворену могућност, драму појавности, магију чудесне игре скривања, а све по вољи и замисли самог редитеља, тј. писца. Досегнути космос могуће је само мистиком лирске душе, религиозном узнесе-ношћу протагонисте који у свој храм мистиком поетичних призивања и сновиђећим несаницама успева да призове и усели Јелену и њену појаву.

⁴ Исто, стр. 45

⁵ Исто, стр. 42,43

⁶ Исто, стр. 53

У овој лирској приповетци појављују се развијени описи пејзажа уклопљени у основни ток радње који су доведени у оквиру пишчеве личне драме, одсликавајући песникову унутрашњост као изврнути одсјај. Песниково унутрашње стање приказано је у симболично-визуелној експресији:

„Тако сам некад, док сам, стојећи на висини од три хиљаде четири стотине метара, гледао изнад себе глечере и на њима сунчев сјај који изгледа непомичан, одједном *чуо* како се из њих диже бескрајно танак шум, музика једна коју ухо тешко може да разабере а никако не уме да задржи. Тако сам, опет једном, за јесењег дана без сунца, под сивим небом, стајао изгубљен у стеци која се стерала од мојих ногу до неодређене црте небеског свода.”⁷ Сложена динамика расположења, немира, погледа, узбуђења, унутрашњих трептаја изазива варијабилност стилских слојева и афективну реакцију која се стално мења, која заправо није компактна. Хришћанско-библијски доживљај света и начин мишљења из лирске прозе везане за *Ex Ponto* преобразио се у различите рукавце пантеистичко-источњачке филозофије са безбројним шаренилима сложености, антрополошких варијанти и тренутних расположења.

За Андрића, у овој лирској приповетци, љубав према идеалу је буктање чула, очараност душе и духа, сан о узвишеном у коме се креће идеал. Еротска филозофија и мистика везани су за обожавање посебне жене, жене култа. Она живи нетакнута у свести писца, у далекој подсвести, одакле је у ретким тренутцима, уз помоћ светлости, дозива сећање и машта. Помаљајући се из сунчеве пене, из светлих сенки, из песничковог обасјаног ума, она је религија љубави, сједињење земаљског и небеског, чулног и духовног:

„Сад је пролеће. Опет пролеће! Преда мном је сто и осамдесет сунчаних дана. Чини ми се да су ми прегршти пуне неких чудесних златника, сваки као сунце. Сви су путеви отворени. Дах је слободан. Док сам тако стајао неодлучан од среће, осетио сам да се иза мене одједном створила Јелена. Нисам смео да се окренем. Остала је ту тренутак-два непомична (упоредо са њом застао је и мој дах), а онда ми је положила руку на раме. Не бих могао казати како ни по чему сам то осетио.”⁸ Сликарски елементи у Андрићевој лирској прози

⁷ Исто, стр. 46

⁸ Исто, стр. 59

веома су наглашени дајући јој перспективу и дубину, сугестивно појачавајући психолошка значења теме. Слика жене, њен лик често остварен у сенци сна, у сунчаној измаглици, утапа се у амбијент, пејзаж. Предметни и спољни свет плету се у маштовитом јединству унутрашњег бића и свега што га окружује.

Ратко ПЕКОВИЋ
Слободан КЉАКИЋ

АНДРИЋ О СТИЛУ И ЈЕЗИКУ

У послератном периоду објављено је неколико драгоцених Андрићевих текстова посвећених стилу и језику, а намењених младим писцима којима је он, као што смо већ видели и из његовог иступања на конгресу Савеза књижевника Југославије, посвећивао доста пажње. Ови текстови, који садрже и несумњиве педагошке нијансе драгоцени су и за будуће истраживаче Андрићеве поетике и његовог схватања писатељског заната.

У часопису *Млагоси*, у лето 1947. године, на уводном месту објављене су његове „Белешке за писца“. У пратећој напомени Андрић истиче: „Ови написи су узети из низа личних забележака, писаних не као неке норме и правила од опште и непромењиве важности, него као осећања и помисли које су, у току година, пратиле поједине тренутке пишчевог рада. Као такве их, мислим, треба читати и примати.“

На основу личног животног и стваралачког искуства, Андрић минуциозно пише о односима детаља и целине, речи и реченица, о улози надахнућа и рационалног приступа властитом делу, а посебно о теми односа писца и читаоца. Он нарочито подсећа на значај појединости у писању прозе и реченице чији склоп личи на матицу у „роју пчела“.

„Судбина писца је таква да мора стално да се бави појединостима, ситним послом са најужим могућим видиком. Ма како било обимно и богато и разнолико дело које писац ради, ма колико да иду у висину и у ширину његови планови, његов рад остаје прикован за појединост, за један приказ, једну личност, једну реч. А чим писац покушава да ради 'на широку', имајући у виду целину, са отвореним, слободним видиком пред очима све се замути и оплића, одједном стану да се кваре и губе и појединости и целина. А чим се врати опет

поједином призору, појединој речи и реченици и почне њих да обрађује и дотерује, он осети како се јединство и целина његовог дела невидљиво али осетно склапају и ведре, расту и усавршавају са сваким потезом пера. А кад дело буде једном завршено, онда се оно и онако одвоји од пишчеве свести и добије за њега ново значење, посве другачије од онога које имало док је рад трајао. Могло би се рећи да дело за писца умре оног дана кад га он заврши. После, остаје књига.“

Писац, наставља он, често данима и недељама размишља о томе „како да један психички покрет или један необичан приказ изрази и прикаже“. Излажући, у ствари, сопствену поетику, писац даје и конкретне савете младом писцу:

„Кад један писац, у току причања, напусти тон приповедача, занемари радњу и почне да објашњава свога јунака апстрактним речима и *да речима* (подвукли аутори) тумачи и слика његове погледе и намере, које се из његових поступака не виде, то је крај уметничког стварања и напора за писца и крај уметничког уживања за читаоца.“

Он пише о надахнућу и спонтаности стваралачког чина којима се треба препустити: „Пишите без бедног обзира и лажног стида, са једноставном искреношћу саме природе, са неумољивошћу светлог разума. Пишите и знајте да вам је из океана времена дарован један трен и у њему мисао, слика или реч која се, таква каква је, више никад ни вама ни другима неће јавити. Пишите слободно и просто као да дишете. Али...“

Ово Андрићево „Али“ упућује на пишчев даљи однос према властитом тексту којем треба прићи „без слепе родитељске љубави, хладно и неумољиво строго, не жалећи ни њега ни себе, не штедећи снаге ни времена. Савијте сваку реченицу по десет пута преко колена, станите на сваку реч целом тежином, испитајте њену носивост, јер од тих крчих речи и слабих реченица треба да буде саграђен мост који ће неприметно и непогрешиво пренети читаоце преко понора бесмисла и стихијске несвести у земљу живота и стварности, коју сте ви за њега и све људе успели да прикажете“.

Савети младим писцима

Андрић подсећа будућег писца на језик као главни чинилац књижевног дела, на бригу о њему и на доживљај будућег читаоца:

„Упитајте се да ли би људи вашег језика у једном одређеном тренутку свога живота заиста изговорили вашу фразу и признали је као своју. Изговорите је и у њихово име и испитајте да ли је верна и оправдана, да ли јој штогод недостаје или је можда претрпана. И кад нађете да је све како треба и утврдите да сте задовољни својим послом, немојте стати, тек тада немојте, јер нема у пишчевом животу ништа опасније и несигурније од тога задовољства са самим собом. Он је рђав саветник и подмукао путовођа који је многога одвео на погрешну страну. Не заборавите ни за тренутак да ваше дело треба да читаоца и подигне и задовољи, а да сте ви писац и да тек у читаочевом задовољству имате право да тражите своје или још боље и тачније: да се о вашем задовољству уопште ради. Имајте на уму да сте ви власник истине.“¹

Андрићеву велику бригу за младе писце и рад са њима потврђује и допис који је он као председник Савеза књижевника Југославије 14. децембра 1947. године послао републичким књижевничким удружењима, пошто је претходно одржан састанак Пленума Управе Савеза „о васпитном раду са почетницима, кандидатима и младим писцима“, на коме је било говора и о потреби организовања секција младих књижевника, посебно за прозу а посебно за поезију.

Андрић у свом допису подсећа да удружења на овом плану треба да „спроведу низ мера, које ће, с једне стране, бити припрема за организовање конференције Саветовања наших младих писаца, и издавања алманаха, а истовремено претстављати и једну од сталних активности секција појединих удружења“.

„Управе, кроз удружења, односно секције, односно поједини писци, треба да организују непосредни контакт са кандидатима, литерарним кружоцима и појединцима почетницима“, пише Андрић и додаје да то треба чинити „оријентишући се и на синдикате, гимназије и село“.

¹ Иво Андрић, „Белешке за писца“, *Млагоси*, Год. 3, бр. 7-8, 1947, стр.1-4.

„Са почетницима и писцима“, наводи он даље, „треба успоставити сталан контакт, проналезити их, обавештавати да могу да долазе у удружење, да донесу и читају своје радове на састанцима а и појединцима – члановима удружења, да могу да траже, без икаквих формалних сметњи, консултације са старијим писцима итд. Удружења треба у томе смислу да буду широм отворена почетницима и младим писцима; почетници и млади писци треба да добију у удружењима и у секцијама и код старијих писаца, сваку помоћ у стваралачком раду.“

„Преко одговарајућих секција треба организовати опште састанке чланова, кандидата и почетника, на којима ће један или више почетника читати своје радове. Такве састанке треба организовати посебно за прозу, а посебно за поезију. У општој дискусији после читања моћи ће млађи да изнесу своја гледишта и све проблеме који се постављају пред њих, а старији да предају млађим своја знања и искуства, како у идејном тако и у техничком погледу, и то конкретно, у вези са прочитаним радовима. Таква читања треба организовати по два пута месечно најмање. Поред тих консултативних састанака, управе удружења треба да помогну организовање књижевних вечери младих са читањем одабраних радова.

У часописима треба повремено објављивати најуспелије радове почетника – а истовремено одабирати прилоге за алманах.

На тај начин, поред великог васпитног значаја ефекта међу почетницима и младим писцима, најуспешније ће моћи да се открију почетници који имају услове за развој, а исто тако Савез ће моћи лакше да организује саветовање младих писаца из свих република.

О току и резултатима овога рада са почетницима и младим писцима управе удружења треба што конкретније да извештавају Управу Савеза.“

„Истовремено“, пише на крају овог дописа Андрић, „секретаријату Управе Савеза потребни су дефинитивни спискови чланова и кандидата удружења израђених после досадашњих ревизија. У вези с тим, управе треба да нам доставе потпуне биографске податке и библиографске податке и фотографије за чланове за које нису достављени.“²

² Документациони центар Задужбине Иве Андрића. Допис Савеза књижевника Југославије, број 820, од 14. 12. 1947. Акт је потписао и главни

И у свом говору, као председник Савеза књижевника Југославије, на годишњој скупштини Друштва књижевника Хрватске, Андрић је посветио пажњу младим писцима, али је од тога важније, што је у складу с новим политичким налозима Партије, доста радикализовао своје ставове са првог Конгреса писаца Југославије, када је реч о новој улози књижевника. У сваком писцу, изјављује он, врши се „исти процес обнове и изградње“ као и у целокупном животу земље; писцима не може бити „свеједно када ће се и како изградити наш човек и какво ће и колико бити његово учешће у општем делу препорода у остварењу социјализма, тј. бољег живота за све у нашој земљи“. Угледни писац именује књижевника човеком „који изграђује људе или бар доприноси њиховом изграђивању“ и прекорева оног „који вољно или свесно, темом и обрадом стоји по страни од новог живота, далеко од наше или светске стварности, који од књижевности хоће да направи пусто поље и вежбалиште за своје личне параде и мегдане, за бизарне турнире срца и јалове подвиге усамљеничке мисли“. Такви писци, каже он, не остају у књижевности; они се обично јављају на крају друштвених процеса „као симптоми дотрајавања и дегенерације, а никад на почетку кад се гради и ствара, на прагу новог живота“.

Андрић, дакле, понавља опште ставове владајуће књижевнокритичке мисли. Он настоји да помири естетска и политичка гледишта, историјско искуство, стваралачку интиму и лични доживљај, с једне, са активизмом дневно-политичке праксе, с друге стране. Међутим, у свом говору хрватским књижевницима он прави један обрт, скрећући пажњу да се литература углавном остварује у простору језика. Стога од писаца тражи да не занемаре стил и језик, „да израз не постане небрижљив, мутан и неверан, а садржина неприступачна“. Младим писцима поручује да се држе „велике наше данашње стварности“, а да се, када је реч о језику, у свему ослоне на народ како би избегли опасност „од сиромашења или брисања личности од униформности“. Он, дакле, покушава да опрезно, преко језика, скрене пажњу на књижевно дело као на само-својну естетску творевину и да подстакне разноврсност стилова и стваралачких индивидуалности.

„Тежња сваког руководства републиканских друштава“, рекао је Андрић, „треба да буде да ни један од кандидата и младих књижевника не буде препуштен сам себи, да не губи снагу и време у лутањима и странпутицама, на којима су их наши старији књижевници некад толико губили и често се и сами погубили. Исто тако ни један од наших књижевника из средње или старије генерације не треба да остане по страни од данашње стварности, без учешћа у великом делу које се данас изводи у нашој земљи, него сваки онај у ком има жива стваралачка искра треба да на свој начин и у границама својих могућности нађе тај пут. Једни и други моћи ће то постићи само уз другарску помоћ и пријатељско схватање другова који стоје на челу њихових друштава.“

Андрић упозорава и да „не смемо дозволити да својим нехатом, својом ускошћу или неумешношћу оставимо по страни ма кога од старијих у коме има добре воље и жеље за радом и остварењима, а поготово не сме то бити случај са младим друговима.“

„Наши писци“, каже Андрић на главној Годишњој скупштини Друштва књижевника Хрватске, „треба да овладају формом и занатом, нарочито млади писци пред којима стоје живот и рад и огромне могућности развитка. У томе им морају помоћи старији и искуснији, који су, под другим приликама, могли да стекну више знања. Али, ништа не може ослободити млађе другове од рада и напора које књижевни посао тражи. Ништа не може оправдати писца код кога форма исувише заостаје за садржином, као што ништа не може спасити онога који би хтео формом да надомести садржину.“

У свом говору Андрић истиче да писци нису само „мајстори израза, него и чувари језика“ и опомиње да се не сме занемарити језик, „да израз не постане небрижљив, мутан и неверан, а садржина неприступачна, као што то бива код неких наших писаца и, нарочито преводилаца. Младим писцима треба рећи: држите се стварности, велике наше данашње стварности, ослоните се у питању језика, као и у свему осталом, на народ, останите уз њега, ослухните како се изражава, подиже и разрађује његов израз и нећете никад залутати.“³

³ „Ријеч књижевницима Хрватске“ (Из говора председника Савеза књижевника Југославије Иве Андрића на главној годишњој скупштини ДКХ), *Рејублика*, Год. 4, св. 3, 1948, стр. 217-220.

О језику и стилу Андрић говори и на Саветовању младих писаца Југославије, одржаном 14. и 15. децембар 1949. године у Београду, а његово предавање преносе омладински књижевни часописи *Млагосић* и *Полећ*.

„Ви млади другови“, поручује он, „имате завидну судбину да сте на пут књижевног рада ступили у новој Југославији, у друштву које изграђује социјализам, под руководством које води бригу о вама, вашем развоју и напретку. Вама ће без сумње бити уштеђена многа лутања и беспућа ранијих књижевних нараштаја. Али зато су и моралне обавезе ваше веће, зато се од вас може очекивати више и боље.

О вашем материјалном стању и моралном напретку, о вашем правилном идејно-политичком развоју воде рачуна наше партиско и државно руководство као и ваше омладинске организације.“

Андрић савјетује младог писца како не треба да буде „самодопадно заглаван у свој текст при раду“, да обрати пажњу на свог читаоца као „великог критичара“ и подсећа га да је „најбољи, јер је најубедљивији, једноставан стил“ који је, истовремено, „и најтежи стил“.

Он понавља тезу из претходног предавања о односу стила и садржине:

„Нема стила без садржине. Не постоји и не може постојати оно о чему се некад говорило, чак и у уџбеницима писало, тзв. добар стилист који сем стила нема ништа друго, добар стилист са ниском или никаквом садржином. Стил је само видљив, или ако хоћете чујан део наше мисли или нашег осећања. Без њих, тј. без мисли и осећања нема стила, јер се гомила речи која личи на ниску празних прапораца не може ни звати стил“.

Младим писцима Андрић препоручује „опште и потпуне“ рецепте ради постизања доброг стила. Он их упућује да уче језик из народне књижевности, културне баштине, мемоарске литературе, скупштинских говора, полемичких брошура, а не само из белетристике, будући да је језик жив организам који се у свакодневици стално развија и преображава. „А више и боље од свега треба слушати како људи говоре у животу око нас. Стил се данас учи и на конференцијама (где има толико стилских рогобатности, али и толико занимљивости), стил се учи у возу, у редовима жена које чекају на пијаци; стил нашег времена треба тражити у разговорима и добацивањима младих

бригадиста на радилиштима, у говору радника који се тек упознају са машином и са социјалистичким начином рада и такмичења. Укратко: књиге су потребне, живот је неопходан. Једно не треба одвајати од другог.“⁴

Свој говор на Саветовању младих писаца Југославије, Андрић је завршио следећим речима:

„Много их има међу вама који су у борби гледали смрти у очи, много добрих радника, и вас не треба позивати на смелост, истрајност и радиност. Ја верујем да ћете ви све препреке савладати и постати, као што је још Петрарка тражио од писаца 'не празна причала, него истински уметници'. То треба да буде и то ће бити ваш допринос борби коју данас наши народи и њихово руководство воде за слободан живот радних људи, за велики друштвени преображај.“⁵

О Андрићевом схватању стила и језика писао је угледни књижевни историчар и теоретичар Душан Иванић који је, интерпретирајући Андрићев чланак „Нешто о стилу и језику“, оценио: „Треба рачунати да је ово *узимање* ишло на два колосијека: на једном је Андрић слиједио извјесне обрасце, искуство или распон стила, а на другом призивао сродности, откривао, редовно вреднујући, односно бирајући шта је добро и одбацујући што не ваља. Мисли о представницима трију покољења Ненадовића (о Алекси, Проти и Љубомиру Ненадовићу), о Вуку, Његошу, Матавуљу, Кочићу, настајале су у различитим периодима Андрићевог живота, али све у вријеме када се потпуно формирао као писац, пошто је, дакле, могао потврдити оно што сматра вриједним, казати шта сматра квалитетом сагласним сопственом поимању књижевности.“

Иванић указује на ширину Андрићевих опредељења према стилским традицијама и закључује:

„То је већ репертоар који је далеко од граматичке правилности или класичних канона као претпоставке љепоте уметничког стила. Далеко од априорне претпоставке о изворима доброг стила, Андрић је знао да се ти извори налазе у свим оним приликама гдје се ствар и мисао сусрећу са вјештином и адекватношћу облика (?). Иза ових уопштених и уопштавајућих исказа нахрупљује његова отвореност према живом говору, говору улице, вашара, бакалнице, крчме... Ту се већ појав-

⁴ „Реч Ива Андрића“, *Младосић*, Год. 5, 1949. св. 11-12, стр. 871-875.

⁵ „Говор Ива Андрића“, *Полећ*, 1949, бр. 11-12.

љује приповједач, којему стил свакодневне комуникације, публицистике и других видова писане ријечи (записи, скупштинске биљешке итд.) остаје непресушна ризница примјера, али и даље подређена оним нормама смисла, сликовитости, адекватности и функције коју је именовано на другим мјестима.⁶

О Кочићевој борби за народни језик

Напоменули смо да је Андрић у саветима младим књижевницима говорио о стилу и језику као средству уметничког изражавања, али је он у другим својим текстовима анализирао феномен језика и из једне шире социоисторијске перспективе.

Низ драгоцених запажања о језику као изразу колективног памћења и битном чиниоцу у формирању и опстанку једног народа, али и о језику као средству дезинтеграције, денационализације – све до коначног истребљења народа, Андрић је изнео у есеју „Нешто о Кочићевој борби за народни језик“ у часопису *Насијава језика и књижевности у средњој школи* 1951. године.

Пишући о Кочићевој борби за народни језик он наглашава да је „Петар Кочић добро осећао да није филолошка ствар у питању, да је ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију и експлоатацију“.

„У сложеном односу између окупатора, експлоататора Аустро-угарске Монархије и народа Босне и Херцеговине питање језика“, наставља Андрић, „поставило се од самог почетка, а Петар Кочић га је поставио са оштрином коју је данас већ теже разумети, али која је била оправдана и неопходна. (Сетите се само борбе коју су за свој језик водили у XIX веку сви остали словенски народи Аустро-угарске Монархије.) Окупаторска управа је донела, пре свега, немачки језик у све веће установе и важније гране живота. А онде где је народу остав-

⁶ Душан Иванић, „Андрићев избор стилских традиција“, у: *Теорија естетике и естетике*. Зборник радова у част проф. др Милослава Шутића, Институт за књижевност и уметност у Београду, 2008. стр. 309-314.

љен његов језик, код нижих власти, у школама итд., ту је пре-тила друга опасност, опасност да се тај језик исквари и потвори, изнутра подрије и разводни, до те мере да се сведе на неки убоги и нижи род говора за међусобно споразумевање нижих између себе и, колико је неопходно, нижих са вишима, на говор ни српски ни хрватски, говор без духа и сока, без лепоте и стила, без везе са традицијом и живим изворима широког народног језика, а са унапред подвезаним и ограниченим могућностима културног развитка...“

„Андрић је сматрао“, пише Владимир Дедијер, „да је језик стварна жива снага с којом је везана не само култура него, у крајњој линији, и опстанак једног народа, те да питање неге језика није само ствар лингвиста и књижевника, него и историчара; није само ствар људи од пера, него читавог народа, јер смо сви позвани да будемо чувари и творци језика.“⁷

Као што је писао о потреби популарисања књиге и књижевности Андрић је у *Књижевним новинама* објавио и један драгоцен текст о потреби популарисања науке. Он подсећа да постоји низ научних часописа и зборника који су намењени ужем кругу стручњака али да је нужно да се резултати науке приближе широком кругу читалаца. Он хвали лист *Борбу* који популарише научне радове и подсећа да то не раде остала гласила.

У својој стваралачкој радионици, као што су неки истраживачи приметили, Андрић је црпео грађу за своје књиге из мноштва научних радова па из личног искуства пише: „Прво, многи наши културни радници и уметници, како књижевници тако и музичари и сликари и вајари, раде често на некој теми за коју са великим трудом и губитком времена сами сакупљају податке, документујући се како могу и знају, док је можда о истој теми објављен у некој другој републици исцрпан и добар чланак у неком научном часопису за који он и не зна.“

Скрупулозни Андрић подсећа на драгоцене учинак скромних људи који у мањим местима пишу научне радове обично посвећене својој средини, о чему се мање зна у већим центрима и наставља: „Друго, научни радници у појединим, нарочито мањим центрима раде не само предано него често и

⁷ Владимир Дедијер, *Књижевности и историја*, Рад, Београд, 1985, стр. 84-85.

уз личне жртве и одрицања, и право је да њихови радови не остану у границама њихове републике или, још уже, у зидовима установе у којима раде, него да те њихове радове позна, бар по имену и у најкрупнијим цртама, широк круг читалачке публике. Треће, добро је и корисно да што већи број наших људи зна, бар сумарно, шта се све предузима, ради и постизава у новој Југославији, на свим подручјима па и на научном, јер и у том он може да нађе потстрека и охрабрења и у свом животу, који није увек лак, и у проблематици свога рада која је често сложена.⁸

Андрићеви књижевни биографи су установили да је он, као дипломата и писац, између два рата много времена провео по европским архивима, истражујући грађу за писање својих књижевних дела. У том смислу је изразито илустративан један његов текст у коме полемише против оних који се несавесно односе према архивској грађи:

„У својој кратковидости они и не слуте да су архиви и архивски материјали живи и богати и стварни исто тако и исто толико колико и тзв. 'живи' и 'стварни' живот сâм. Управо, живи су онолико колико ми имамо духа и стваралачке снаге да им удахнемо, са колико проницљивости умемо да их 'прочитамо' и да схватимо њихову важност за живот нашег друштва, за садашње и будуће нараштаје. Само неуки и неразумни људи могу да сматрају да је прошлост мртва и непрелазним зидом заувек одвојена од садашњице. Истина је, напротив, да је све оно што је човек некад мислио и осећао и радио нераскидиво уткано у ово што ми данас мислимо, осећамо и радимо. Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, значи служити садашњости. Стога архивска документа нису мртва, сива и узалудна као што то површним или неупућеним може понекад да изгледа. То су драгоцени сведоци без којих би нам остала непотпуно разумљива многа појава у садашњости, без којих не бисмо могли назрети ништа од будућности.“⁹

Из сличног угла као што пише о архивској грађи, Андрић говори и о значају мемоара укзујући на извесну, како оцењује Владимир Дедијер, „подударност мемоаристе, историчара и књижевника“.

⁸ Иво Андрић, „О потреби популарисања науке и научних радова“, *Књижевне новине*, бр. 42, 17. децембар 1950.

⁹ Иво Андрић, „Кад је реч о архивима“, *Архивски алманах*, бр. 23, Београд, 1960, стр. 7.

Овај историчар у својој наведеној књизи истражује и Андрићев однос према мемоарима Проте Матеје Ненадовића којима је Андрић био опседнут и на методолошке невоље писаца мемоара којима је код нас нарочито био изложен Вук Караџић. Према Дедијеровој оцени Андрић се особито ослањао на Вукове записе „да би испитао свежу народну традицију, предања која се преносе с колена на колена, доживљена збивања оплођена народном маштом, затим народне обичаје, народно обичајно право, народну филозофију живота и уметничка достигнућа исказана кроз народне песме, приповетке, пословице, тужбалице, гаталице и здравице свих врста“.¹⁰

„То није значило повратак романтизму“, наставља Дедијер, „чак ни неки неоромантизам, јер ћемо касније видети и сасвим модерне историјске методолошке приступе и изворе на које се Андрић ослања. За Андрића је Вук, с једне стране, историчар и етнолог који је за свога живота оставио много примарних извора о материјалном и културном животу народа, а, с друге стране, и методолог, јер је тај живот посматрао у његовој сложености и целокупности.“

О Вуку и његовој језичкој реформи

Дедијер указује на оцену Ива Андрића да је Вук Караџић „у тешким условима деспотије кнеза Милоша био принуђен да прибегава мимикрији као заштитном оруђу“.¹¹

Када је реч о Андрићевом схватању Вуковог доприноса критичкој школи у српској историографији ваља цитирати још један Дедијеров текст:

„У једном разговору Иво Андрић ми је говорио да је појава критичке историјске школе једна од најздравијих појава у нашем научном и културном животу деветнаестог века и сматрао је да је трагично што се код других јужнословенских народа није у тој мери развила самокритика према домаћим митовима свих врста. Али Андрић није заборавио да истакне и

¹⁰ Потврду овог става налазимо у једној од Андрићевих бележница из рата, у којој је записао следећи напев: „Ен, тен, тину! Сава, рака, бину; сава, рака, тикатака! Елен, белен, бус!“ У напомени је забележио: „Бројање пре игре у Вишеграду, око 1900 г.“ (Архив САНУ, ИВО АНДРИЋ, Лични фонд, инв. број 401.)

¹¹ Владимир Дедијер, *нав. дело*, стр. 23-24, 56.

то како није праведно да се све заслуге за критичност у историји код Срба приписују само Руварцу и Љубомиру Ковачевићу. Он је указивао, на његову борбу са кнезом Милошем баш због потреба савремене историје и због страшних прогона којима је Вук био изложен зато што је рекао истину о Милошевој владавини. Као потврду свог мишљења, Андрић је наводио и речи једног од највећих историчара критичке школе у Срба Михаила Гавриловића, који је написао да је Вук бивао од кнез-Милошеве околине изложен поступцима и делиријумима простачког безобразлука и цинизма.¹²

С великим истраживачким жаром и аналитичком прецизношћу, Андрић је био посвећен делу Вука Стефановића Караџића, што је потврдио и у својој присутупној беседи у Српској краљевској академији, 24. јануара 1946. године.

Био је врло активан и у обележавању стогодишњице победе Вукове језичке реформе (1947) када је објавио више текстова о Вуку, а онда до 1950. још неколико есеја. Уз то, у предавањима младим писцима, која смо већ цитирали, он је доследно указивао да треба следити Вуков однос према језику. Посебно је као писац који је грађу за своја дела црпео из историјских извора указивао на вредност Вукових историографских текстова. Мало је познато да је Андрић 1950. године написао и сценарио за играни филм „Три слике из живота Вука Караџића“ који никада није екранизован.¹³

У тексту „О Вуку као писцу“ објављеном у *Нашој књижевности* 1946. године Андрић цитира Јована Скерлића који је за Вука рекао: „романтичар по идејама он има рационалистички дух“.

„Уистини“, пише он, „главни предмет и последњи циљ свих Вукових испитивања и напора јесу: народна стварност и жив човек у њој; у првом реду говори и књижевни израз тог човека а затим сви остали услови његовог духовног и материјалног живота, његови обичаји, веровања и празноверице, традиције и сва наслеђа из прошлости, али исто тако и друштвене установе и политичке и привредне прилике под којима се тај наш човек развијао и под којима још живи.“

¹² Владимир Дедијер, „Оданост критичкој школи“, *Политика*, 11. септембра 1982.

¹³ Иво Андрић, „Три слике из живота Вука Караџића“, *Књижевне новине*, бр. 22, 30. мај 1950.

Андрић пише да је Вук морао у свом тегобном животу да се повија и прилагођава, „по слабости људској“, „али је у једном остао непоколебљив, тј. никада није у свом књижевном делу ’није дао ум под аренду’, никад није дао ’умље за безумље’“.

У извесном смислу, могло би се рећи да је Андрић овим ставом, као писац, истраживач историје и заљубљеник у њу, изнео и морална и интелектуална начела у приступу и обради прошлости, до којих је и сам држао.

Он посебно наглашава Вуково широко интересовање, као језичког реформатора, писца и етнолога када је реч о објективном и рационалном приказу судбине српског народа:

„Тај сељачки син, рођен борац, који је постао истински културан човек био је сав усмерен у једном правцу: да упозна стварност народног живота, у првом реду језика, да јој одреди облике и утврди правила, и да друге упозна са њом. Али за њега је познавање народног језика и умотворина уско везано са познавањем народног језика у целини.

За Вука се као писца може слободно рећи да са обе ноге чврсто стоји на земљи, а круг његовог интересовања на тој земљи обухвата, да се изразимо песничким стихом, ’све од травке до човјека’.“

Као приповедач, Андрић посебно истиче да је Вук „давао обрасце прозе у којима се не дају лажна сунца ни кућице ни храстови ни романтичан безимен човек поред њих, него наша, стварна земља и наши људи од крви и меса, и у којима се сликање догађаја, лица и нарави често подиже до мајсторског реализма“.

А затим наставља: „Нико пре њега а чини ми се ни после њега, није дао тегобу и дивљину балканског живота, опорост наших нарави и навика, турску свирепост наших људи у међусобним односима, али накалемљену на нашу сентименталну плаховитост и тако лишену турског васпитања и јавашлука који су ту свирепост често чинили блажом и донекле подношљивијом. Разуме се да је то све дано, узгред и фрагментарно, у преписци, као нехотице...“¹⁴

¹⁴ Наведено према: Иво Андрић, „О Вуку као писцу“, Вук Стефановић Караџић, *Први и Други српски усџанак/ Живој и обичаји народа српској*, Српска књижевност у сто књига, књ. 15, Матица Српска/ Српска књижевна задруга, НовиСад/ Београд, 1960, стр. 29-41.

Занимљиво је и Андрићево тумачење Вуковог (као и Његошевог) односа према иностранству и његовог настојања да путем упознавања Европе са културним наслеђем српског народа, „пропагира“ Србију после слома два устанка на „за тадашње прилике необично модеран и реалан начин“.

У време обележавања стогодишњице победе Вукове реформе у језику 1947. године, Андрић у *Борби* објављује есеј „Вук и иностранство“ у коме, између осталог, пише:

„Он је схватио као свој задатак не само да своме народу да нов и савремени језик и правопис и тако удари темељ модерној књижевности, него и да иностранство упозна с тим народом и његовим умотворинама и да тако на неки начин на културном пољу надокнади оно што је тренутно било изгубљено на ратишту и у политици и подупре нове напоре за ослобођење. Већ прво објављивање *Речника* и први преводи народних песама значили су врло корисно привлачење пажње на српски народ у време његове најдубље потпиштености.“¹⁵

Андрић је писао есеје и пригодне текстове о српским класицима Матавуљу, Кочићу, Проти Матеју Ненадовићу, али је у поратном периоду највише својих есеја (око двадесетак) посветио Вуку и Његошу.

(Из књиге *Анијажовани Андрић*, која ових дана излази из штампе)

¹⁵ Вук Стефановић Караџић, *нав. дело*, стр. 53.

КРИТИКА

Драгољуб ПЕТРОВИЋ:
Похара Срба и српског језика

Раде ЛАЛОВИЋ:
О себи и другима

Анђелко АНУШИЋ:
Књига синова људских

Драган КОПРИВИЦА:
Кохерентна ијесничка визија

Глиго БЈЕЛИЦА:
Херцеџ-Нови: ирад са 1000 001 ситејеницом

Перивоје ПОПОВИЋ:
Тајновити вијенци наде

Драгољуб ПЕТРОВИЋ

ПОХАРА СРБА И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Књига Ђорђа Јањатовића која се пред нама налази драгоцен је документ о свакоруким полозима који су Србе задешили током последњих шест-седам деценија и, како рече песник, довели их „довде“. И све то – по списима који су могли настати једино међу Србима (и, вероватно је, више ни међу једним озбиљно утемељеним народом на планети), а тичу се настојања мале групе њихових представника који сматрају да се на потоп српскога писма мора гледати као на претходницу затирања српскога националног идентитета и, тиме, упућивања Срба према тминама историје. Списи о којима је реч настали у оквиру деловања Удружења за заштиту ћирилице српског језика „Ћирилица“ у Новом Саду, односе се на десетогодишњи период у раду Удружења (од његовог оснивања 2001. до почетка 2011) и представљају сведочанство о механизмима по којима су комунистички властодршци отворили и водили хајку на Србе и српску културу, а њихови демократизовани представљачи продужили тамо где су им се претходници зауставили. И Србе и њихов језик и писмо извели на беспуће.

Уз мноштво записа о најразноврснијим облицима деловања Удружења, у књизи се налазе и три опсежна и посебно значајна документа који осветљавају путеве и поступке којима је то чињено:

1) Језичко планирање после доношења новог Устава Србије 2006 : Тезе о српском језику и ћирилици као стожеру српске културе у 21. веку;

2) Данашња очигледна окупација српскога језика хрватском латиницом наложена је од комуниста, а (не)скривена је у Закључцима Новосадског договора из 1954. године;

3) Однос комунистичких власти према српском народу и српским националним институцијама.

У тим текстовима темељито су осветљене прилике у којима се данас налази српски народ, као и путеви који су до тога довели, при чему из њих издвајам више простих чињеница с којима се непаметно спорити.

Прва је она да је ћирилица била једино писмо православних Срба од првога њиховог сачуваног слова до пада у комунистичко ропство, а незаснована је тврдња да је снажан продор латинице почео „још у Краљевини Југославији“. О томе сведочи Јањатовићев навод да је „према једном библиографском прегледу српске штампе за период 1915–1945. године 98% наслова српске периодике било на ћирилицу“, а ваља претпоставити да су онај „остатак“ могли доносити *српски социјалисти* или њихове присталице као најаву онога што ће се дешавати од 1945. надаље. То, уосталом, не треба ни доказивати оним Србима који су још сведоци времена о коме је реч: ја сам, рецимо, у то време завршавао основну школу и био у гимназији и *не ћамтићим да се српски језик називао друкчије нећо ћако и имао друћо ћисмо нећо ћирилицу*. И сваком писменом Србину, као и сваком њиховом суседу и/ли суграђанину, то није никад требало доказивати и о томе сведоче, свака на свој начин, макар две чињенице. Једна је од њих већ банална: сви су српски непријатељи, почев од окупације Босне 1878. па до наших дана, најпре насртали на *ћирилицу* и једнако је забрањивали и у Београду, и у Загребу, и у Сарајеву; она је друга необична: када су Швабе који су се 1945. повукли из Војводине протестовали против учешћа Немачке у ширењу демократије осиромашеним уранијумом по Србији, чинили су то носећи транспаренте исписане *ћирилицом*.

Друћа је чињеница она која се тиче времена кад је Србима почела систематски да се намеће латиница, али и „идеологија“ која је иза тога наступала и „идеолози“ који су је предводили. О томе Јањатовић доноси мноштво појединости, почесто таквих које, *и са истраживачкој сћановишћиа*, представљају поуздану основу за много дубље увиде и у закулисне игре које су у вези с тим припремане, али и у заслуге „главних играча“ који су то остваривали. Све се то грана у много праваца, сваки је од њих био једнако фаталан и за Србе, и за српску културу, и за српску будућност, а ја овде помињем само покоју појединост, при чему њихову хијерархију свако може одре-

ђивати према својим схватањима, а нека она у мом случају буде – произвољна.

1) Јањатовићев преглед комунистичких докумената, са разних конгреса и из различитих времена, показује да су њихови доносиоци планирали да Србију разбију на исти начин на који је то с Русијом учињено неколико година раније. Сетићемо се, наиме, да је Лењин из Швајцарске, преко ратом запаљене Немачке, а затим преко Шведске (са 20 милиона марака које су га тамо чекале) и Финске, доведен у Петербург да покрене „Октобарску револуцију“, а већ 1920. КПЈ хоће то исто да приреди и Југославији, с тим што су њене идеје „еволуирале“ од схватања о „совјетском Балкану“ до тога да „западне Србе“ треба с тих простора „прогнати као окупаторе“. Јањатовићева је заслуга што је успоставио везу између данашњих прилика у којима се налазе Срби и почетака утемељивања пројекта којим је све то припремљено. Неке су појединости у вези с тим посебно индикативне:

а) „Југославија је имала да се распадне на посебне државе – Хрватску, Црну Гору, Македонију, Словенију; Србија се и не помиње, док ће се мађарска и албанска национална мањина отцепити, јер је њихову земљу, наводно, „анектирала“ српска буржоазија“;

б) КПЈ је подржала усташки устанак у Лици (1932); нешто касније у затвору у Сремској Митровици споразум о уништавању Срба потписали су Миле Будак и Моша Пијаде; на Бујанској конференцији (1943) Миладин Поповић и Душан Мугоша Косово и Метохију обећали су Шиптарима (непролазна је заслуга Сретена Вукосављевића, министра за аграрну реформу и колонизацију, што је одбио да потпише декрет о иселљавању тамошњих Срба када је 1947. Енвер Хоџа дошао да му се, у складу с договором, „преда Косово“; Енвер се тада вратио празних руку, али је после тога на Србе тамо укинут ловостај и он не престаје до данашњих дана);

в) На заседању Авноја у Јајцу, на коме је припремљена основа за дефинитивни слом Србије, она није имала својих представника и о њеној судбини тамо су одлучивали они који су се потписивали латиницом и планирали њен суноврат и који ће је касније у суноврат и одвести, тј. хрватски и словеначки комунисти, уз помоћ својих српских специјалиста за прљаве послове. На то указује и чињеница да су комунисти у Србији и Црној Гори тада имали само *покрајинске*, а у Хрватској и

Словенији *централне* комитете, а разлози за такав однос били су врло једноставни: Србе је требало држати под контролом и онемогућити им увид у све „стратешке замисли“ о ономе што се српском народу припремало. И употребити их тамо где им „учитељи“ нису могли стићи, рецимо – као „контролоре лијевих скретања“ у Херцеговини и Црној Гори, тј. тамо где усташки нож није могао досегнути. (Не знам шта је све у Херцеговини постигао Петар Драпшин, али је упамћено да су у Црној Гори крваво коло заиграли М. Ђилас и Моша Пијаде и да је после њиховога боравка тамо почела да се исписује књига *Пакао и комунизам у Црној Гори*, да се прича о колашинском затвору и Пасјем гробљу, да се помињу Кечина јама и Мачкова јама, да је у ову другу „Јово Капа убацио 200 заробљених талијанских војника и 400 Срба“ и много других страхаота.)

в) Све велике „партизанске победе и њихове офанзиве“ вођене су по западним српским просторима и њихов је једини резултат био сатирање тамошњих Срба и припрема терена за оно што ће се касније догађати, а за то се као потврда могу поменути и макар три посебно занимљива податка:

први је онај о споразуму који су у Загребу 1943. с Немцима потписали Милован Ђилас, Владимир Поповић и Владимир Велебит да их Немци „не узнемиравају“ док не пређу Неретву и док на супротној обали не разбију велике четничке јединице које су их тамо чекале; Немци су поштовали споразум: партизани су седам дана прелазили Неретву, пренели преко ње 4.500 рањеника, разбили 20.000 четника, а после тога, док су „вртели прсте“ чекајући искрцавање савезника на Јадрану, Немци их опколили, сатерали на Сутјеску и тамо обавили оно што су пропустили на Неретви урачунавајући у то и оних 4.500 рањеника;

други се податак тиче предлога Николе Демоње Владимиру Бакарићу да нападне и ослободи Јасеновац; Бакарић је тај предлог одбио, а кад га је Демоња поновио, њему је у потиљак објашњено зашто то не треба чинити (после је Демоња проглашен за народног хероја, без прилике да своју идеју понови и трећи пут, а Јасеновац је „врло успешно функционисао“ до краја априла 1945, тј. и у време кад су већ сви Хитлерови концентрациони логори били ослобођени и крематоријуми погашени);

трећи је податак већ из времена када су се западни савезници са Стаљином договорили о подели интересних сфера,

престали да подржавају Дражу Михајловића и уклонили и последње препреке за дефинитивни полом Србије: Коча Поповић позвао је западне савезнике да својом авијацијом разоре све веће градове и важније индустријске центре по Србији (и они су то врло успешно извели – *на Васкрс 1944!*), а после тога се и Броз договорио са Стаљином да руске трупе прегазе оно што је од Србије остало и да тако отворе пут његовим „ослободиоцима“ за преузимање власти и завођење неконтролисане репресије над српским народом; Брзова је наредба била да се према Србији „ослободиоци“ имају понашати „као према окупираној области“, при чему је занимљиво поменути да се у саставу руских трупа нашла и она елитна усташка јединица коју је Марко Месић, после покоља над Србима по Хрватској, одвео да помогне Немцима под Стаљинградом, а вратио се с Русима да свој посао клања Срба настави уз Западну Мораву. (Марко Месић је, иначе, стрикан онога Стипе који и сад Србима прети „јасеновачком демократијом“, а ја не знам да ли у Крушевцу она улица још носи његово име.)

2) Кад су, иза руских трупа (и уз помоћ Марка Месића), комунисти „ослободили“ Београд, преко онога моста (који су „Прле и Тихи“ разминирали и спасли од рушења) прешла је једна српска јединица, али је брзо враћена и тамо послата „хрватска“ на челу с Иваном Рукавином (са задатком да прва уђе у „хрватски Земун“; лепу паралелу тај догађај добио је и приликом ослобођења Загреба: 7. маја ушле су у град српске јединице, али су одмах враћене и тек за сутрадан „пронађена“ је нека „хрватска“ – која је дочекана кантама вреле воде и ђубрета, за разлику од Немаца 1941 – који су дочекани црвеним теписима, цвећем и таламбасима; тако је Загреб ослобођен *један дан пре Берлина* и због тога му је касније Броз доделио „Орден Града хероја“). Та је епизода била врло симптоматична у светлу каснијих догађаја: комунисти су својим ратним стратезима наложили да се на сремској равници мало „поиграју и фронталног ратовања“ и у ту сврху успоставили тзв. „Сремски фронт“ – и претворили га у гробницу српске младости. На некаквом тамошњем споменику, подигнутом више деценија после сремске погибије, наиме, нашло се нешто преко 12.000 имена, други извори веле да их је тамо убијено више од 40.000, а неки помињу чак и 70.000! (комунисти су, и иначе, увек волели оперисати „великим цифрама“ и зато ћемо узгред поменути и још једну: у јаму Понор код Фоче они су, негде у то исто

време, бацили 20.000 (негде се помиње и десетак хиљада више) присилно мобилисаних дечака који су се из Босне враћали у Србију, а оно што је отуд успело да побегне – дочекано је и побијено на Златибору). Иза таквог „ратовања“ остали су сакривени неки елементи најчистије злочиначке комунистичке стратегије и они се огледају, рецимо, у следећим појединости-ма:

а) Као „војници“ тамо су мобилисани и слани на прву борбену линију голобради дечаки из Србије и Војводине, без иједног дана војничке обуке, с циљем да се и тамошњим Србима „пусти мало крви“ због тога што се партизански покрет међу њима, после преласка у Санџак крајем 1941, сводио на безначајне епизоде и спорадичне провокације које су, једино, доводиле до немачких репресалија (као у Крагујевцу и Краљеву, рецимо); такви су „војници“, најпростије речено, употребљавани као топовско месо (према неким сведочанствима, и натеривани на минска поља – кад за то више није било оваца);

б) Армија маршала Толбухина, с тим циљевима, уместо да пође преко Срема, спржи немачке ровове и код Вуковара пређе преко Драве у Барању, упућена је преко Бачке и, форсирајући Дунав на Батини, изгубила 15.000 људи. Тако се и могло догодити да су Толбухинове трупе биле ближе Берлину него Брозове Ђакову кад је у априлу 1945. коначно пробијен Сремски фронт, при чему је занимљив и још један детаљ из тог војевања: тај фронт је пробијен тек кад су се немачке трупе из Грчке, преко северне Босне, пробиле до Хрватске и отвориле пут до Аустрије – да тамо положи оружје пред западним савезницима, а у вези с тим могао би се поменути и бизаран детаљ везан за освајање Ђакова: иако се у торњу Акшамовићеве (некад и Штросмајерове) катедралне цркве налазило митралеско гнездо, ослободиоци су имали наредбу да на цркву не смеју испалити ни један једини метак – због њеног значаја за „повијест хрватске духовности и културе“. А колико су комунисти „скрупулозно“ водили рачуна о таквим појединостима, сведочи и чињеница да су они, кад су преузели власт, Грачаницу унапредили – у *зайвор*, Милешеву – у *коњушницу*, а Морачу – у *клезеј*, при чему ваља поменути и то да су спалили и пребогату библиотеку тога манастира и око тако уприличене „логорске ватре“ заиграли козарачко коло. (Не знам је ли и која друга манастирска библиотека имала сличну судбину, али је и то довољно за поређење с оним што су Немци учини-

ли 6. априла 1941. с Народном библиотеком у Београду, с јасном Хитлеровом поруком: кад се народу униште културни и духовни ослонци, за две-три генерације он престаје да постоји као народ.)

в) Као најоданију чланицу хитлеровске коалиције, комунисти су Хрватску „престројили“ у победнички табор и Стипе Месић имао је основу да изјави да је Хрватска „двапут побиједила у Другом свјетском рату“ (и 10. априла 1941. и 8. маја 1945), свакако на основу ватиканско-ушашко-комунистичког договора М. Будака и М. Пијаде, и уместо да буде денацификована (заједно са својим „муслиманским цвијећем“), као што је то учињено с Немачком и Јапаном, Хрватска је, одмах после рата, за злочине над Србима награђена Барањом, Западним Сремом, Истром и приморјем до Бококоторског залива (сад је то „Заљев хрватских светаца“, с црквама оријентисаним по православном канону), а убрзо после тога Ћиласова Комисија за разграничење даровала јој је и Илок „јер су тамо Хрвати имали већину“. Ћиласа није занимала чињеница да је та већина створена „пресељавањем“ Срба у Јасеновац и Павелићевом колонизацијом ушашких кољача из Херцеговине; тиме је, уз остало, директно погажена народна воља изражена на Великој народној скупштини 25. новембра 1918. у Новом Саду да се Војводина (у чијем су саставу били Барања и *цео* Срем) прикључи Србији, при чему су на томе скупу, поред 84 Буњевца, учествовала 3 Шокца и **2. Хрвата** (тада их у Војводини није било ни 2.000!) и они су се „намножили“ тек после *наредбе* комунистичких власти од маја 1945. *да сви католици у Југославији морају бити Хрвати*. (И сад Хрвати траже границу иза Бачке Паланке и Апатина и, узгред, денацификацију Срба због Јасеновца, Јадовна, Пага и више стотина јама по Хрватској, Херцеговини и Босни...)

г) Док су по Србији „пуштали крв“, комунисти су прегли да створе „новог човека“ (данас се с таквим „прегнућем“ најизразитије срећемо у Црној Гори), у том смислу лансирани крилатицу да је „религија опијум за народ“, конфисковали црквена имања, завели терор над архијерејима и свештенослужитељима (и побили их више него што је то у рату успело свим српским непријатељима заједно), забранили верске обреде и над „непослушнима“ завели најразноврсније облике тортуре: у неко послератно време, Срби су у војсци уписивани као „Југословени“ и „без вере“, Хрвати били – „католици“, а данашњи

„Бошњаци“ – „неопредељени“ и „муслимани“; у Качеру једна старица, са сузама у очима, сведочила ми је о синовљевом вапају: „Мајко, ако оћеш да ме имаш, одустави славу“ (знало се: они који су славили после су, почесто, налажени по јаругама и поточинама и никад се није могло утврдити како су тамо стигли); или причицу о детету које је видело да се „баба и деда љубе преко астала“ (сами ломили славски колач – да не угасе славску свећу); та чудна времена добро памти и сваки старији Србин макар по томе што су за све веће црквене празнике увек заказивани „важни састанци“ по установама и предузећима и о томе потписник ових редова може сведочити сопственим искуством: кад је једне давне године, у родитељској кући, на Св. Николу, крстио децу – њихова мајка није могла напустити „важан састанак“ Наставничког већа (и свекрва јој то није могла опростити – није се жена разумевала у оно чему су је поучавали Ђилас, Кардељ и Коса).

д) Колико су комунисти „бринули“ о Србији када су учврстили власт, показују и неке појединости које још нису разјашњене нити њихови данашњи наследници показују жељу да то учине. Рецимо: ко је наредио да се она бетонска платформа изгради у Ђердапу и да се на њу сложи четири милиона кг. тротила те да се, у случају „совјетске агресије“, прегради Дунав и Србија потопа? Или: по чијим су налозима, пре тога, по Србији демонтирани сви индустријски капацитети и пресељени у Босну, Хрватску и Словенију? Или: ко је најзаслужнији за некадашњу „сечу директора“ (ако добро памтим, то је било негде 1963–1964, и то пре неког „важног партијског Пленума“) када је 4.000 најуспешнијих предузећа по Србији обезглављено и њена привреда дефинитивно разорена.

Све су то, међутим, питања за неко будуће време и одговори на њих, бојим се, неће више никога интересовати, а овде ћемо даље осмотрити неке Јањатовићеве доприносе разумевању данашњих српских језичких прилика. Рекли смо већ да су планови за *разарање* Србије, *негде тамо*, написани *лајиницом*, и да је *српским разарачима* припала једино улога извођача прљавих послова.

Да видимо ко су ти разарачи и како су своје послове обављали.

Најистакнутији је међу њима био већ, више пута, помињани Милован Ђилас и под његовим надзором „у Београду су комунисти спровели чистке у Српској краљевској академији и

на Београдском универзитету и у те институције на руководећа места већином поставили партијски проверене кадрове“ уклањајући, у првом налету, из њих све оне научнике који су *имали и име и дело*. Тада је, рецимо, већ у новембру 1944. убијен Милош Тривунац (Јањатовић га помиње као уредника *Оплегне свеске Речника српској књижевној и народној језика*, Београд, 1944) зато што је био, као изузетно угледан германиста, члан међународне комисије која је, на захтев Немачке, оформљена са задатком да утврди чињенице о стрељању више хиљада пољских официра у Катинској шуми – за шта су Совјети оптужили Немце; Тривунчев грех био је у томе што је потписао налазе комисије у којима се потврдило да су злочин извршиле совјетске трупе. (Тако се Тривунац прикључио Живојину Павловићу, који је, неколико година раније, такође платио главом књигу у којој је открио да код Стаљина „пшеница више не рађа шест пута годишње“, али и још понешто.) Не зна се да ли је сличну судбину имао и још неки угледни научник, ни ко је све тада уклоњен из Академије и Универзитета (*о томе „мудре“*, комунистичке, *хронике*, и данас, *ћуше*), али на те чињенице гледамо као на добру основу за поређење с оним како су се Павелићеви кадрови после 8. маја 1945. глатко „уписали у комунисте“: сви су они остали тамо где су се затекли, а аутори и уредници *Хрватске енциклопедије* (чија су три тома штампана за време НДХ), после коју годину, мирно се „преселили“ у *Енциклопедију Југославије*! И продужили да тамо, по већ устаљеној навици, лажу и фалсификују чињенице и о српској и о хрватској историји.

О томе шта се у то време све догађало у Академији ми данас не знамо ништа, а изгледа да ће у Јањатовићеве заслуге остати записано да је први покушао да разбије глувило које деценијама прати тај период у деловању највише српске националне институције. Јањатовић наводи да су, крајем 1944. године, А. Белића посетили Милован Ђилас и Едвард Кардељ и том приликом „вероватно га тешко уценили“, да је „прихватио да извршава њихове налоге“ и „обавезу да сачини и комунистима достави Извештај о држању Српске академије наука за време окупације у коме јој је избацио Краљевско име и, прилично, због личне међусобне нетрпељивости, опањао Велмара Јанковића, помоћника министра током окупације.“ У тим пословима Ђиласу је помагала и његова жена Митра Митровић тиме што је Министарство просвете (на чијем је челу

била) „основало Одбор за сређивање стања у Академији. Тако су почеле чистке у Академији и пријем нових академика присталица комунистичке идеологије. У врло кратком року сломен је отпор групе од 16 најхрабријих академика и САН је била под потпуном контролом комуниста. У редове САН морали су академици да приме чак и Душана Недељковића (1899–1984), комунисту од 1941, који је сам највише инсистирао на чисткама у Академији, а био је и председник Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“. (Поменутом Душану Недељковићу и његовим „настављачима“ никад није пало на памет да проговоре ни реч о томе колико су Срба побили „нови комунистички окупатори и њихови помагачи“, шта су учинили с Главњачом и Јајинцима пошто су их ослободили од Немаца, где су све они утемељивали масовне гробнице, колико је стадиона или других објеката по Србији подигнуто на костурницама и сл.) „Президијум Народне скупштине НР Србије потврђивао је пуноважност или стављао примедбе и одбацивао одлуке скупштине Српске академије наука о избору нових редовних и дописних чланова, знатно је проширен круг установа и појединаца који су могли да предлажу кандидате за избор академика.“ А да би се заштитила „од комунистичке одмазде“, Академија је „за првог почасног члана на свечаној промоцији 11. новембра 1948. примила Јосипа Броза“ и његово је име до смрти „навођено као прво на листи чланова САН(У).“

„Стављање под контролу Матице српске у Новом Саду комунисти су извели много брже и без неког значајнијег отпора“, али је у вези с тим занимљива, и неспорна, и општа Јањатовићева опаска да је „политика разбијања српског етничког простора и српског националног јединства вођена из Централног комитета КПЈ (СКЈ), а усаглашавана само са Загребом и Љубљаном (остали су те договоре послушно спроводили)“, да је „подстицање сепаратизма у Војводини спровођено преко државних органа и политичких структура“, а да „током целог периода комунистичке диктатуре Матица српска није добијала неке значајније политичке задатке (осим „великог задатка“ формалне организације Новосадског договора 1954), већ је остављена да извршава своје законима утврђене активности“.

*

Два претходна покушаја „обједињавања“ језика Срба и Хрвата (онај Скерлићев из 1913. и онај Белићев из 1929) завршени су без резултата јер Хрвати нису никад ни помишљали на то да напусте оно што су „преузели“ од Срба кад су напуштали своју чакавску језичку основу (као и ону кајкавску коју су „преузели“ од Словенаца), а Србима није падало на памет да се одричу своје десетовековне ћириличке традиције. Када су, међутим, пали у комунистичко ропство, „одговорним“ Србима је „објашњено“ да то баш и није нека дуга традиција и да могу бирати хоће ли се одрицати ње или сопствених глава. То су, како смо видели, Ђилас и Кардељ најпре „објаснили“ Белићу, после на Голлом отоку и другде и свим оним Србима који су то теже разумевали, а на крају је Летопис Матице српске о томе анкетирао и Србе и Хрвате који су најбоље разумели и Ђиласове и Кардељеве идеје. И показало се да су то много боље разумели Хрвати него Срби: од свих позваних одазвало се нешто мање од половине Хрвата и тек сваки пети Србин (а међу њима они који су били уцењени и они који су најмање знали и никада нису успели ни да уђу у лингвистику нити да се упишу у лингвисте, али су зато увек показивали „високу комунистичку свест“).

А шта се све догађало око Новосадскога договора, како је он припреман, где је одржан, зашто га је обезбеђивала ОЗНА и сл., засад остаје непознато, а једино што је Јањатовић у вези с тим могао учинити – учинио је савесно и исцрпно: представио је схватања главнине учесника у Анкети, пренео све битне детаље из завршних разговора (8–10. децембра 1954), цитирао 3. тачку Закључака о „равноправности *латинице* и *ћирилице*“ (управо тим редом, при чему су Закључци формулисани *латиницом* – испод ћириличног заглавља Матице српске!), утврдио да су њоме „српски лингвисти прихватили увођење латинице у Србију, али су тражили да „то време само донесе“,, показао главне механизме по којима је „то време“ латиницу све жешће почело да „доноси“ Србима и да је они данас *имају*, као што је извесно да ћирилице више – *немају*.

Као што немају ни *речник* свог језика.

Према опсежним наводима Јањатовића, вишедеценијски послови на *Речнику српскога језика*, чију је припрему покренуо 1888. Стојан Новаковић, са огледним свескама 1913. и

1944, под тим насловом рађен је још 1953, али се његов први том 1959. појавио под насловом *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика* – као резултат „уједињења језика“ на Новосадском договору. Јањатовић, при том, помиње Белићеву идеју (1925) да се у грађу за речник укључе и хрватски писци (после Маретићевог приговора), али то, по свему судећи, није чињено све до 1948. када је „дат налог“ да се, уз хрватске изворе, „унесе и грађа из литературе Народноослободилачке борбе и послератног периода“. Све што се с тим речником догађало током много следећих година, и поред сталних притисака „комунистичких надзорника“ да се у њему повећа удео хрватске грађе, према Јањатовићевим истраживањима, није ни у најмањој мери могло сакрити чињеницу да је то *речник српскога језика* (једнако као и онај који је Даничић засновао као *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, а ЈАЗУ га завршила стотинак година касније) будући да су оба прављена од српске језичке јапије, а Хрвати и преко језика и преко речника прелепили само „хрватску етикету“. Да би се то показало, довољно је поменути само чињеницу да су „хрватски језик“ утемељили „хрватски вуковци“ И. Броз, Т. Маретић и Ф. Ивковић у целини преузимајући *српски језик* онако како су га разрадили Вук и Даничић и без икаквих „хрватских натруха“ у њему, при чему то они сви отворено и поштено признају и не покушавају сакрити ниједну једину чињеницу. Погледајмо како су то они учинили.

1) У предговору свом правопису (1892) Иван Броз записао је и ове редове: „Што се првога дијела тиче, ја сам израдио *правила у главном према начелима, којих се држао Вук и Даничић*, а само гдјешто одступио сам од њихова писања“.

2) Још је изричито у том погледу Т. Маретић у Предговору својој *Грамањници* (1899): „Ако сам хтио, да ова књига буде онакова, какова треба, морао сам грађу за њу узимати из дјела писанијех најбољим књижевним језиком. Сви људи, који о тој ствари могу судити, слажу се у томе, да је Вук Стефановић Караџић до данас први наш писац, што се тиче правилна и добра језика, *да је он за књижевни наш језик оно, што је Цицерон био и јест* за књижевни латински језик. Будући да о Вуку и ја ово мислим, за то је требало, да из његовијех дјела саберем што потпунију грађу за ову моју књигу. Вуку се од свих других писаца у правилности књижевног језика највише приближио Даничић; за то сам ја обилно употребио и она Да-

ничихева дјела, која су за тај посао најзгоднија. Напокон сам употребио народне умотворине, што их је на свијет издао Вук познатом својом вјештином, у којој га нитко није достигао. Другијех извора нијесам хтио употребити“. Тим схватањима Маретић је брзо после тога додао и опаску: „*Ја ујраво не знам, којеја бих њисца још ујошребио, јер онако добро и ѡравилно као Вук не ѡише ни један*“ додајући да ће се „врло тешко наћи штогод у *српском језику*, што је добро и правилно, а у мојој се граматичи не налази само за то, што нијесам употребљене изворе боље претражио, а не у томе, што нијесам употребио и дјела другијех писаца.“ Маретићеве критерији за избор грађе на којој је засновао своју граматичу, дакле, показују да се он не двоуми ни о томе да се бави *српским језиком* нити да у тим пословима може имати поузданије изворе од оних за које се определио.

3) Да су Вукова и Даничићева дела била једини извор за Ивековићев и Брозов *Рјечник хрватскога језика* (1901), потврђује и сам Ивековић: „Покојни нећак мој, гимназијски професор Др. Иван Броз, с намјером да напише рјечник Хрватскога језика много је година скупљао грађу за њ из свијех књижевних дјела Вука Караџића и Ђура Даничића, т. ј. из онијех која су они сами написали и из онијех која су само издали на свијет, као народне приповијетке, пословице, пјесме и т. д.“ Ивековић, даље, наводи да је Броз исписао 103.161 цедуљицу, а да је сам томе додао још 23.875 цедуљица из оних Вукових и Даничићевих дела из којих грађу није исписао Броз. У *Изворима њисменим овоме Рјечнику*, уз неколико речника страних језика, Ивековић наводи 74 јединице, од којих би се само за једну или две могло рећи да су „хрватске“, а све су остале српске (уз дела Вука и Даничића, у *Изворима* се налази Његошев *Лажни цар Шћейан Мали* и пет наслова Милана Ђ. Милићевића). Уз све то, Ивековић истиче да је „за темељ“ његовој „радњи постављен *Српски Рјечник*“ Вуков (1852) и у вези с тим наглашава две појединости. Прва се тиче његовог „признања“ да је, практично – дословце, преписао тај Вуков речник: „Како у сам темељ нијесам хтио много да дирам, прешло је из њега којешта у ову радњу, што по мишљењу мом не иде у рјечник за обичнога књижевника“, а међу њима „имена властита“, „Турске ријечи“, „падежи од замјеница личних“ итд. Друга је појединост, међутим, и неразумљива и апсурдна: „Ово дјело могло би се звати и *рјечник Српскога језика*, и да су га

написали Срби, јамачно би се тако звало; али му је... име *рјечник Хрвајскоја језика*, јер су га списали и на свијет издали Хрвати. Није се дометнуло *или Срјскоја*, јер тај дометак не би задовољио ни једнога Србина а озловољио би многе Хрвате“. (Логика је, дакле, једноставна: ако једнога дана Хрвати направе речник *јајанској* језика, „по једнаком праву“, моћи ће му дати „име рјечник *Хрвајскоја* језика“.)

Тако су, дакле, *ушемељивачи* модернога „хрватског језика“ оставили најчвршћа сведочанства о томе да су свој посао обавили искључиво на *срјској језичкој грађи, да су од слова до слова преписали Вуков речник и, углавном, његова правописна правила* и да су преко свега тога, како рекосмо, само – прелепили „хрватску етикету“. На те је чињенице овде имало смисла подсетити и зато што је „нова хрватска лингвистичка памет“, посебно она после *Декларације о положењу и називу хрвајскоја језика* (1967), почела тврдити да „хрватски језик има тронарјечну димензију“ (по једначини */буква + граб + лија = орах/*), да је хрватски језик „стандардизиран у 17. столећу“, да током „повијести“ није било више од 50 „хрватских језика“ него, можда, неки мање и да су „хрватски вуковци“ били *свиње* зато што се у ту науку нису разумевали. Помињем те појединости не да бих потврдио Јањатовићеве закључке о томе да је, „и после убацивања хрватских писаца по налогу комунистичких властодржаца“, Речник САНУ сачувао свој „српски карактер“, већ да бих могао прецизирати: тај је речник *по себи*, једнако као и онај ЈАЗУ, тезаурус *срјскоја језика*, при чему је онај други „*и хрвајски*“ једино по томе што су га, идући за Даничићем, „(пре)списали и на свијет издали“ Хрвати, а онај први – нема ни таквог упоришта. Свесни су тога и сами Хрвати будући да „хрватска национална етикета“ никако није могла прекрити српску језичку суштину и Хрвати се никако нису могли извући испод „тешке вуковске сјене“ Томе Маретића нити одбранили од „прејакe вуковске компоненте“ Стјепана Ившића. Тих се оптерећења Хрвати никако не могу ослободити нити се „хрватски језик“ може „одбранили“ од свога српског порекла и идентитета, а једини начин да се то покуша постићи заснива се на сталним „декларацијама“, „промеморијама“ и сличним вербалним подупирачима о његовој различитости од српскога. (Потписник ових редова зна за шест таквих „подупирача“, при чему се у последњем тражи „заштита“ од енглеског језика, а у онима другим образлаже

тврдња да „хрватски није ни налик“ српском језику и да његови утемељитељи нису били при свести кад су кад су радили послове које смо напред представили.)

Полазећи од свега што је речено, логичним сматрам закључак да се на термин „српскохрватски језик“ мора гледати као на *неуку* политичку бесмислицу и отуда је потпуно неразумљиво истрајавање САНУ на таквом „имену“ њеног великог речника који је и заснован, и шест деценија припреман, као *Речник српскога језика*, а тек деценију мање излази у свет „под српскохрватским самаром“. Колико је то ближе простој патологији него елементарној памети, показују и неки свежи спорови о томе да ли данашњи Вукови потомци говоре *српским* или „*српскохрватским*“ језиком. Такве је спорове, рецимо, у Хрватској потпирила једна књига тврдњом да се тамо, као и у Босни, Црној Гори и Србији, говори *једним језиком* који је „полицентричан“, што је схваћено као да Хрватима „неко из њихове куће“ поново жели натурити „српскохрватски језик“ и повукло жестоке полемике па чак и захтеве за судску заштиту „хрватског језика“. Подоста је о тим споровима преносила и штампа у Србији, али то није било довољно српским лингвистима да се умешају у свој посао и требало је да се појави млади специјалиста за *нека друга знања* (*Лейтис Мајнице српске*, мај, 2011) и да *разори* схватање о томе да је онај „полицентрични“ језик „српскохрватски“, да он постоји од краја 19. века, тј. откад су се на *српски* „накачили“ Хрвати, да тај језик има своје „центре“ у свим „штокавским републикама бивше Југославије“ итд. И да покаже да ауторка, напосто, не зна шта је написала будући да у свој тој папазјанији постоји једино *српски језик* и ако је он „полицентричан“, онда су и „хрватски“, и „бошњачки“, и „црногорски“ само његове неутемељене варијанте, тј. заперци, а о њиховој „самосталности“ моћи ће се говорити тек кад се проговори „*аустријским*“, „*америчким*“, „*канадским*“, „*аустралијским*“, „*мексичким*“, „*бразилским*“, „*ејипћанским*“ или сличним „језицима“.

*

Оставићемо овде по страни мноштво других Јањатовићевих разматрања која су заслуживала да се о њима каже реч више, али смисао таквога казивања тањи се пред чињеницом

да су силе зла свој посао са Србима завршиле и да више никакве „дијагнозе“ немају сврхе. Јасно је једино шта нам се догодило, а за мене није спорно ни зашто се то догодило ни ко је у свему томе био „главни извођач радова“.

Лањатовић мисли да су за све што нам се десило криви српски лингвисти, а ја бих рекао да су они недужни будући да од свега што им се приговара(ло) ништа нису разумевали нити су икад покушали да схвате нешто од онога што се догађало с њиховим језиком и са судбином њиховог народа. Једини је то покушао Павле Ивић када је неке од ових проблема назначио у књизи *Српски народ и његов језик* (1971), али су му Јосип Врховец и Душан Драгосавац одмах „објаснили неке ствари“, узет му је пасош и он је ускоро, у 51. години живота, присилно пензионисан („из здравствених разлога“); после тога он је, као најздравији, радио још скоро 25 година, али је био склоњен (да студенти од њега не би научили да мисле). Много је, међутим, била невеселија судбина и неких других најбољих лингвиста нашега времена, таквих, рецимо, као што су били Ирена Грицкат и Митар Пешикан – који никад нису могли одржати ни једно универзитетско предавање.

Најбољим нашим лингвистима, дакле, било је узето право на реч, они други – нису имали шта рећи, а они међу њима који су (се) накнадно (рас)причали лепше би задужили свој народ – да су ћутали. Макар због тога што се не би нашли у ситуацији да им основне чињенице о ономе што је био њихов најпречи задатак откривају (и разјашњавају) историчари, теоретичари књижевности и економисти, а дубљу његову историју инжењери, атомски физичари, енолози, антрополози, археогенетичари... (Уосталом, је ли била случајност да је на ону хрватску „Декларацију“ из 1967. гласно реаговала једино група српских *књижевника* својим „Предлогом за размишљање“, али да су то комунисти одмах оценили као „израз српског национализма“, при чему исту тољагу не испуштају из руку ни њихови данашњи следбеници?)

Мислим да своје улоге у свим тим догађајима није био свестан ни Ђилас као главни разарач Срба и њиховог националног корпуса, да су он и његова „српска сарадничка свита“, напосто, били „заражени идејом“ и пристали на то да буду упрегнути у нечасне послове. Он се касније „покајао“, почео да у правом светлу представља своје „другове налогодавце“, они га осуђивали на вишегодишње затворске казне, стекао

репутацију „првог великог европског / светског дисидента“ и идеја о његовој рехабилитацији може се, евентуално, тицати само разлога због којих му је суђено, али не и онога другог што је учинио на разарању Срба. Он је из српског националног корпуса издвојио Македонију (и сад она има и своју „Цркву“ – коју не признаје ниједна Православна црква), „направио „црногорску нацију“ (а власт јој додала и „Цркву“ – коју најжешће заступа једино цетињска полиција), с Немцима упазарио Сутјеску за Неретву, с Мошом Пијаде утемељио „Пакао и комунизам у Црној Гори“, с Кардељом разорио САНУ и Београдски универзитет, Хрватима поклонио Барању и Западни Срем до Илока, припремио Новосадски договор и полом српског језика (а у Бјелопавлићима се, чак, причало да је, после неког „важног договора“, пуцао у чобанче које је у близини чувало десетак оваца, да би лично показао како се треба борити „против ситносопственичког елемента“). И, после свега, изругивао се црногорској нацији, Матија га на најлепши начин увео у српско поетско памћење (Унук Алексе Маринкова плаче над Црном Гором), „умро као Србин“ и сахрањен по православном обреду, по благослову Његове Светости Патријарха српског Павла. Срби не могу знати како је Ћилас, после покајања, прошао на Највишем Судилишту, али знају да после онога што им је он оставио – више немају будућности. Зато се његова рехабилитација може разумети и као спрдња са српским страдањима.

Видели смо како је, по Јањатовићевим наводима, Ћилас уцењивао Белића, а на основу свега што је овде речено јасно нам је и зашто је то чинио: они који су Србима наметнули комунизам учинили су то с циљем да Србе дефинитивно уклоне с балканских простора, тј. исто оно што је као стратешки циљ поставила католичка црква одмах после раскола (1054) ставом да је „ћирилица ђавољи изум“ или онај ватикански каноник у 14. веку кад је рекао да Србе треба уништити, а Грке бацити у море. Планери светске историје (тј. они који су у Русију отпремили Лењина, а нама довели Броза) проценили су да су прилике за остварење тих пројеката коначно сазреле, а непосредни „извођачи радова“ (претпостављам да су то били Броз, Кардељ и Бакарић, можда и Кидрич) истурили су Ћиласа за обављање оних послова за које је он био „многа погоднији“ и зато је он 1945. и ишао у Скопље да убеди Македонце да свој језик заснују латиницом (те да Срби тако буду убачени „у

хрватско-македонски сендвич“ и натерани да и сами напусте ћирилицу). Зашто је то било битно, показаће се касније кад се распламсао терор и над народом и над црквом и лако је било очекивати да ће се то пренети и на језик и његово писмо и да ће тако бити отворене све бране којима се Срби неће моћи одупрети. Да се та стратегија показала плодотворном, показује све оно што се са Србима дешавало током 20. века:

1) Из првог рата они су изишли без боље половине својих мушких глава, током другог их је ватиканско-комунистичко-ушташка интернационала темељито, и неселективно, проредила, а током овога последњег само је довршено оно што је раније претекло: до пре двадесетак година Срби су се налазили на тридесетак километара од Загреба, а сад су несигурни и у Лијевчу пољу;

2) У потпуном складу с давно утврђеном стратегијом, Срби су нестали у Хрватској, у Босни и Херцеговини још ће се, *не загујо*, задржати на танкој омчи код Брчког, у Црној Гори претписује им се оно што се десило у Хрватској и Босни („Од Тополе па до Црне Горе / свуд су врбе да вјешамо Србе“ или „Ко ће за мнош, ја ћу први / да пијемо српске крви“), на Косову и Метохији ону преосталу шачицу Срба београдска власт већ је изручила ширитељима уранијум-демократије и трговцима људским органима, Војводина је спремна да се склони под хабсбуршку стражњицу, а Шумадија и Поморавље или изумиру или се селе на Теразије, тј. примичу се Ади Циганлији;

3) Ватикан и његови геостратези обавили су, дакле, све главне послове с православљем на Балкану: Срби су сломљени и већ су почели да се кандидују за уједињење „под окриљем Владике Римског“, у Бугарској већ имају два патријарха (један је ватикански), у Македонији се граде католичке цркве за три верника, црногорски председник однео је у Ватикан Књажев конкордат из 1886. и кандидовао Црну Гору за католичење, а Цетињској Митрополији претписује се судбина оне на Превлаци. У приликама, дакле, кад је православље на Балкану дефинитивно посрнуло (Васељенска патријаршија и Атинска архиепископија о томе су се с Ватиканом давно споразумеле), ватикански геостратези могу прећи на „следећу фазу“ и први знак о томе дали су Хрватима папским декретом да се она „хрватска бискупија“ преда у надлежност талијанским бенедиктинцима; Хрвати су се због тога мало љутнули, али кад им је Бозанић објаснио неке ствари, они су заћутали као заливени

и такви ће бити и кад папа од њих затражи и Истру и Задар и сва „хрватска острва“ која су „некоћ“ Талијани сматрали својима. Срби још не схватају све те игре, али ће им то папски емисари, или он лично, објаснити кад, за две године, дођу на (про)славу Миланског едикта, испод онога великог „латинског крста“ код Ниша – за који је речено да ће бити толико импозантан да ће се најбоље видети из Ватикана.

А и без тога, Срби више не морају бринути за своју будућност, њих предводи и световна и духовна власт које им је утемељивао Ђилас и које их могу одвести једино тамо куд су их и одвеле. У нестајање.

Данашњи баштиници комунистичке идеје, преобучени у демократе, социјалдемократе, либералне демократе, хришћанске демократе, трговачке демократе, наркоманске демократе, пљачкашке демократе, грађанске демократе, социјалисте, грађанске иницијаторе, покретаче обнове, напредњаке и сличне специјалисте за марифетлуке, довели су Србију у ситуацију у каквој се она није никад налазила у својој историји, при чему се најчешће не зна ни чиме се баве њихови челници ни из којих се средстава финансирају њихове странке, ни како су се они уопште нашли на политичкој сцени Србије и дошли у ситуацију да одлучују о народној судбини, али је извесно да се њихово понашање своди тек на ситну реторичку разлику у поређењу са оном коју су са политичке сцене потиснули: они су један тоталитаризам („комунистички“, тј. *йприкривено фашистички*) само реторички заменили другим („демократско-мондијалистичким“, тј. *нескривено фашистичким*) и продужили да се према српском народу понашају на исти начин. Да би се то показало, довољно је само осмотрити оно што се данас догађа и са Србима посебно и у свету уопште: ако се фашизам специјализовао за уништавање туђих народа, а комунизам највеће домете достигао уништавајући сопствене, ваља рећи да је „модерна демократија у интерпретацији мондијалиста“ у том смислу потпуно неселективна: она с једнаком лакоћом планира уништавање и једних и других. За то се уверљива потврда налази у предлогу филозофа религије С. Кина Светском форуму 1996. да се еколошки проблеми планете Земље реше тако што би се „становништво Земље смањило за 90 процената“ – што је било „дочекано бурним аплаузом присутних“.

Планерима судбине света и „утеривачима демократије“ довољно је, дакле, седамсто милиона робова и у светлу те чињенице треба гледати и на све оно што се са Србима догађало током много последњих деценија и што им се и сада догађа: њихово затирање почели су фашисти, продужили га комунисти, а послове својих претходника завршавају носиоци „уранијум-демократије“, уз несебичну помоћ домаћих „чикашких момака“ и других протува и пробисвета, тј. оних који су у Србији уништили и/ли покрали све чега су се дохватили, почев од моћних српских финансијских институција (место њих доведене су десетине страних пљачкашких банака), преко индустријских гиганата (у српским градовима данас више не постоји категорија „индустријски радник“), уништили војну индустрију и свели војску на ватрогасне дружине (и јављају Шиптарима да не мисле ратовати нити, за почетак, бранити ни Врање ни Ниш), обезглавили просвету, науку и културу (ових дана јављају да затварају 800 школа!), обогалили здравство, испразнили више хиљада села, а у своја највиша достигнућа уписују евроинтеграције, корупцију, наркоманију, „параде поноса“ и сл. И да ће у „Европу без алтернативе“ увести „Другу Србију“ (са свим њеним знаним и „незнаним јунацима“), тајкунску Србију, „заштићену Србију“, педерску Србију, полатиничену Србију, тј. онај сој њених грађана који су се одавно *исцисали* из српског корпуса и отишли у „нешто друго“.

Србија која *јамџи* да је била у Европи кад Европе није било, Србија које је *било* док је имала своју световну и духовну власт, Србија породична, домаћинска, ћирилична – остаће тамо где је вазда била. Јањатовићева књига сабира памћење – за такву Србију.

А Европа нека онима који су је уобличили на великом злочину. Или се великим злочином за њу квалификовали.

На Преображење Господње 2011.

Раде ЛАЛОВИЋ

О СЕБИ И ДРУГИМА

(Рајко Петров Ного: *Зайиши ѿо, Рајко*, СКЗ и Београдска књига, Београд, 2011.г.)

Када читалац узме најновију Ногову књигу са занимљивим насловом *Зайиши ѿо, Рајко* пред њим се отварају различита очекивања. Сам наслов, а он се свакако први судара са читаоцем и отвара низ питања од саме симболике до његовог истинског дешифровања које произилази из заповиједног тона тактичног Мома Капора у једном од безбројних разговора и пребирања по успоменама је необичан. Да, баш тако. Тај Капоров заповиједни тон у исказу *Зайиши ѿо, Рајко* је довољно и инспиративан, и провокативан да узбуди читалачку машту о чему то пјесник, есејист и романописац Ного коначно пише и шта откида од заборава.

У књизи која није ни зборник сјећања, ни документарних записа, ни белетризованих свједочња, нити есејистичких реминисценција, у низу вишеслојних и жанровски несводивих, понекад свјесно испрекиданих и недопричаних текстова Ного пред читаоцем отвара необичну причу саткану од успомена коју би условно, без намјере да подсјећамо на неке друге писце и књиге, могли назвати и аутобиографија о себи и другима. А ти други су и Андрић, и Крлежа, и Меша, и Хумо, и Црњански, и Пекић, и Селенић, и Диздар, и Давичо, и Десанка, и Ћопић, и Тахмишчић, и Куленовић, али и Н. Кољевић, Н. Петковић, Д. Радовић, Сијарић, М. Булатовић, Раичковић, и свакако Киш, Капор, Карацић и Кустурица.

Сви они који имало познају Ногов развојни поетски пут неће, а ни остали не морају, ову књигу читати редом, лист по лист, него ће, у то смо више него сигурни, прво из садржаја издвојити текстове у којима очекују спектакуларне приче, којих свакако овдје нема, као и неке коначно објелодањене старе тајне заустављајући своју пажњу на углавном импресио-

нистичким мемоарским записима *Радованов ѓамбиѝ*, *У Момчила ѝеро са очима*, *Зрно на оѝиштем ѝумну*, или на тексту *Пусѝићемо ѝти мало крви соколе мој* који баца ново свјетло на стару причу и давни младалачки, али принципијелан сукоб са Маком Диздаром.

Ове, саме по себи унапријед провокативне и фактографски пуне текстове ми нећемо коментарисати. Они су и онако довољно јасни уз напомену да посебну снагу и боју добијају врхунски интонираним и стилистички снажно обојеним ауторовим исказом.

Ми ћемо овдје скренути пажњу на неколико текстова у којима преовладава есејистичко-аналитички тон, а они се одnose на оне великане српскога језика који су оставили траг и на Ноговој поетици.

Први међу њима је Андрић чији портрет нам на основу само неколико сусрета у филигрански тајанственим нијансама дочарава Ного. Из наоко безначајних сусрета рађа се несвакидашњи портрет из кога избија ледени Андрићев мирни поглед и јасан, али ипак философијски загонетан језички исказ и када говори о обичним стварима.

За разлику од Андрића, Селимовић је директно уграђен у Ногову поезију и поетику. Та побуна у Селимовићевим романима, стрепња и пркос његових ликова чини се да су добрим дијелом компатибилни са Ноговим пркосом и отпором истим или врло блиским пошастима. Због тога, али не и само због тога је Ного одушевљен Селимовићевом појавом говорећи да је једино он, Меша, и Добрица Ћосић „умео да повуче оштар политички потез“ због кога ће коначно морати да оде из Сарајева у Београд. А тај одлазак је директна инспирација за Ногов сонет ЕПИТАФ ЗА М.С.

Са много истинског бола и са искреним дивљењем написан је својеврстан есеј *Злајна ѝчела* о професору Новици Петковићу, и то не само о њему, него и о његовој туги за завицајем, за Косовом.

А Новичин лик је дат у снажним и конкретним исказима којима се нема шта додати, нити одузети. Он, професор Петковић је заиста био професор у пуном капацитету. Како то Ного каже „*оно шѝо је знао, а знао је мноѝо, Пеѝковић је знао до сржи; (...) ако шѝо не знаш, или не разумијеш, ѝишѝај Новицу; (...) Нисам знао још коѝа који би био шѝако сиѝуран у оном*

ишћо ишће; (...) Вредан као ичела, раган до самоирејора, лишен свакој вербализма и брзоилејосишћи.“

Ко је имао привилегију, а ја јесам, да буде његов ђак или да се са њим дружи, сигуран је да су ове Ногове констатације, ове снажне карактеризације Петковићевог лика гола истина, а ко га није познавао сигурни смо да ће након читања овог текста жалити што се с њим бар једном није сусрео.

Са посебном и несвакидашњом топлином аутор ове књиге пише о Десанки Максимовић. Та топлина се не може парафразирати или било како друкчије репродуковати. Искази о Десанки се једноставно морају доживјети и цитирати.

„Да немају никој другој до Десанку Максимовић, Срби не би били инокосни. (...) Сви који српски и словенски зборе били су јој деца, род рођени.(...) Наша Десанка Максимовић је, иојуић ирвих хришћана, већ у овом живоју своје ближње иледала обасјане оном иоследњом свейлоишћу и ишћакве их живоји-сала.(...) Само су Јован Дучић и Десанка Максимовић, свако на свој начин, умели да славе империјалној Душана.“

И наравно, уз препоруку да се овој књизи имамо разлога често изнова враћати откривајући неке нове детаље и судове *о себи и друјима* завршавамо њен приказ баш као и њен аутор, освртом на текст о Стевану Раичковићу, јер осим Меше Селимовића у Ногову поезију, у есеје и мемоарске записе ушао је и несвакидашњи поета, снажна личност и лични пријатељ, велики Стеван Раичковић. О њему у тексту *Оријентир* све што је испричано тајанствено и узвишено је, тман као и он, Високи Стеван, како га аутор често ословљава . Од Београда, преко завичајне туге у Виловом долу, до оне јасике која трепетом лишћа опомиње његове пријатеље под прозорима на Вождовцу, све је стилистички савршено и поетски величанствено.

Као и у цијелој овој књизи. Наравно.

Анђелко АНУШИЋ

КЊИГА СИНОВА ЉУДСКИХ

(Селимир Радуловић: *Песма с осџрва сирочади*, „Нолит“, Београд, 2010)

Већ у сусрету са насловом песничке књиге (*Песма с осџрва сирочади*) Селимира Радуловића, не можемо а да се не сетимо једне „опаске“ Рајка Петрова Нога „да смо сви ми сирочад у Бога“. Овој спознаји морамо додати, такође, и чињеницу да је српска књижевност пуна сиротана и сирочади, мислећи притоме подједнако на писце/песнике и њихове ликове и јунаке. (Сам наслов ове збирке, по себи и за себе, иначе, одлично кореспондира с позицијом данашњег човека сурово изложеног емотивним, хуманим, милосрдним, људским и културалним лишавањима, омађијаног, на смрт, глобалистичким сиренама које заносно, колабрењонски њевају џрбуху и чулним забавама најниже врсте. Долина суза устину јесте острво сирочади, а песма и песмовање Хомерових и Дантеових наследника и следбеника – тешко да је ишта друго до њесма с осџрва сирочади, с тим што се мора додати да је, ипак, Радуловићева песма – њобедна њесма, ога радосџи, стиховница уфања и наде, упркос свему).

Књижевна критика већ је (тачно) регистровала да Селимир Радуловић у својим песмама води непрестани нетрадиционални дијалог са традицијом (*њосџмодерни џтрадиционализам*, како је приметио И. Негришорац), крунишући тај, мора се признати тежак, па и ризичан дијалог специфичним лирским увидима и дубинским језичким понирањима, густе евокативне мреже и алузивних призива. Традиција са којом се у својој новој књизи Радуловић лирски „разговара“ (библијски списи Старога и Новога завјета), као што знамо екслузивна је традиција хришћанске цивилизације и културе, посвећена и култна, волуминозна и захтевна, рашчитавана а никад дочитана, строгих канонских узуса/оквира и високог реторичког патхоса, и само наизглед „догамтска“, „стара“ и позната, јер је та *жива, задатџа џтрадиција* поље непрестаног уметничког имагинирања и „проверавања“, (укрштања/ускрсавања скепсе и наде), како у књижевности, тако и у сликарству, музици, филму, стрипу...

Најзад, та је традиција рођајно место књиге и литерарне писмености који су у темељима наше културе и уметности. Нашег сентименталног васпитања. Наше *индивидуације*, како би рекли свети оци и психоаналитичари, а која се догађа приликом сусрета са нашом божанском суштином од које бежимо готово целог живота, осим кад се нађемо у граничним ситуацијама. Мора се признати да је велика храброст која, као и свака одважност овакве природе, носи собом и велики ризик – латити се опесмовљења/литераризације библијских јеванђелистичких сведочења која су већ сама по себи прворазредни књижевни текстови, песме у прози, језичка ткања густих трансцендирања, са готово комплетном палетом до данас познатих стилских фигура.

Мотиве Старог и Новог завета саздане, као што је познато, на опитним примерима из списка светих пророка, и понајвише, разуме се, из живота и делања Исуса Христа (Његовог јеванђеља љубави и милосрђа), као и јеванђелских писменица и сведочења Његових ученика и следбеника – Радуловић *ујесмовљује*, преводи на поетску обалу, на језик „официјелне“ поезије. Осим Сина Божјег, напоредни јунак, ако је примерено рећи, Радуловићевог пева је (и) Син човечији, ликови који се огледају Један у Другоме. Који се самопрожимају, једначе и преплићу, привлаче и разлучују у својим (неоделитим) дистинкцијама (божанској и Људској природи), својим егзистенцијама у превечности и историјском времену које су у непрестаном дијалогу. Управо у овој тачки *дисконјунуишејној конјунуишејној*, тачки бесконачног прелома, сусрећу се (грешни) глас песника и глас псалмопојца, лирског наратора и химничара, глас(ници) светог и профаног. Ти гласови се стапају и удвајају, самопреиспитују и умногостручују, заогрћу истовремено и сумњом и стрепњом, а понајвећма богобојазном вером, Љубављу и надом, док рука (и глас) песника Радуловића благодатно воде „главни посао“, и овоме волуминозном, религиозном спеву прибављају атрибуте уметничке поезије. Оно лично, субјективно и индивидуално, људско и поразно, временито и историјско, ограничено и пропадљиво, телесно и тескобно, оно о које се отимљу два царства – сав овај мучаљиви инвентар човековог земног пртљага због кога се покатакд и запада у таштину и славохлепље и пишу песме, приче, романи, басне и бајке, због кога се сања и машта, стрепи, пати и нада, најзад, због кога се и читају свети списи и предаје молитвама и

врлинском живљењу, зарад могућег спасења душе – нашао је канда свој есхатолошки излаз, своју поетску апотеозу у само неколико Радуловићевих бриљантних стихова:

Јер не знах

Каг њагах – да њагао нисам, Оче!

Каг сїрејех – да бивао сам њага, Оче!

Каг љубих – да добијах њага, Оче!

Песнички псалми Радуловићеви су на аутохтоном трагу *свештої*, на висини свога религиозног, реторског, језичког и историјског, свога изворног старозаветно-новозаветног **патхоса**. Грешна и ређе врлинска човекова природа са својим објекцијама и батргањима у земаљском и дневном, у светским пословима и помислима, пролази, као сребро кроз огањ, кроз ватру и плам псалама песникових, где се разлучује и одваја глинасти прах од свога нерукотвореног, превечног Одливка.

Надахнут Књигом Божјом, превасходно Христовим јеванђељем (бескрвне) жртве, љубави и милосрђа који јесу онај Пут, Истина и Живот, Селимир Радуловић је на *живом њалим-сесїу* Књиге над Књигама сатворио своју књигу. Књигу Сина човечијег, или би боље било рећи, у духу саборности, Књигу Синова Људских. Његов религиозни спев је упечатљиве атмосфере, избрушеног поетског израза и симетричне стиховне архитектуре, и по свему јединствен у савременој духовној српској поезији, а по мојим сазнањима можда и наша најдужа поетска хвалоспевница Сину Маријином, Спасу нашем и кскупитељу посвемашњих грехова човекових. Овај спев отворио је своје естетске и читалачке хоризонте очекивања ка *свештом*, призивајући, одабране, на причешће живом тварју Речи Христове. Хлебом Новог живота и вином Новог Завета. Антрополошки и културолошки посматрано, *Песма с оствра сирочади* је (једна од малобројних у свету уметничких артефаката данас, као таква) на супротној обали од *културе срмши* која деструктивно поткопава савремену цивилизацију и разједа човекову *солну* супстанцу. Зато је читалац ових песама, његов *дајмн*о превасходно, *лишурїјски* позван и позива се на „аудиовизуелну“ непрестану катарзу, катарзу срца:

чујеш ли њиху њесму с оствра сирочади?

шїо се из срца, као у Љубав, у срце улива.

И њако бесмрїна бесмрїном њесмом бива.

Драган КОПРИВИЦА

КОХЕРЕНТНА ПЈЕСНИЧКА ВИЗИЈА

(Андрија Радуловић, *"Бивше краљевство"*, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2010.)

Када пишемо о поезији Андрије Радуловића, треба свакако имати у виду да је ово његова већ девета збирка пјесама, при чему је "Огњено ребро" преведено на два језика, бугарски и румунски.

Такође треба истаћи да је ријеч о аутору, којем је досад додијелено укупно једанаест значајних књижевних награда и признања: Прва награда Видовданског сајма књига у Подгорици, 2003, ГРАМОТА Литерарног музеја Бугарске, Интернационална награда НОССИДЕ (УНЕСКО), Италија, Повеља за посебан допринос култури – Аниноаса, Румунија, "Божидар Вуковић Подгоричанин" (Награда УКЦГ за најбољу књигу на Међународном сајму књига у Подгорици), Кочићево перо (Бањалука – Београд), "Марко Миљанов" (традиционална годишња награда УКЦГ за најбољу књигу), Златна значка Културно-просвјетне заједнице Србије, Вукова повеља, Златни лауреат – Међународни књижевни фестивал – Златно перо Русије, Москва и Међународна награда за поезију – Наји Нааман, Либан.

Радуловић је учествовао на више међународних књижевних фестивала, а његова поезија је представљена на угледним књижевним манифестацијама у Москви, Софији, Румунији, на Свјетском симпозијуму пјесника у Италији...

До сада је превођен на седамнаест језика, а поезија му је заступљена и у бројним домаћим и странима антологијама.

Због свега наведеног сасвим је и разумљиво да је Андрија Радуловић у својој збирци пјесама "Бивше краљевство" сачинио кохерентну пјесничку визију, заокружено и зрело виђене одабране теме о синтези два координатна система, времена и простора.

У уводном слову угледног руског пјесника о овој књизи, Вјачеслава Купријанова, уочено је да Радуловић "гледа на свијет преко незаборавне културне историје, спајајући муње-

вито својом поетском фантазијом разна историјска и преломна времена".

Но, уз ово, аутор збирке је исто тако спојио и разне свјетске дестинације, и на тај начин их увезао у исту тачку пресека. Циљ је био супротан Великом праску, након којег је настао Космос, то јест: на особен пјеснички начин вратити вријеме на првобитни тренутак и распоред ствари, сажети вријеме и простор у једну пјесничку раван, а све у трагању за смислом постојања.

Притом се аутор користи брижљиво одабраним симболима, преко којих и препознајемо точак историје, као и такође брижљиво одабраним дестинацијама на земноме шару, са циљем "умрежавања" и приближавања временских и просторних координата у једну тачку, у један заокружен поетски поглед.

Поред овог, Радуловић на префињен начин трага за универзалном душом, оном свевидећом, која све разумије, доводи у ред ствари, доказује да се иста духовност само промеће кроз различита времена, уз печат сваког од њих понаособ. Овакав пјеснички угао представља, у ствари, успјешну паралелу филозофског поимања Хегела о такозваном апсолутном духу, који се кроз различите епохе сели из једног у други облик појавног, остајући увијек исти, али притом мијењајући своје форме исказивања у материјалном свијету.

Радуловић у истом фином маниру промеће вјечни лик пјесника кроз различите епохе, сагледавајући његову појаву, видећи га у разним лицима, из лика у лик, од кнеза Пољске и Баварске, до викинга, витеза Лапоније, грофа Трансилваније, конквистадора, руског богатира, или ратника који се бори за спас Цетиња. Ову вјечиту трансформацију свог јунака аутор успјешно заокружује пјесничком визијом свевремена и свепростора, у настојању да у једној тачки сажме вријеме, простор и човјека. Због тога за резултат овако кохерентно постављене замисли имамо и збирку поезије са тезом, то јест, књигу пјесама у којој од самог почетка јасно схватамо позицију и замисао аутора.

Након успјешно заокруженог првог поглавља, "Књига у пламену", кроз дужу поему у бијелом стиху, обојену сентиментом опраштања од времена и простора, Радуловић у другој цјелини, под називом "Писмо", кроз руковет кратких пјесничких форми, успјелих поетских медаљона, налик на пјесме у прози И.С.Тургењева, трага за границама свјесног у заумљу,

кроз наизглед непјесничке детаља доказује да постоји велики број тема и мотива увијек нових, изненађујуће подло-жних пјесничкој визури.

Стога не случајно и указује да је поезија за њега "видарица", и да је пјесников вјечити друг стара, добра механичка писаћа машина, из које се увијек изнова окрилате нове пјесме и нови садржаји.

Радуловић је у свом пјевању посвећеник ријечи, трагалац за оним синтаксичким спојевима који порађају нова значења и језичке форме, преко којих се многе "похабане" ријечи могу приказати у новом руху и сјају, и у томе исказује фини осјећај за мјеру. Аутор се у збирци управо због тога односи према језичком сплету као према Рубиковој коцки, уз пасионирано бављење ријечима, уз стална трагања и настојања да се новим повезивањем ријечи, на властити, особен начин, удахне нова језичка енергија у строфе и стихове.

У трећем поглављу, "Златна грозница и Хомер", такође прати своју идеју о томе да је једна и једина, цјеловита истина, увезана у симболе на свим дестинацијама, да је енигматски расута по свијету, и остављена, управо, никоме другоме, до пјеснику, да трага за њом, вјечно одгонетајући њене скривене шифре и поруке: "На Берклију никако да чују / За Киплинга / А још увијек по сјенци дабра / Као каубоји / У вријеме Буфала Била / И златне грознице / Гонетају колико ће зима да траје / И каква ће бити (...) / Од Кубе и Бразилије до Рта Добре Наде / Од Кипа Слободе до дна Тихог океана / И крви Пушкинове. /

Аутор вјерује овом књигом у "раздробљене језике", у "подводне музеје", "пусте тргове", "катакомбе и мостове": "што се у поноћ отварају / Бродовима / Да уђу у градове / И снове".

Радуловић у овој збирци призива нације и људе, обраћа се Волту Витмену, Румуну, Тину Скадарлијском, Ескимима, Лапонцима, Русима у Сибиру, тражећи одговор на вјечна питања. Уз то на поетски начин доказује познату истину о томе да је свијет тзв. глобално село, али и да се на такву тему може дати врло успјешан поетски коментар.

У поглављу "Бивше краљевство" наставља на рафинован начин да бира ријечи као језичке бисере, трага за новим спојевима, семантичким одликама новог, правећи својом збирком и неку личну, успјелу изложбу ријечи, декларишући се као пасионирани трагалац за језичким спојевима и звучанима.

Ако је своју књигу почео вјечним сумњама у валидност постојећег, у овом поглављу се уз лагану иронију осврће на промашаје сваког времена, након чега остаје ехо разочарања, али истовремено и низови пјесничких визија о промашеним очекивањима.

У поглављу "Док анђели дријемају" аутор се враћа властитој духовној вертикали, својој вјери, усмјерен поетски ка манастирима у Тврдошу, на Цетињу, под Острогом и у Пиви, настоји да сједини снагу вјере са властитом вјером у сврху поезије данас, када су многе вриједности изгубљене, али када се поезија, оснажена вјером, може оснажити и трајати у времену алијенације.

Андрија Радуловић на самом крају, не случајно, апострофира властиту идеју о свевремености и свепростору, вјерујући да су градови и ријеке /"Обједињени једним знаком / Једном једином надом / У једну трпезу / Под капом небеском / Што слави / Ријеч / Рибаре / И вино."/.

Но, након тога се успјешно враћа на почетак збирке кроз сумњу којом је и започео стиховање, релативизујући властита увјерења, пјеснички запитан над смислом постојања и вјеровања: "Или ми то мислимо тако / Што читамо потписе невидљиве...".

На крају наше анализе, као критичке потврде значајног броја награда и признања Андрији Радуловићу, истичемо да "Бивше краљевство" представља литерарно освјежење у времену, у којем се код нас често не сусрећемо са заокруженим пјесничким остварењима.

Глиго БЈЕЛИЦА

ХЕРЦЕГ-НОВИ: ГРАД СА 100.001 СТЕПЕНИЦОМ

1.

Херцег-Нови добио је књигу која га детерминише.

У самосталном издању херцеговске Књижаре Со (едиција *Бокељологија*, књига 3), почетком јула 2011. изашла је из штампе жанром атипична, књижевна фотомонографија Николе Маловића.

Ријеч је о луксузној књизи у тврдом повезу, која помјера границе што то све књига може да буде. Јер „Херцег-Нови: Град са 100.001 степеницом“ – фотомонографија је, и књижевни текст, и туристички водич, и уникатан сувенир, и – осмишљени културолошки концепт. На свим удруженим равнима казује о највећој посебности Херцег-Новог, о специфичном архитектонском наслеђу – о скалама, с конкретном историјском и цивилизацијском причом.

Књига сличне врсте нису учестале; спадају у оне ријетке, „с потписом“.

Потпис Николе Маловића, добитника неколико високих признања у српској књижевности – евидентан је у овом случају на свакој од 350 посебно дизајнираних страна. Маловићева је поетика захтијевала да све фотографије буду црно-бијеле, да на њима нема људи, да текстови буду писани књижевним стилем, да књига постане интерактивна тиме што се са уписаним именом и презименом власника може овјерити двојезичним печатом, и да заувјек остане као *презента* – не само зато што је наглашено естетична, већ стога што казује о комплетном а специфичном, архитектонском наслеђу Херцег-Новог.

2.

Ко год жели да фотомонографију најбоље спозна као добро укомпоновану цјелину, најприје ваља да проучи њен Садржај – на чак 4 стране. Сви болдовани наслови представ-

љају бројне фототуре, а неболдовани – наслове текстова; ево тек неких: *Најпознатије трагско сћејениште, Ремућадури, Све скале у двама заливским рјечницима, Сћејениште сликано камилицом, Сћејенишни појтоци, Шковацин, Калдана, Хладовише скалинаде, Башкарић, Херцејновско сћејениште је улица, Сћејеништа са два лица, Скале и здравље, Калдрма кроћаица, Врше скала, Колико сћејеница траги сћејениште...* Посљедња трећина књиге представља Апендикс, у коме се налазе текстови о свим ХН-географијама, сад из туристичког угла. Слиједи кратко подсећање што се то догодило у Заливу, региону и свијету током истраживачког рада (*Дотодило се током 2010. Док је у Херцеј-Новом владао мир*“), наилазимо потом на текст сувенирског концепта и на инкорпориране куриозитетне сувенирске *Пошврге*, ћириличну, латиничну и ону на енглеском, иза чега читамо попис литературе, и биљешке о аутору.

Маловић је, дакле, комплетан аутор текстова и фотографија, дух што је бдио чак и над таквим ситницама као што је, на примјер умањена до минијатуре, једна скалинада из луштичких Замбелића, а која се у доњем лијевом и десном углу, као рефрен понавља све вријеме, одмах до ознаке пагинације, поред броја конкретне фотомографске странице.

3.

Као добар читалац – који увијек подвлачи мисли које вриједи подвући – Маловић је и у том смислу био иновативан, предвидјевши која би то промишљања о скалама могла да стоје засебно, као сентенце, те их дао у посебном поднаслову: Подвучено током читања. Ево тих мисли и опажања:

„Свако лијепо херцегновско степениште има два своја лица. Посматрач никад не може да види оба. Јер или гледа уз, или му се диви *низ* скале.“

*

„Скалин и скалин дају скалине, а скалини – скалинаде.

*

„Степеница губи једнину када су их двије.

Нико не зна колико мора да их буде, еда би из њих израсло степениште.“

*

„Што си више скала прошао, више о њима знаш.

Ко прође многа степеништа, тај их и упозна.“

*

„Свих сам се чуда нагледао, али да неко стотине степеница савлађује са све бебом у колицима, мислим да може да се као феномен опази само у Херцег-Новом.“

4.

„Истраживачки рад на овој књизи открио је оно о чему не бисмо нити промишљали да управо није било истраживачког рада на овој књизи.“

*

„Многа степеништа из ове књиге ни данас не постоје прецизно уцртана на мапама Града.“

*

„Времена су дебото узела да се пресвлаче као змије.

Са скала се лијепо види...“

*

„Са скалама на ви – они су који по несрећи имају ангиону пекторис. И они који пате од дегенеративних обољења кољена.“

*

„Ваља имати срце за обилазак Херцег-Новог, града са 100.001 степеницом.“

*

„Вратимо у Град школоване наше синове и кћери. Једино у том правцу може да се развија Нови.“

5.

Погледајмо, на крају, шта пише на задњој корици, и ко тамо препоручује ово уникатно издање:

„Од оснивања 1382. до данас, Херцег-Нови лежи на каскадном терену. Умјесто многих улица – има многа степеништа. Херцег-Нови има више степеништа него „правих“ улица. Временом су степенице или скале постале симболом Града.“

„Књижевна фотомонографија „Херцег-Нови: Град са 100.001 степеницом“ доноси каталог од преко 500 слика из, пазимо: Старог града, Града, с Херцегновске ривијере, свега Залеђа, с Полуострва и са Острва. Унутар ових корица налази се највећа икад објављена колекција степеника и скалинада.“

„Књига говори о историји степеништа, о врстама камена, мајданима, алатима, занатима, најдужим градским степеништима, најпознатијим, најљепшим, оним са двама лицима, необичним...“

„Тиме што се у Књижари Со на главном херцегновском тргу може овјерити двојезичним печатом – ова књига постаје оно што је до сада књига ријетко била – уникатни сувенир. Баш такав сувенир свједочи да је њен власник, самим тим што се однекуд обрео на централном Тргу, успио да савлада бројне скале. Без све шале: ваља имати срце за обилазак Херцег-Новог, града са 100.001 степеницом.“

„Херцег-Нови је конзулски град са двосмерним степеницама које се уздижу од мора ка небу.“

Зоран Лушовац, амбасагор Србије у Црној Гори

„Херцегновске степенице имају врх на оба краја. Многи их броје и проклињу, а тек на циљу схвате да су се, ишли надоле или нагоре, увек успињали.“

Ђорђе Малавразић, главни и одговорни уредник Радио Београда 2, Новљанин

„Свака новска скала има своју причу и своју тајну, а то је много више од пуке историје и градитељских подухвата када о томе говори Никола Маловић.“

Оливера Доклестић, књижевница, Новљанка“

Перивоје ПОПОВИЋ

ТАЈНОВИТИ ВЈЕНЦИ НАДЕ

(О сонетима Данила Мијатовића - по Зуковићу, Катону, С. и Елијару)

Скромног, тихог, повученог и забринутог пјесника Данила Мијатовића, на ивици сопственог и националног фатума, не прате свјетла јавног појављивања, наметања и надметања са стварним и непостојећим вјетрењачама што их покрећу актуелни вјетрови зла и непочинства. Овим, наравно, не намјеравамо да, нагласимо стваралачку недореченост, већ управо да истакнемо оно што је напријед речено - а то је истинска креативност без потребе и намјере да се у ирационалном такмичењу са замишљеним књижевним и сл. противницима остварује сан о (незаслуженој књижевној слави. Данило Мијатовић пише, отвара, одабира, селекује - једноставно марљиво и одговорно чини оно што му се чини да је њему битно, доступно и сврсисходно, те тако наспрам сопствених могућности даје одговоран лични допринос стваралаштву свога српског национа и људског смисла битисања на овој страни свијета.

Мијатовић је сав посвећен своме дјелу, своме раду, својој пјесми и према истоме се поставља тако као да сам он као аутор и не постоји. Увјерени смо да, Данило Мијатовић себе види само као „реемитера“ онога, што му доглашава виша сила, онога што му у тренуцима посебности говори сам Господ који га је према сопственом доживљају и послао на ову грубу и недоречену земљу да још једном огласи ријеч, стих и пјесму, у слободној, али понајбоље и понајвредније у сонетној форми - и да та пјесма, та форма, сонет из Господњег свевида националне новоисусовске патње Мијатовићевог народа - да он говори, да он опомиње и тјера на незаборав, борбу, опстанак, борбу за опстанак и постојање. Сасвим је у праву проф. Љубомир Зуковић кад у Предговору књизи „Чудесни вијенци“ Данила Мијатовића констатује (стр. 6) „да текућа књижевна критика није учила, (вриједности поезије Данила Мијатови-

ћа) ни у потребној мјери указала на њене одлике“. Уважени професор даље наводи, опет неприкосновено тачно, да Мијатовић у том погледу није „усамљен случај“, али нужно је да се дода да јесте - посебан случај и са аспекта књижевно-дневних збивања и са позиције Катона Старијег на чије ставове конкретно упућује проф. Зуковић.

Господња је, Творачка је воља таква - Данило Мијатовић ријетко (и слабије) пјева радост, његова, је пјесма бол. Кратка биобиблиографска, биљешка, која прати поменути збирку сонетних вијенаца „Чудесни вијенци“, казује да је Данило Мијатовић рођен 1938. г. у Шипачну код Никшића гдје и данас живи и пише поезију. И набрајају се књиге: *Мој кише и ријечи*, *Још једном рођен*, *Омиљено смиље*, *Оловно вријеме*, *Крш и цвијећ*, *Очи и звијезде*, *Косовски вијенац*, *Хук њошока*, *Миољски сјај* и *Дневи и снови*, Каже се даље да је Мијатовић приређивач и антологијских избора: *Незаборав* и *Траг* у времену, а пред нама је у актуелном тренутку и Мијатовићева, приређивачка, књига *Избор никшићкој њјесништва*. Као неко ко извјесно лично познаје човјека и који управо покушава да оствари духовну комуникацију са ауторовим фотосом на књизи (истина из млађих дана, али очи, очи и поглед остали су исти - траже, одгонетају неразумљиву ватру несвијета) и да у калиграфски написаном својеручном старом добром писму, писаном на Видовдан, 2010. године, спозна право на, посједовање „племените и чисте златне душе“ - тај не(о)суђени књигољубац и добронамјерник, нужно мора да каже да се иза свега реченог, дакле, иза кратке биографије, одвећ кратке библиографске скице, фотоса и писма ипак примјећује болан и туробан, али и плодотворан и добробитан живот.

Због свега, тога, нека нам буде дозвољено да се још једном вратимо проф Зуковићу: „И тако се и Мијатовић на свој начин приближио оној добро познатој песничкој мисли да, је поезија, свежина света. Нешто што крепи и разгаљује душу“. (Исто, стр. 9-10)

И заиста збирка сонетних вијенаца, „Чудесни вијенци“ истински кријепи душу и враћа тајновиту наду. Збирку чине сљедећи вијенци: *Косовски вијенац*, *Драги пламен*, *Милолики цвијеци*, *Гости* и *Тајна*.

Сваки од вијенаца сачињен је од четрнаест класичних сонета и магистрата (два катрена и двије терцине, акростих)

апсолутно по утврђеној књижевно-теоријској дефиницији сонета. Мора, се одати признање за велики напор при тешком послу, али и ваљаном умијећу чији је коначан резултат позитиван и интригантан. Они који хоће да приговоре, нека, се окушају. Класични сонет (то посебно потенцира знаменити Драгутин Вујановић) јеете форма која захтијева читавог пјесника, znalца и прегоаца особито одговорног и према, себи и према форми за коју се одлучује. То је „пјеснички задатак“ којим господари сам онај који нас надахњује наднаравним духом и (пр)освјетљава, јединственим осиањем:

III

*Ијружи и руке видобоље
У куџи куће или њиве,
У јају бора или иве,*

*У њедрима бојомоље;
Не би л ране ублажиле
Ублајама на вид - глану,
Не би л снају ѿвратише
Као некад Сџрахин - бану?*

*Нека руке видарице
Диму срце из Србице
И оџклоне ране боне.*

*Манастџир Свеџих Врача
Нека духом све надјача,
Да одмакне мрак од зоре.*

(„Косовски вијенац“)

Наравно, гријех је према пјеснику, себи и народу своје тумачити стихове у славу и надање исцјељења патње, вјечне ране и надмоћи небескога над земаљским - вјечног небеског над привидним дневним и (ово)земаљским. То би могла, то би имала право, ако досегне моћ - све може поезија овијена у вијенцу „Драги пламен“:

II

*У консонантне и вокале.
Ал се дани крај воде њлаве —
Ех, лијеја свјећлосћи срца!*

Потом нас љепотом ријечи, дубином мисли и свјежином слике дочекују „Милолики цвјетови“. То је опет вијенац у славу поезије, у част њене љепоте и милоликости. За Данила Мијатовића поезија је свијет - Бог му ју је подарио да би било свијета за пјесника Мијатовића и његове сабесједнике и сапатнике. У овом се вијенцу, крај све патње, пјесник радује јер му је дато да његовим „посредством“ настају пјесме, да „надолазе ријечи“, да се додирују Небо и Земља, вјечна духовна збиља и привремена нада којој пјесма, којој поезија додаје пуни смисао и вјеру. Пружа му тако и могућност да снује сан и да увјерава посустале да постоји и љубав јер без ње не би ни могла настати пјесма.

*Како је лијејо њисаћи њјесме
Драје: с кишом надолазе ријечи,
С њисмима си сѡрасѡвено занесен:
Амор ње чини и малим и већим!*

*Без звијезда свијећлх у очима.
О, како не би музе заѡјевале
О ливади, о сну, о љубавима!*

Четврти сонетни вијенац Данила Мијатовића носи наслов „Гости“. Мијатовић је у овом духовном препознавању везао, односно боље рећи, извезао дати наслов из назива Оногошт (Оногошт-Оногошти-Гости) знаног давног имена за пјесеников вољени град Никшић. То је, вјероватно, пјеснички могуће; нијесмо сигурни да је етимолошки и семантички оправдано. Као што није лако ни прихватит и болно стање - али је изгледа нужно - да је Мијатовићев народ, да су Срби „гости“ ма гдје да бану, ма гдје да их горки вјетар историје (привремено) достани.

Сам аутор истим поводом каже да је желио да овим вијенцем и укупним стваралачким поступком спозна „путеве Срба ка звијездама кућних гнијезда, па и до мог завичаја Никшића, који је раније носио више имена страног и словенског зова“. (Исто, стр. 99) И овдје, као и у свим својим пјесмама Мијатовић се предано одазива Господњем и истинском људском стваралачком зову:

*Од њих Теби сриба и милосїи Божја:
Оїледало си и оїтворена књиїа,
Као їролећни дан свейїоїа Ђорђа,
Ковна Ти борна круна и кациїа.*

*О, срїски їраде, ма їгје да јеси,
Макар се звао и Аркона!
Свевидабоїа и даље реси
Ал веруј и у Дванесїи Аїосїїола,*

*У Исуса Хрисїа, у дух Православи!
Нека Ти је Свейи Сава близак:
Молиївама и їјесмама їсалми.*

*Молиїава никад није досїа.
Не їреши у молиїви црноризац:
Срїсїиво Ти свейили срцем Оноїосїа.*

Сонетни вијенац „Тајна“, коме у формалном, али ни у садржинском смислу писац Предговора (рецензије), по Мијатовићевом мишљењу, није исказао пуну пажњу (проф. Зукловић зна зашто то није учинио) не носи у себи ону снагу и енергију којом нас по Божјој милости опчињавају катрени и терцине претходних вијенаца и њихових сонета (чак и оних који су писани намјенски као допунски коментари или дужне посвете). У Зукловићевом позивању на запажања Пола Елијара о томе како се препознаје добар пјесник (Види, исто стр. 12) налази се дио одговара на ауторов коментар (са стр. 100) и нашу сагласност наспрам ставова потврђених стваралачких имена која, се актуелно спомињу:

Чезну ли и сад јелени

*За њушом и кошушом?
Било јушро или сушон,
Њих њлени сај зелени.*

*Срејни ли су, зајрљени:
С ројовима, ко бојови.
Нека њрича зова зови,
Докољена докољени,*

*Нека њрича бреза брези
За јелењи слух ојрезни:
Са висина орлушина*

*Усјремио ширна крила
На лане красној миља.
Иха! Не да јелен свој сина!*

У ауторском Поговору (претходно смо га већ апострофирали), сам је Мијатовић дао добре коментаре и објашњења формалне стране свога озбиљно замишљеног и у највећем дијелу добро реализованог наума. И овдје је због тога нарочито потребно да се позовемо на дио ауторовог исказа који гласи: „Углавном, у катренима преовлађују укрштена и обгрљена рима, а у терцинама тип: а-а-б. Такође у „Тајни“ су осмерци и деветерци, али и други типови верса, зависно од варијација ритма и риме по степену музикалности у сонетима“. (Напомињемо: сви књижевно-теоријски термини узети су прецизно – многи савремени пјесници их не познају или једноставно не брину о датом!?)

У реченој „Тајни“ (можда због тога и постоји такав наслов) Данило Мијатовић се упустио у ризичан експеримент. За сада је тајна - вријеме ће потврдити пуну одговорност пјесникове намјере и исказати праву оцјену достигнутог.

У СПОМЕН

У СПОМЕН

МИОДРАГ МИЈО ЂУПИЋ (1936 -2011)

Ранко ЈОВОВИЋ:
Свједок и мученик

Миодраг ЂУПИЋ:
*Гороцвети, Небеска трибина,
Предајти душу ђаволу или не*

Ранко ЈОВОВИЋ

СВЈЕДИК И МУЧЕНИК

Оде велики Пјесник људске патње. Оде усамљени Син Сунца и Таме. Предобри и часни Мијо Ћупић.

Волио је свијет, борио се за његову Душу и Тијело... а као да Свијет, није марио за њега. Писао је на својој Стијени, ту гдје је рођен... мучио се под звијездама – и није вјеровао, да Човјек може бити бољи. Његово дјело је препуно таквих типова, унакажених идеологијама, ниским страстима, биједним идејама о Богу и Хармонији.

Вјеровао је у борбу, у кретање, у храбро ратовање са Ништавилом, које потреса сваку људску природу, сваку хуману идеју...

Миодраг Ћупић – анђео и демон уједно. Опасни, и благи чувар светих очева, и свјетла, из дубоке традиције.

Пјевао је и молио се једнако у Храму, пред Храмом...

У његовим романима, у његовим причама, гори и цвјета љепота од које се лијече ране, неизлечиве, али се и лијече, а лијека нема на овом свијету, можда најгорем пред Богом и људима, или, како би рекао неки његов јунак – ПРЕД ГОСПОДОМ И НЕЉУДИМА...

Овај наш Кафка и Солжењин, ово је српски мајстор у овој оваквој Црној Гори, и оној, онаквој Југославији, није доживио истинску оцјену као писац, али је прогоњен као звијер. Прогониле су га и црвене и црне звијери, и полицајци и политичари, и писци и хајдуци... Само зато што је био истински везан за људску судбину, само зато што је био СВЈЕДОК НЕДЈЕЛА ТОТАЛИТАРНИХ СИСТЕМА и онда и данас, само зато што је био Вуковац, Српски син и пјесник, није му било мјеста међу овим, оваквим лажним Црногорцима, и лажним борцима за људскост и љепоту пролазног живота, на овој худој земљици.

У његовим крвавим страницама тукло је једно велико СРЦЕ, за све несрећне, понижене и увријеђене, али није било наде да ће наћи мира, и неки виши смисао на Земљи.

Небу се ријетко обраћао, стрепио је пред НЕБОМ?

ОДЕ ВЕЛИКИ ПЈЕСНИК – ВЕЛИКИ СВЈЕДОК У ВРЕМЕНУ БЕШЧАШЋА.

Оде мој Мијо, а његово свједочанство о бешчашћу, остаће вјерна слика о двадесетом вијеку – најгорем, најнехуманијем међу вјековима.

На његовим прсима једнако свијетли и крст и мач.

2.

Причао је **Андрији Радуловићу**, у ствари, причао је да га, можда Андрија, његов **рођени пријатељ** чује и разумије... Било би страшно Андрија, да се једног дана, ако је то тако, и ја дигнем из Земље – Гроба, па да поново живим овај овакав живот.

Ја се тога плашим, овај живот је за мене био казна, најстрашнија казна... јебем ја овакво живљење, ови овакви људи и њихови закони и њихова сила и власт и лицемјерје и безакоње и биједа морална и мржња и нигдје љубави, нигдје ничега да ме истински огрије... шта ће мени ова моја литература, живот сам поклатио овој биједној ЕСТЕТИЦИ, овом моралном сну и ништа... нико те не чује, нико не разумије – МЕНИ ЈЕ ПРОКЛЕТ БИО ЖИВОТ НА ЗЕМЉИ И НЕ ДАЈ БОЖЕ ДА СЕ ПОНОВИ МОЈ ЖИВОТ...

Тако му је причао невјероватан тип, одважан Човјек и Пјесник до дна људског дна, гдје станују душе уклетих, понижених и увријеђених, гдје дише дух његовог пријатеља **Николаја Васиљевича Гогоља**... најнесрећнијег генија на свијету – Гогољ, или пакао и на Земљи и на Небу...

3.

Од младости смо се некако виђали и разумијевали. Волио сам његову прозу, цијенио његову храброст; његов антикомунизам био је скоро лудило...

Често сам био гост у његовом дому. Његова супруга **Бранка** ме дочекивала сестрински. У његовом стану препуном књига и слика што је нормално за једног писца високог образовања, водили смо, најчешће, разговоре, не о литератури,

него више о боксу и тучама по Београду и Загребу из времена наше младости.

Младост му је била анархистичка, на ивици... био је снажан и опасан тип који није избјегавао сукобе, ни са полицијом ни са велеградским подземљем.

Живио је као и његови јунаци у леденој кафкијанској самоћи, једино Сунце које га је гријало била је његова Беба, и нешто мало пријатеља; али његовој самоћи и бескрајном болу **НИЈЕ БИЛО ЛИЈЕКА, НИЈЕ БИЛО СУНЦА ...**

25. септембар 2011.

Миодраг ЋУПИЋ

ГОРОЦВЕТ

*Мирисала си свим мирисима ѿрава,
зеленико, зимзелену и зеленкадо моја,
зимолисѿе зимни шѿо исѿод снеѿа сѿава,
ѿоробиљем ѿорним одисала је младосѿи ѿвоја.*

*Била си ѿланински здравиш, дивљѿи ѿлоѿи и ѿорно цвеће,
јаѿлика, каћун, висѿбаба и ѿубичица нежна,
милоѿлед и ѿрноружица били су део наше среће –
док су се смењивали ѿролећни лахор и олуја снежна.*

*Наслађивала си се свиме шѿо уѿоћај нуди,
ѿлела живойисне венце од сваковрсноѿ биља,
ѿражила чудесну ѿраву која зашѿишѿу ѿружа,
ѿа кад је наћеш – ѿлакала од среће и од миља.*

*Била си мирисни и усѿравни ѿороцвеѿи
којим си кишѿила наше радосѿи и наше чемерне дане,
ал' однесе ѿе оѿаки вјештар и ѿошамне свешѿ;
да л' ће у неко доба нова зора да сване?*

НЕБЕСКА ТРИБИНА

*Ја нисам ѿесник, ал' све бих дао на овом свешѿу
да ми исѿод ѿера заѿевају деѿишњсѿиво и младосѿи моја,
давне ѿдине, рана шѿуѿа, сеѿа док ѿледам ждралове у леѿу,
и све оно шѿо се збивало у часовима радосѿи и несѿокоја.*

*Да ѿроѿовори ѿросуѿа бела месечина давних леѿа,
зацвиле зимски веѿрови и вејавица ноћи снежних,
да зароморе и ѿоѿлачу јесење кише, блаѿе као сеѿа,
да забруји узаврела, чежњѿива крв ѿролећа нежних.*

*Да засвиџкају видици и давни далеки нејочин-иуџи,
завоне негдашње жеље, надања, зајтрејере слике избледеле,
једном заувек из крви да ишчезну очај и бол љуџи,
и да одсањам за крај жељену срећу и неопкривене ѓределе.*

*Ал' остарео сам, ѓодрхџава ми ѓеро у руци,
ѓоџамнеле су наде, заџворили се ѓуџи, зџасли видици,
из ниѓдине, из моје крви, ниопкруд, доѓиру немуџиџи јауци –
џо живоџа ѓромашеноѓ одзвањају све уџиџиџиџи крици.*

*Ја нисам ѓесник, али се надам, ил' ми се ѓако чини,
да ћу најисаџи ѓесму коју нико никад исѓевао није,
и изѓовриџи је на ѓособном месџу, на небеској ѓрибини –
осећам: ѓеџки, ѓодмукли чекић у ѓрудима ми жесџоко бије.*

Слово, бр. 17.

ПРЕДАТИ ДУШУ ЂАВОЛУ ИЛИ НЕ

У опуштеној кафанској атмосфери, послѓје промоције мог најновијег романа, угледни издавач и солидан пјесник, човјек пријатне спољашњости и косе савијене у „коњски реп“, неочекивано ми се обратио питањем:

- Знаш ли због чега си ти неуспјешан писац?

Зачуђен ријечима које су помало „мирисале“ на заједљивост и провокацију, али можда више на жаљење што, и поред значајних успјеха на домаћем и међународном плану, не егзистирам на прави начин у јавности, погледао сам га са упитним изразом на лицу.

- Зато што не припадаш ниједној од моћних група-џија (Јеврејском лобију, Друштву хомосексуалаца или Масонима) - објаснио је издавач.

У једном тренутку помислио сам да нешто кажем у вези с тим, али околности то нијесу допуштале, па сам се потрудио да скренем разговор на другу тему. Узгредно, тешко би било објаснити сложен фаустовски проблем некеме ко није фаустолог и ко можда није читао „Фауста“ на прави начин. Бар не онако како сам то чинио ја који сам ово ремек-дјело свјетске литературе (у преводу И. Великановића) знао скоро напамет. Поготово I књигу.

А проблем је у следећем. Фауст је склопио пакт с Мефистом (ђаволом са незнатним чином) и потписом крвљу предао му душу, уз опкладу коју ће на крају добити, и поред сагрешења која је починио. Осјећајући у себи неодољиву снагу и жеђ за прегнућима, Фауст је злу и разорној снази елементарна супротставио осмишљену људску дјелатност. Тиме је мијењао спољашње околности и лик земље, уз чувено Гетеово: „Дјелајмо и даље!“ У свом творачком наступу приближавао се Богу од кога је добио опрост и постајао Демијург.

2.

Мој случај је другачији. Давно сам упознао Мефиста (читај: Власт!), али нијесам потписао никакав споразум. То ми нијесу допуштале многе околности. Прије свега моја прометејска природа. Затим мој ментални и психички склоп, моје карактерне одлике, немогућност припадања било коме или било чему, осим праведности, добру и љепоти. Али сам, као и Фауст, осјећао неодољиву потребу за дјелањем. Тиме сам мијењао себе и у себи околину и постајао Творитељ. Из године у годину, из деценије у деценију, „рађала“ су се моја дјела. И непријатељи (жбири који ће послѣје моје смрти у фронталном нападу јурнути на моје књижевно дјело). Ја се, при том, нијесам трудио, нити у себи осјећао жељу, да обезбиједим симпатије околине и подршку неког моћног појединца (хомо политикуса или мецене), издавачке куће, сталног критичара, новинара (једног или више њих) да ме „лансирају“ у јавност у свакој прилици и неприлици, да стекнем новац и богатство. Умјесто тога, око мене су се ширили завист, подозривост и безразложна мржња. Па су почеле невоље. Године 1956, након једне прочитане приче у негдашњем Никшићком позоришту, стављен сам под лупу ондашњих власти, но спасили су ме чудо и добри људи из завичаја. Двадесет година касније забрањен ми је, и спаљен, роман „Јади Горчина Петровића. 1980. године, преко ондашње Београдске телевизије, обзнањено је уништење мојих „Утвара“ (не знам због чега), уз нека позната дјела свјетске литературе. Послѣје тога ми је, од стране Министарства за науку, просвјету и културу Црне Горе, у рукопису забрањен роман „Ђавољи троугао“ (посједујем рјешење о забрани) - преведен на руски језик а у Пољској објављен у високом тиражу од 20.000 примјерака. Тих година сам хапшен, стражарно спровођен, осуђиван на дуге условне затворске

казне, шиканиран на различите начине и, најзад, стављен на злогласну „црну листу“ на којој се, вјероватно, налазим и данас. Но, мој Мефисто је (читај: Власт!) заборавио да сам ја дрво које засијецају педесет година а оно даје све богатије плодове. Извор који непрекидно затрпавају, а он се појављује онамо гадје га мање очекују, па сад (без лажне скромности) тече у будућност.

Је ли требало да потпишем Уговор, па да издобијам признања, награде и остале повољности? Да утонем у конформизам и да будем успјешан писац без књижевног дјела? Да аплаудирам ондашњој (и садашњој) комунистичкој власти и да изгубим душу?

Не! Ја сам оно што сам: боси човјек који се, преко трња, пење ка звијездама. Да ли ћу тамо стићи, и да ли сам икуд уопште стигао, то је непознаница. Изгледи су мали, јер Црна Гора је мали плато за полијетање, па онај ко има велика крила нема потребан залет. Но, о томе ће судити, и пресудити, други. Можда бољи и праведнији од нас оваквих какви смо. А можда неће бити суда, јер хомо фабер, човјек техничке цивилизације, уништава не само умјетност већ и планету Земљу.

Јесам ли неуспјешан писац са четрдесет написаних књига и скоро тридесет објављених? Уз стотинак приказа на моја дјела, често из пера угледних критичара, од којих многе ни до данас нијесам упознао? Уз бројне интервјуе, наступе по јавним трибинама, уз скоро хиљаду ауторских јединица, уз парцијалне или цјеловите преводе неких мојих књига, уз међународна признања (Амерички беиографски институт, Интернационални биографски центар Кембриџ, чији сам почасни члан) и нешто домаћих? Је ли све то довољно да будем успјешан (читај: комерцијалан) писац? Очито да није јер је можда требало да склопим уговор с Влашћу, да потражимо заштиту Масона или Јеврејског лобија, да се учланим у Гејдружину и да измијеним своју природу, да станем у строј који није мој? Да више не будем Ја већ неко други. Или можда Трећи. Да не будем оно што сам већ шљам, служинче, исцијеђена крпа, човјек без идентитета.

Овако ми је добро. Идем својим путем, према неком свом (можда недостижном) циљу, свом свјетлилу на обзорју. При том ме још увијек зари сјај радног стола.

Геније из Вајмара није узалуд рекао: „Дјелајмо и даље!“

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**. Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори. Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

Штампање овог броја суфинансирало је
Министарство културе Републике Србије

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају